

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**HATEMİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASINDA
KARAR ALMA SÜRECİ (1997-2005)**

Yüksek Lisans Tezi

HİLAL DERELİ

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**HATEMİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASINDA
KARAR ALMA SÜRECİ (1997-2005)**

Yüksek Lisans Tezi

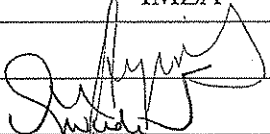
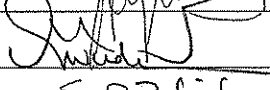
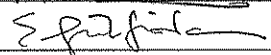
HİLAL DERELİ

Danışman: Doç. Dr. AYŞEGÜL SEVER

İstanbul, 2010

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 301100320070007 no. lu Hilal DERELİ' nin hazırladığı "Hatemi Dönemi İran Dış Politikasında Karar Alma Süreci (1997 – 2005)" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI. lisanüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 15. maddesi uyarınca 11.10.2010 Pazartesi günü saat 11:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ..~~kabulu~~.....' ne ~~OYBİRLİĞİ~~/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Ayşegül SEVER	Kabul	
Doç. Dr. Osman G. ÖZGÜDENLİ	red	
Yard. Doç. Dr. Şebnem GÜLFİDAN	Kabul	

ÖZET

Bu tez özellikle dış politikada Karar Alma Süreçlerini incelemektedir. Bu incelemeyi yaparken de dış politikada ortaya konan belli karar alma modellerinden yararlanılmıştır. Dış politikada karar alma süreci incelenirken örnek dönem olarak İran'da Hatemi dönemi seçilmiştir. Çalışmada Hatemi dönemi İran Dış Politikası, İran Dış Politikasında karar alma süreçleri ele alınmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde dış politikada karar alma süreci, karar alma modelleri incelenmiştir. İkinci bölümde 1979 İran İslam Devrimi sonrası İran'da oluşturulan siyasi düzen ve anayasal kurumlar son olarak da İran Dış Politikasında karar alma süreci incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise Hatemi dönemi dış politikasında karar alma süreçleri örnek olaylar yardımıyla incelenmiştir.

Çalışmam sırasında verdikleri destek ve gösterdikleri anlayış için aileme, yüksek lisans arkadaşlarıma, iş arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük pay sahibi kuşkusuz danışmanım Doç. Dr. Ayşegül Sever. Kendisine tüm emekleri için çok teşekkür ederim.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: İran, İran Dış Politikası, Hatemi, Karar Alma Süreci

ABSTRACT

This thesis analyzes the decision making processes in foreign policy. Some decision making models in foreign policy scrutinized in this study. Hatemi's period in Iran is selected as the case study in analyzing decision making process in foreign policy. This work examines Iran's Foreign Policy during the Hatemi's period and decision making processes in Iran's Foreign Policy.

This thesis consists of three chapters. In the first chapter decision making process and models are explained. In the second chapter construction of political system and constitutional institutions after the Iranian Revolution and then decision making process in the Iran's Foreign Policy are discussed. In the last part of this study decision making processes are scrutinized through sample cases during the Hatemi's period in Iran's foreign policy.

KEY WORDS: Iran, Iran Foreign Policy, Khatami, Decision Making Process

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TABLolar LİSTESİ.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ.....	1-4
BİRİNCİ BÖLÜM: DIŞ POLİTİKADA KARAR ALMA SÜRECİ	
1.1. Dış Politika Tanımı ve Genel Yaklaşımlar.....	5-11
1.2. Dış Politikada Karar Alma Süreci.....	11-20
1.2.1.Karar Alma Sürecinin Öğeleri.....	13-15
1.2.2.Karar Alma Sürecini Etkileyen Faktörler.....	15-20
1.2.2.1.Karar Alıcıya Ait Özellikler.....	15-17
1.2.2.2. Kararın Alındığı İç Çevre.....	17-19
1.2.2.3. Kararın Alındığı Dış Çevre.....	19-20
1.3.Ödünç Alınan Kavram ve Modeller.....	20-38
1.3.1. Plüralist Bakış Açısı.....	22-23
1.3.2. Graham T.Allison ve Karar Alma Süreçleri.....	23-33
1.3.2.1. Rasyonel Aktör Modeli.....	23-25
1.3.2.2. Örgütsel Süreç Modeli.....	25-28
1.3.2.3. Bürokratik Politika Modeli.....	28-33

1.3.3. Karl Deutsch ‘Şelale Modeli’	33-38
---	-------

İKİNCİ BÖLÜM: İRAN’DA KARAR ALMA SÜRECİ

2.1. Karar Alma Sürecinin Anayasal Kaynakları.....	40-67
2.1.1. Yürütme Erki.....	43-49
2.1.1.1. Velayet-i Fakih (Dini Liderlik).....	43-47
2.1.1.2. Cumhurbaşkanlığı.....	47-49
2.1.2. Yasama Erki.....	49-53
2.1.2.1. İslami Danışma Meclisi (Meclis-i Şûrâ-yı İslami).....	49-51
2.1.2.2. Anayasayı Koruyucular Konseyi (Şûrâ-yı Nigehbân-i Kanun-i Esasî).....	51-53
2.1.3. Siyasi Denetleme Organları.....	53-57
2.1.3.1. Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hobregân).....	53-54
2.1.3.2. Düzenin Yararını Teşhis Heyeti (Mecme-yi Teşhis-i Mâslâhât-i Nizam).....	54-55
2.1.3.3. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi (Şûrâ-yı Âli-yi Emniyet-i Milli).....	55-57
2.1.4. Yargı Erki.....	57-58
2.1.5. Siyasal Gruplar ve Dış Politika.....	58-67
2.1.5.1. Militan Din Adamları Topluluğu (Came-yi Ruhaniyet-i Mübariz-CRM).....	61-62
2.1.5.2. G-6: Modern Sağ-İlimliler.....	62-63
2.1.5.3. Sol Kanat.....	63-65
2.1.5.4. Ensar-i Hizbullah.....	66

2.1.5.5. İran Özgürlük Hareketi (Nehzet-i Azadi-yi İran.....	66
2.1.5.6. Reformcular (2 Hordad Cephesi).....	67
2.2. İran Dış Politikasında Karar Alma Süreci.....	67-83
2.2.1. İran Dış Politikasında Kurumsal Aktörler.....	67-83
2.2.1.1. Humeyni Dönemi (1979-1989).....	70-75
2.2.1.2. Rafsancani Dönemi (1989-1997).....	75- 83
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HATEMİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASINDA	
KARAR ALMA SÜRECİ	
3.1. Hatemi Döneminin Genel Görünümü.....	84-93
3.2. İran’da Bir Güç Mücadelesi Alanı Olarak Dış Politika ve Karar Alma Süreci..	93-103
3.3. İran’da Bir Güç Mücadelesi Alanı Olarak İç Politika ve Karar Alma Süreci..	103-111
3.4. Hatemi Dönemi İran Dış Politikasında Uygulama ve Örnekler.....	112-128
3.4.1. Hatemi Dönemi İran-Batı İlişkileri.....	112-122
3.4.1.1. Hatemi Dönemi ABD-İran İlişkileri.....	112-118
3.4.1.2. Hatemi Dönemi İran-Batı Avrupa İlişkileri.....	118-122
3.4.2. Hatemi Dönemi İsrail-Filistin Sorununa Bakış.....	122-128
3.4.2.1. İsrail-Filistin Sorununun Geçmişi.....	122-124
3.4.2.2. İran Açısından İsrail-Filistin Sorunu.....	124-128
SONUÇ	129
BİBLİYOGRAFYA	130-13

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No:
Tablo 1: Realist Bakış Açısı	4
Tablo 2: Liberal Bakış Açısı	5

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No:
Şekil 1: İran'ın Siyasal Sisteminin İşleyişi	39
Şekil 2: İran'da Dini Lider Merkezli Güçler Dengesi	53

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
AKK	: Anayasayı Koruyucular Konseyi
AP	: Avrupa Parlamentosu
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)
CRM	: Came-yi Ruhaniyet-i Mübariz (Militan Din Adamları Topluluğu)
DYTH	: Düzenin Yararını Teşhis Heyeti
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
MRM	: Mecme-yi Ruhaniyun-i Mübariz (Militan Din Adamları Birliği)
ŞÇY	: Standart Çalışma Yöntemleri
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UAEA	: Uluslararası Atom Enerji Ajansı

GİRİŞ

Devletlerin en önemli faaliyet alanlarından olan dış politika mekanizmasını anlamak adına uluslararası ilişkiler bilim dalı içinde çok farklı çabalar ortaya konmuştur. Kimi zaman devletlerin dış dünyaya karşı davranışları incelenmiş, kimi zaman tek bir liderin politikaları ele alınmıştır. Devletin politikalarını sadece dış politikayla sınırlayan görüşler olduğu gibi, yalnızca devletin yaptığı ekonomik faaliyetlerle sınırlayan fikirler de mevcuttur.

Uluslararası İlişkiler disiplini içinde uzunca bir dönem savunma anlamında en güçlü olanın en üstün devlet olduğu görüşü benimsenmiştir. Ancak artan karşılıklı bağımlılık ilişkileri ve devletlerin birbiriyle daha yakından ilişki kurmalarıyla birlikte bu görüşün eskimeye başladığını söyleyebiliriz. Zira artık devletler, sadece bölge ülkeleriyle değil, kendilerinden kilometrelerce uzaktaki bir devletle siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda yakın ilişkiler kurabilmektedir. Bu yakınlık kimi zaman ikili anlaşmalarla kimi zaman kurulan bölgesel işbirlikleri ile sağlanmaktadır.

Devletlerin zaman içinde farklılaşan ve gelişen ilişki biçimi uluslararası politikayı anlamak adına daha fazla çabayı ortaya koymayı gerektirir hale gelmiştir. Zira, uluslararası ilişkiler tarihine baktığımızda devletlerin başat aktör olduğu, gücün temel alındığı, dış politikanın yalnızca devlet davranışlarından oluştuğuna inanan realist bakış açısı zamanla geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Realist bakış açısı yerini, devletin uluslararası sistemde yalnız olmadığı, çok farklı birimlerden meydana geldiği, devletlerarası ilişkilerin yalnızca 'güç' eksenli tanımlanamayacağına inanan 'liberal' bakış açılarına bırakmıştır.

Gelişen dünya, artan ekonomik ilişkiler, tüm dünyanın birbirinden haberdar olmasını sağlayan haber ağı, devletlerarası ilişkileri de dönüştürdü. Bugün gelinen noktada devletlerin birbiriyle kurdukları ilişki biçimleri, benimsedikleri politikalar değişmiş durumdadır. Ekonomik işbirliğinin öne çıktığı, kültürel politikalara ağırlık verildiği günümüz dünyasında devletleri anlama adına farklı bir çaba ortaya koymak

gerekmektedir. İşte tam da bu noktada dış politikayı anlamak adına birbirinden çok farklı alanlarda çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan biri de devletlerin dış politikalarını karar alma süreçleri bakımından inceleyen ‘Karar Alma Yaklaşımı’dır. Bir devletin aldığı kararları inceleyen Karar Alma Yaklaşımı temelde devletlerin nasıl hareket ettiği fikrinden ortaya çıkmıştır. Devletin tek, üniter aktör olduğu benimsendiği dönemlerde karar alma mekanizması, devletin başındaki isimlerle bir tutulmuştur.

Bu noktada Graham T. Allison’ın ‘Karar Alma Süreçleri’ni açıkladığı çalışmaları önemli bir dayanak noktası olmaktadır. Allison, devletlerin dış politika karar alma süreçlerini incelerken öncelikle ‘Rasyonel Karar Alma Modeli’ni ortaya koymuştur. Devletin başındaki ismin, en iyi ve en doğru kararı vereceği fikrinden yola çıkan rasyonel model zamanla geçerliliğini yitirmiştir. Zira ne karar alıcılar en iyi ve en doğru kararı verebilmektedir. Ne de karar alıcı böyle bir ortamın içinde var olmaktadır.

Allison sonrasında ortaya koyduğu çalışmalarında dış politikayı, devletlerin iç siyasi yapıları, kurumları, örgütsel süreçleri ve kararı alan karar alıcıları bakımından incelemiştir. Allison yaptığı çalışmalarda, devletlerin dış politikalarını anlamak adına siyasi yapıdaki kurumlar ve örgütlere bakılması gerektiğini belirtir. Allison, ortaya koyduğu ‘Örgütsel Süreç’ ve ‘Bürokratik Politika Modelleri’nde, devletlerin birbirinden bağımsız, çok sayıda kurum ve örgütten oluştuğunu söyler. Devlet içindeki örgüt ve kurumlar çoğu zaman liderlerden önce hareket etmekte, onlar yerine karar alarak lidere sadece kararı uygulama kısmı düşmektedir. Bir uluslararası sorunda, liderlerden çok daha önce soruna yönelik atılacak adımlar belirlenmiş, kararlar alınmıştır.

Böyle bir ortamda lider, kararın uygulaması konusunda ön plana çıkmaktadır. Öte yandan, bu örgüt ve kurumlar yalnızca karar alma sürecine müdahil olmamaktadır. Var olan politikaları kendi örgüt ve kurumları adına değiştirebilmekte, liderin ya da hükümetinin aldığı kararların uygulanmasını engelleyebilmektedir. Devlet mekanizması içinde yer alan bir örgüt, kendi ve örgüt elemanlarının zararına olacağını düşündüğü bir politikayı uygulamak adına adım atmak istememektedir.

Karar Alma Yaklaşımında özellikle Graham T. Allison’ın devletlerin aldığı dış politika kararlarını örgütsel kurumlar ve bürokratik yapılara dayandıran görüşleri

oldukça önemlidir. Ancak dış politika karar alma sürecinin karmaşık yapısı, sürecin yalnızca tek bir modelle açıklanmasını engellemektedir. Buna göre ‘Karar Alma Süreci’nin açıklamak adına farklı çalışmalar ortaya konmuştur. Bunlardan bir diğeri de Karl Deutsch tarafından ortaya konan ‘Şelale Modeli’dir. Deutsch, ulusal karar alma sürecini ülkede var olan ve karar alma sürecini etkileyen beş ana grup arasındaki ilişkilerle açıklar.

Deutsch, beş ana grubun birbirine karşılıklı bağımlılık ilişkileriyle bağlı olduğunu, her bir grubun birbirinden farklı kamuoyu ve seçkinler tarafından yönlendirildiğini savunur. Her bir grup kendi mesaj ve deneyimlerini karar alma sürecine yansıtmakta ve süreci etkilemektedir. Bu grupların etkileşimi iki yönde olmaktadır. İlki aldıkları karar ve görüşlerle dış politika konusunda halkı yönlendirmektedirler. İkinci olarak ise, diğer grupların görüş ve fikirlerinden etkilenmektedirler. Etkilenme alınan kararlara da yansımakta, grupları adına hareket eden isimler farklı görüşlerden etkilenebilmektedir. Bu etkilenme, dış politika karar alma sürecine de yansımaktadır.

Karar alma süreçlerinin incelendiği çalışmamızın esas ilgi alanını İran ve Hatemi dönemi oluşturmaktadır. Yaklaşık 30 yıl önce büyük bir devrimi yaşayan ve devrim sonrası bambaşka bir ülke haline dönüşen İran, gerek bulundu bölge gerekse tarihsel geçmiş anlamında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Tarihsel süreçte istilalara uğrayan, daima bir Arap tehdidi ile karşı karşıya kalan İran, sahip olduğu doğal kaynakları ve jeostratejik konumuyunda hedef ülke haline gelmiştir. Yaşadığı İslam Devrimi sonrası büyük bir dönüşüm geçiren, uluslararası alanda dostları ve düşmanları değişen İran, tüm bunlarla baş etmeyi başarmıştır.

İslam Devrimine kadar Şahlık rejimiyle yönetilen İran, devrim sonrası Velayet-i Fakih kurumunun esas alındığı bir anayasal sisteme büründü. Bu sistemde, İran’a cumhuriyet özelliği katan yasama-yürütme-yargı organları yer aldı. Aynı zamanda sisteme İslami niteliği sağlayan kurumlarda yerleştirildi. Dini Liderin esas gücü elinde tuttuğu İran’da, ‘Atanmışlar’ın etkin olduğu kurumlar, karar alma sürecinin önünü tıkayan yapılar olarak varlığı kurdu. Dini Liderliğin esas olduğu sistem içinde, hükümet ve lider kararı nasıl alabilmekte, ne gibi engellemelerle karşılaşmaktadır?

Çalışmamızın esas çıkış noktası bu argümandır. Zira, dış politika kararlarının yalnızca liderler tarafından alınmadığı, devlet içinde yer alan kurum ve örgütlerin karar alma sürecine bire bir etki ettiği görüşünden yola çıkarak bu çalışma hazırlanmıştır. İslam devrimi gerçekleştirmiş, dini kurumların ağırlıklı olduğu siyasi bir yapıda karar nasıl alınır, dış politikada karar alma süreci nasıl işler, dış politika anlamında liderler bir farklılık ortaya koyabilir mi? Çalışmamızda bu soruların cevapları aranmaya çalışılmıştır.

Hatemi dönemi İran Dış Politikasında karar alma süreçlerini ele aldığımız ve üç ana bölümden oluşan tezimizde öncelikle dış politikada karar alma süreçleri incelenmiştir. Plüralist Model, Allison'ın Rasyonel Aktör, Örgütsel Süreç ve Bürokratik Politika Modelleri, Karl Deutsch'un Şelale Modeli ilk kısımda ele alınan çalışmalardandır. Çalışmanın ikinci bölümünde İran'ın anayasal kurumları, bu kurumların yetki ve dış politika karar alma sürecine etkileri, siyasi gruplar ve dış politika görüşleri ve son olarak da Hatemi dönemi öncesi İran dış politikasına karar alma süreçleri ele alınmıştır. İran'daki yer alan kurumların, kurumların başındaki yetkili isimlerin dış politikaya ne gibi bir etkide buldukları incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise, Hatemi'nin seçim zaferi, Hatemi'nin iç ve dış politika hedefleri, Hatemi dönemi İran dış politikasında karar alma süreçlerine yapılan müdahaleler incelenmiştir. Son olarak Hatemi dönemi İran dış politikası iki ana eksen üzerinden ele alınmıştır. Bunlar, Hatemi Dönemi İran-Batı İlişkileri ve İsrail-Filistin Sorununda İran'ın rolüdür.

Çalışmamızın amacı Hatemi dönemine ilişkin mevcut çalışmalardan farklı olarak, Hatemi döneminde iç siyasi olayların, kurum ve yapıların dış politikayı nasıl etkilediğini ele almaktır. Dış politikayı farklılaştırmaya yönelik Hatemi cephesinden gelen bir çabanın ne kadar başarılı olabildiği, ne gibi engellemelerle karşılaştığı cevabı aranan sorular arasındadır.

Çalışmamız bir 'Örnek Olay' çalışmasıdır. Yararlanılan literatürler; kitaplar, makaleler, güvenilir internet kaynakları ve yayımlanmamış tezlerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKADA KARAR ALMA SÜRECİ

1.1. Dış Politika Tanımı ve Genel Yaklaşımlar

Devletlerin uyguladığı politika türlerinden biri olarak öne çıkan dış politika, devletlerin uluslararası sistemde diğer devlet ve kurumlara karşı uyguladığı politika ve davranışları ifade eder. Dış politika tıpkı iç politika gibi ülke içinde tasarlanmakta ancak ülke dışında uygulanmaktadır.¹ Diğer politik faaliyetlerden farklı olarak dış politika doğrudan devletlerin dışsal ilişkilerini içerir. Bu anlamda dışsal çevreye yönelik oluşturulacak faaliyetler ile diğer politikalarından farklılaşır.

Öte yandan dış politika, devletlerin uluslararası sistem içinde yetkili kurum ve temsilciler aracılığıyla diğer devletlere yönelik olarak izledikleri siyaset ve davranış biçimlerinin tümü olarak da tanımlanabilir.² Dış politikada izlenecek politikalar belirli kuramsal, kavramsal çerçeveler içinde oluşturulur ve uygulanır. Tarihsel süreç içinde uluslararası ilişkiler analizcileri dış politikayı farklı farklı şekillerde tanımlayabilmiştir. Örneğin; George Modelski dış politikayı, toplumların başka devletlerin davranışlarını değiştirmek ya da kendi davranışlarını uluslararası ortama uyumlu hale getirmek için geliştirdikleri faaliyetler sistemi olarak adlandırır. Kalevi Holsti ise dış politikayı devletlerin dış dünyaya ilişkin davranışları olarak tanımlamıştır. Patric J. McGowan aynı durumu ulusal ya da merkezi hükümetlerin kendi yasal egemenlikleri dışında kalan oyunculara yönelik geliştirdiği davranışlar olarak belirtmektedir. Manfred G. Schimdt'e göre dış politika bir devletin diğer devletlerle ve uluslararası ya da ulus üstü örgütlerle ilişkilerini belirlemeyi hedef alan siyasi karar sürecini ifade etmektedir.³

20. yüzyılın ilk yarısıyla birlikte dış politikanın bir disiplin etrafında incelenmeye başlanması bu olguya ilişkin bir tanım ortaya koyma çabasını da

---

¹ Brian White, "Analysing of Foreign Policy: Problems and Approaches", **Understanding Foreign Policy, The Foreign Policy Systems Approach**, Michael Clarke ve Brian White (Ed.), Edward Elgar Publishing, England, 1995, ss.4-5.

² M.Fatih Tayfur, "Dış Politika", **Devlet ve Ötesi**, Atilla Eralp (drl.), 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.73.

³ Kemal İnat ve Ali Balcı, "Dış Politika: Gelenekselden Postmodern' e Teorik Perspektifler", **Uluslararası Politikayı Anlamak, 'Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye**, Zeynep Dağı (drl), 1. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.214.

beraberinde getirmiştir. Buna göre uluslararası ilişkilerde her yaklaşım dış politikayı farklı bir şekilde tanımlamıştır. Örneğin plüralist model dünya barışını merkeze alarak dış politikayı aktörlerin birbiri ile olan ilişkileri şeklinde tanımlamıştır. Öte yandan Realist teori ise devleti temel alan bakış açısıyla dış politikayı devletin çıkarını artırmak amacıyla diğer aktörlere yönelik uygulanan politika olarak adlandırmıştır. Realistlerin bu devlet merkezli bakış açısının uluslararası ilişkilerde yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Zira genellikle dış politikanın tanımlanması dış politikanın en önemli aktörü devletin tanımlanmasıyla eş algılanmıştır. Ancak zamanla uluslararası ilişkiler gibi uluslararası politikanın da yalnızca ‘Devlet’ aktöründen oluşmadığı görüldü. İlerleyen süreç ile ortaya çıkan yeni aktörler ve devletin tek bir yapıdan oluşmadığı fikrinin yaygınlaşmasıyla, devlet dışı diğer aktörlerinde sürece dâhil edilmesi gerçekleşti.

Dış politikayı açıklamak adına ortaya konan ‘Dış Politika Analizi’ öncelikle uluslararası politik sistemi oluşturan birimler arasındaki ilişkileri, bu ilişkilere etki eden iç koşulları, birimlerin karşılıklı olarak birbirleriyle kurdukları ilişkileri inceleyen bir analiz şeklidir. Bu analiz bir yandan farklı konular arasında bağlantı kurulmasını sağlar. Diğer yandan var olan soyut teorileri somut problemlere dönüştürür. Farklı birimler arasındaki ilişkileri incelerken, diğer sosyal bilimlerden yardım alarak disiplinler üstü bir yapı oluşturmaktadır.⁴

Dış politika analizi uluslararası ilişkilerin diğer teorilerinden farklı olarak devletlerin ‘kapalı bir kutu’ olarak tanımlanan iç işlerini açıklamayı hedefler. Dış politika karar alma süreçlerini inceleyerek bu kapalı kutuyu açar. Temelde, dış politika analizi uluslararası ilişkiler disiplini için bir ‘dış politika karar alma yaklaşımı’ benimser.⁵

Bu anlamda dış politika analizi devletin temel aktör olarak ele alındığı tekçi bir yaklaşımdan farklılaşır. Devlet tek aktör olarak incelenmez, onu oluşturan tüm yapılar analizin içine katılmaktadır. Dış politika uzmanları yalnızca devletin gücünü açıklama

---

⁴Margot Light, “Foreign Policy Analysis”, **Contemporary International Relations: A Guide to Theory**, A.J.R. Groom, Margot Light (drl.), 1. Basım, Pinter Publishers, London, 1994, s.94.

⁵Valerie M. Hudson ve Christopher S. Vore, “Dış Politika Analizinin Dünü, Bugünü ve Yarını” ,**Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi**, Erol Göka ve Işık Kuşçu (drl.), 1. Basım, Asam Yayınları, Ankara, 2002, s.3.

yoluna gitmez, devletlerin kullandıkları diğer araçları da açıklar. Örneğin tezimizin de ana konusunu oluşturan ‘Karar Alma Süreci’nde bu sürece etki eden öğeler, karar alma sürecinde yer alan kurumlar, karar alıcı pozisyonundaki bireyler, karar alıcıların rolü gibi faktörler de analize dahil edilmektedir.

Sıklıkla dış politika analizcilerinin de şikayet ettiği bir durum ‘dış politikayı bir bütün olarak açıklayan’ bir dış politika teorisinin mevcut olmamasıdır.⁶ Yani bütüncül olarak devletin, farklı bir devlete karşı yürüttüğü politikayı tam anlamıyla açıklayacak bir teori mevcut değildir. Biz de öncelikle bu durumu göze alarak uluslararası ilişkilerde var olan teorilerin dış politikaya yaklaşımlarını inceleyeceğiz. Buradaki amacımız mevcut teorilerin dış politikayı açıklama süreçlerinin tezimin yaklaşımını konumlandırmada faydalı olacağı düşüncesidir. Şimdi sırasıyla Realist Teori, Liberal Teori ve Konstrüktivist Teori’nin dış politikaya yaklaşımlarını inceleyebiliriz.

Realist Yaklaşım:

Devleti temel aktör olarak analizin odağına koyan Realist teori, devletin bütüncül olduğunu ve ulusal çıkarını koruma adına karar alma noktasında ‘rasyonel’ davrandığını öne sürmektedir. Realist teoriye göre dış politika, devletlerin kendi çıkarları adına diğer devletlere uyguladığı rasyonel eylemler olarak tanımlanabilir. Realist teoriye göre dış politikanın 4 temel özelliği vardır. Bunlar şunlardır: ⁷

- Dış politikanın yalnızca devletlere özgü bir eylem biçimi olması,
- Dış politikaya ilişkin alınan kararların rasyonel bir zeminde alınması,
- Üniter yapı olarak devletin aldığı dış politika kararının, en üst otorite kararı olması,
- Devletlerin uyguladığı dış politikaların temel amacının, ulusal çıkarı korumak olduğudur.

Realistler uluslararası politikayı sistem, dış politikayı devletin çıkarlarına birebir etki eden bir faaliyet olarak görür. ‘High Politics’ (Yüksek Siyaset) olarak adlandırılan dış politikanın iç politikadan farklı bir yapı olduğu ortaya konulmuştur.

---

⁶ A.g.m., s.94.

⁷ İnat, Balcı, ss.218-219.

Realistlere göre herhangi bir dış politika sorunuyla karşılaşıldığında devlet adamı var olan seçenekler arasından en iyiyi seçer ve buna göre hareket eder. Devlet üniter aktör olduğu için bu rasyonel davranışı değiştirebilecek herhangi bir unsur da söz konusu değildir.⁸

DEVLET, GÜÇ, DIŞ POLİTİKA KONUSUNDA REALİST BAKIŞ AÇISI	
DEVLET GÜCÜNÜN KAYNAĞI	'Güç' kavramı anahtar yaklaşımdır. Gücü ise coğrafya, ulusal kaynaklar, nüfus gibi özelliklere dayandırır
DEVLET GÜCÜNÜN KULLANIMI	Güç kullanımında özellikle zorlayıcı teknolojiler tercih edilir
DIŞ POLİTİKANIN YAPIMI	Karar almada Rasyonel Modeli esas alır, tek aktör Devlettir
DIŞ POLİTİKADA BELİRLEYİCİ FAKTÖR	Dış Faktörleri ve Uluslararası faktörleri esas alır.

Tablo 1: Realist Bakış Açısı

Kaynak: Karen Mingst, Essentials of International Relations, W W Norton & Co, New York, 2004, s.122.

Liberal Yaklaşım:

Realizm dışında dış politikayı iç siyaset ve uluslararası ortam arasında bir sınır olarak tanımlayan yaklaşımlarda vardır. Bu anlamda dış politika bir yandan devlet ve uluslararası yapılar arasında sınır görevi görürken diğer yandan siyaset bilimi ve

⁸ William C. Wohlforth, "Realism and Foreign Policy", **Foreign Policy Theories, Actors, Cases**, Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne (drl.), 1. Basım, Oxford University Press, New York, 2008, ss.36-37.

uluslararası ilişkiler arasında yer almaktadır. Böylece dış politikayı anlamak, her iki olgunun da analizinden geçmektedir.⁹

Bu yaklaşımlardan en önemlisi Liberal teorinin dış politikaya bakış açısıdır. Realist teorinin devlet merkezli bakış açısından farklı olarak Liberal teori uluslararası politikanın devletler dışındaki aktörler tarafından da oluştuğunu kabul eder. Devletlerin üniter bir yapıdan oluştuğu fikrine karşı çıkar. Devletlerin bireyler, çıkar grupları ve bürokratik yapılardan oluştuğunu öne sürmektedir. Liberaller bu anlamda devletlerin aldığı dış politika kararlarının rasyonel olduğuna da itibar etmezler. Zira farklı yapıların oluşturduğu mekanizma sonucu alınan kararlar, rasyonel bir nitelik taşımamaktadır. Dış politika alanında güvenlik ve askeri konuların Realistler tarafından ‘High Politics’ olarak adlandırılmasına da karşı çıkan Liberaller, farklı bir görüş ortaya koyar. Buna göre Liberaller, küresel dünya düzeninde ekonomiden ticarete sosyal konulardan çevre sorunlarına kadar birçok mevzunun önem kazandığını ve uluslararası politikaya etki ettiğini savunmaktadır.¹⁰

DEVLET, GÜÇ, DIŞ POLİTİKA KONUSUNDA LIBERAL BAKIŞ AÇISI	
DEVLET GÜCÜNÜN KAYNAĞI	Gücü birçok kaynağa dayandırır
DEVLET GÜCÜNÜN KULLANIMI	Güç kullanımında özellikle zorlayıcı olamayanların tercih edilmesi
DIŞ POLİTİKANIN YAPIMI	Karar almada Örgütsel/Bürokratik Model ile Plüralist Modelleri esas alır
DIŞ POLİTİKADA BELİRLEYİCİ FAKTÖR	İçsel Faktörleri esas alır

Tablo 2 : Liberal Bakış Açısı

⁹ Tayfur, ss.73-75.

¹⁰ Mingst, ss.63-64.

Kaynak: Karen Mingst, Essentials of International Relations, W W Norton & Co, New York, 2004, s.122.

Konstrüktivist Yaklaşım:

Sosyoloji ve eğitim bilimleri alanlarında kullanılmasına karşın Konstrüktivist yaklaşımın uluslararası ilişkiler ve dış politika analizinde kullanılması oldukça yenidir. Konstrüktivist yaklaşımın esas görüşü dünyada insani eylemlerden tamamen bağımsız ‘kaba gerçekler’ ve varlığını sosyal anlaşmalara borçlu olan ‘sosyal gerçekler’ arasında temel bir ayırım olduğudur.¹¹ Konstrüktivizme göre iyi fikir ve normlar gibi kötü fikir ve normlarda vardır. Normlar, ‘herkesin herkese karşı olduğu’ bir uluslararası sistem kültürü de doğurabilir. Konstrüktivizmde esas olan dünyanın nasıl olması gerektiği değil nasıl var olduğudur. Bu anlamda Realizmin dünyaya bakış açısına benzer bir görüş savunduğu öne sürülebilir. Konstrüktivizme göre esas mesele toplumun çatışma ya da işbirliği, insanın doğasının iyi ya da kötü olduğu değil bunların ne şekilde inşa edildiğidir.¹² Ancak Konstrüktivizm, Realist yaklaşımdan ‘uluslararası sistemin anarşik bir yapı içerdiği’ görüşünde ayrılmaktadır. Zira konstrüktivizm doğal olduğuna inanılan birçok olgunun insan eliyle inşa edildiğini savunur. Buna göre anarşik uluslararası ortam insan eliyle var olduğu için insan eliyle değiştirilebilir.

Konstrüktivizm bir devletin diğer bir devlete karşı ürettiği politikaların, devletlerarası karşılaşmalara bağlı olduğunu ileri sürer. Buna göre iki devletin birbirine karşı nasıl bir politika izleyeceği, birbirlerine gönderdikleri sinyal ve bunların karşı tarafta nasıl yorumlanacağına bağlıdır. Devletlerin illa birbirlerinin düşman görmesi ya da karşısındaki devlete karşı silahlanması gibi bir durum her daim söz konusu değildir. Diğer yandan Konstrüktivizm devletlerin bir karar alırken en etkili, en verimli ve en doğru kararı alacağı ‘Rasyonel karar alma’ – ‘Rasyonalite’ kavramına karşı çıkar. Konstrüktivizm, diğer devletlerin davranışlarından bağımsız, uluslararası toplum tarafından geniş kabul gören normlara ters düşmeyecek davranışları esas alır. Bu normlar bir satranç oyunundaki kurallar gibi inşa edicidir. Yani hem oyunu hem de

---

¹¹Chris Brown ve Kristen Ainley, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, Arzu Oyacıoğlu (çev.), 3. Basım, Yayın odası Yayınları, İstanbul, 2007, s.43.

¹²Inat, Balcı, s.268.

aktörlerin rollerini inşa eden bu kurallar olmadan, oyun olmaz.¹³ Bu anlamda uluslararası ortamda normlar; devletlerin hedeflerinin meşrulaştırırken, devlet aktörlerin çıkarlarını da inşa etmektedir.

Konstrüktivizm normların, devletlerin çıkarlarına göre şekilleneceğini kabul etmez aksine devlet çıkarları normlar çerçevesinde tanımlanmaktadır. Bir ülkenin sahip olduğu normlar ‘sosyalleşme’ süreçleriyle, devletlerin karar alma süreçlerine etki etmektedir. Bu sosyalleşme iki türlü cereyan eder. Bunlardan ilki, karar alıcıların uluslararası normları içselleştirdiği ‘transnasyonel sosyalleşme’ dir. Bir diğeri ise, karar alıcıların kendi ülkelerindeki toplumların sahip olduğu normları içselleştirdiği, ‘toplumsal sosyalleşme’ dir.¹⁴ Dış politikada karar alma sürecinde Konstrüktivizm, hem uluslararası normlara hem de ülke içinde oluşmuş normlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. Uluslararası kurumlarda oluşturulan normlar ile toplum içinde gelişen normlar arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur. Bir norm, hem toplumsal hem uluslararası kökene sahip olursa daha etkili olmaktadır. Buna göre güçlü normlara dayalı bir dış politikadan bahsedilebilir.¹⁵

Buraya kadar üç temel teorik yaklaşım çerçevesinde dış politika tanımı ve dış politika analizine değindik. Şimdi ise tezimizin ana noktasını oluşturan dış politikada karar alma süreci ve bu sürecin öğelerine değineceğiz.

1.2. Dış Politikada Karar Alma Süreci

Dış politikayı bir karar alma süreci olarak gören, bir ülkenin dış politikasına ilişkin çeşitli tutum ve davranışları bu karar alma sürecinin ve bu süreci etkileyen çeşitli faktörlerin analiziyle ortaya koymaya çalışan görüşe ‘Karar Alma Yaklaşımı’ denir. Karar alma yaklaşımı, karar alma eyleminin sadece bireylerin gerçekleştirdiği bir durum olmadığı esastan hareket etmektedir.¹⁶ Zira bu yaklaşımı ortaya koyanlara göre eğer devletler tek aktör olsalardı ve tüm devletler aynı rasyonel mantığa göre hareket etseydi

---

¹³ Jeffrey T.Checkel, “Constructivism and Foreign Policy”, **Foreign Policy Theories, Actors, Cases**, Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne (drl.), 1. Basım, Oxford University Press, New York, 2008, ss. 72-74.

¹⁴ İnat, Balcı, ss.273-274.

¹⁵ Jeffrey T.Checkel, s. 76.

¹⁶ Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 2. Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s.192.

bir aktör olarak devleti incelemeye ya da ülke içindeki ya da uluslararası çevredeki etkilerini incelemeye gerek kalmayacaktı. Ancak böyle bir durum mevcut değildir. Aksine devletler, karmaşık örgütler ve bürokratik yapılardan kuruludur. Devletin başındaki aktör kararı alan tek isim değildir. Bu noktada plüralistler, devletlerarasındaki ilişkilerin mantığını anlamak adına birçok farklı yapıdan oluşan ‘Karar Alma Süreci’ nin incelemek gerektiğini belirtir.¹⁷

Şimdiye kadar Realistler, başat güç olarak gördükleri devletin kararları aldığı ve her daim en iyi ve en doğru kararı tercih ettiği görüşünü savunuyordu. Ancak karar alma yaklaşımıyla birlikte devletlerin kararları alırken uyguladığı politikalar, bu politikalar için verdikleri mücadeleler, kararın alındığı ülkenin iç çevresi, kararın alındığı dışsal çevre, teknolojik gelişimin doğurduğu ve giderek artan kamuoyu baskısı göz önüne alınmaya başlanmıştır. Bir devletin karar mekanizmasına baktığımızda o devletin siyasi yapısı, geçmişi, kurumlar arası etkileşim durumunu görebiliriz. Bu anlamda bir ülkenin dış politikasına baktığımızda karşılaşacağımız durum bize, o ülkeyle ilgili önemli ipuçları verebilir.¹⁸ Buna göre devletlerin kararlarını alırken neleri esas aldıkları, hangi amaç ve hedeflerle ilerledikleri, uluslararası ilişkiler teorisyenleri tarafından incelenmiştir. Teorik anlamda ortaya konan çalışmalarda, dış politikada kararın alınış biçimi açısından bizlere önemli katkı sağlamaktadır.

Sistemik anlamda ‘Karar Alma Yaklaşımı’ uluslararası politika çalışması olarak 1950’lilerin ilk yarısında Richard Synder tarafından uygulanmaya başlandı. Karar Alma Yaklaşımında, uluslararası politika analizinde devletlerin yürüttüğü politikalar incelenir. Ancak bu politikalar oluşturulurken, karar alma sürecinin nasıl işlediği, karar almada etkin olan bireyler ve onların tutum ve davranışları ele alınmaktadır. Buna göre ‘Karar Alma Yaklaşımı’, dış politikaya ilişkin ortaya konan davranışları, karar alma süreçlerini ve süreçleri etkileyen faktörleri incelemektedir. Synder yapılacak araştırmaların odak noktalarının davranışlar, tepkiler ve karşılıklı etkileşim olması gerektiğini ileri sürer. Bu yaklaşıma göre dış politika resmi karar alıcılar tarafından oluşturulan kararlardan ibaret olup, karar alıcıların analizi dış

---

¹⁷ Paul Viotti ve Mark Kauppi, **International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism and Beyond**, 3. Basım, Macmillan, New York, 1999, s.205.

¹⁸Sönmezoglu, ss.192-193.

politikayı anlamlandırmak adına yeterli bir çabadır. Bu anlamda karar alıcıları etkileyen subjektif faktörler ve mevcut yapılar dış politika analizinin özünü oluşturmaktadır.¹⁹

Synder tarafından ortaya konan yapı, kararın birden çok etmen tarafından etkilendiğini belirtir. Çalışmada; iç çevre başlığı altında iç politika ve kamuoyu, dış politikayı etkileyen önemli öğeler olarak yer alır. Dış çevrenin, karar almaya etkisi de atlanmamıştır. Buna göre hükümet dışı faktörler ve ülkelerarası ilişkiler de karar alma sürecini etkilemektedir. Karar alıcıyı esas alan karar alma yaklaşımında, karar alıcı farklı gruplardan meydana gelmektedir. Bu anlamda, karar alıcılar hükümetSEL olan ya da olmayan kişi ve topluluklardan oluşmaktadır. Bu kişi ve topluluklara etki eden kamuoyu, baskı grupları, ideolojik yapılar, seçim sistemleri, siyasal ortam ve bürokratik süreçlerde karar almada dikkate alınmalıdır. Yani, devletin içsel özellikleri de analize dahil edilmelidir.²⁰ Buna göre bir devletin dış politikasını anlamak için iç politikaya bakmalıdır. Böylece, devletlerin dış politikası iç çevre sonucu anlaşılabilir.

1.2.1.Karar Alma Sürecinin Öğeleri

Devletin aldığı dış politika kararlarını anlamlandırma çabası olan ‘Karar Alma Yaklaşımı’ birçok farklı öğeden meydana gelmektedir. Karar alma sürecinin ilk öğesini, hakkında karar alınacak konudan ‘haberdar olma’ oluşturmaktadır. Konuya ilişkin veriler, karar alıcıya ulaşmalıdır ki karar alıcı da bir karar alabilsin. Bu verilerin, bilgilerin karar alıcıya ulaşmasını sağlayan başlıca araçlar vardır. Bunlar; diğer ülkelerde bulunan büyükelçiler, elçilik görevlileri; askeri, kültürel, ticari ataşeler; yerli-yabancı kitle iletişim araçlarıdır. Bunlar dışında gizli haber alma servisleri, karar alıcılardaki mevcut bilgilerin doğrulanması, yeni bilgilerin elde edilmesi anlamında önemlidir. Ancak bilgilerin doğru biçimde değerlendirilmediği durumlarda mevcuttur. Özellikle az gelişmiş ülkelerde bilgiler eksik kalabilmektedir. Ya da kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliği sebebiyle tam olarak değerlendirilememektedir. Öte

---

¹⁹ Viotti, Kauppi, ss.205-206.

²⁰ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 2.Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, ss.534-535.

yandan bilginin gereğinden fazla olduğu durumlar ise zamanın kısıtlı olması sebebiyle karar alıcıyı olumsuz yönde etkileyebilmektedir.²¹

Karar alma sürecinin bir diğer ögesi, 'İmaj'dır. İmaj, karar alıcılara yeni mesajların gelmesinde, bu mesajların yorumlanmasında ve seçenekler arasından tercih yapılmasında rol oynar. Herbert Kelman' a göre imaj, bir nesnenin insanın zihinsel sistemi içerisindeki organize görüntüsüdür. Bu anlamda imaj bir nesneye ilişkin şu andaki, geçmiş ve geleceğe yönelik algı ve değerlendirmelerini kapsamaktadır. İmaj, açık ya da kapalı olabilir. Açık imajda yeni, değiştirici bilgiler mevcut imaja entegre edilebilmektedir. Kapalı imajda ise, imajla çelişen bilgiler kale alınmazken, mevcut imajı destekleyen bilgiler esas alınır. Robert Jervis imajların başlıca üç faktörden etkilendiği belirtir. Bunlar şöyle sıralanabilir:²²

- Karar alıcıların kendi siyasal sistemlerine ilişkin inançları
- Karar alıcıların sahip oldukları geçmiş deneyimler
- Uluslararası politika tarihi içinde olan olguların karar alıcılar tarafından değerlendiriliş biçimi imajın oluşumuna etki etmektedir.

İmajlar açısından bir diğer olguda 'Yanlış Algılama'dır. Yanlış algılama farklı nedenlerle karar alıcıların düşünce, tutum ve davranışlarının mevcut olandan daha farklı algılanmasıdır. Bu anlamda yanlış algılama, yanlış kararlara yol açabilir. Bu türden bir yanlış algılama karşıdaki ülkenin kapasitesine ilişkin olabileceği gibi niyetlerine ilişkinde olabilir. Genel kabul gören görüş; niyetlere ilişkin yanlış algılamanın kapasiteye ilişkin olan yanlış algılamalardan daha fazla olduğu yönündedir. Zira bir güç mücadelesi şeklinde geçen uluslararası ilişkilerde, devletler her an komşularından ve diğer devletlerden gelebilecek tehdit durumuyla karşı karşıya kalabilir. Buna göre komşu bir devletin, örneğin ülkeyi işgal edeceği ya da topraklarınıza gireceği fikri karar alıcıya her daim cazip gelebilmektedir. Yani devletlerarasında yaşanan güç mücadelesi karşı devletin niyetine ilişkin bakış açısını doğrudan etkilemektedir.

---

²¹ Mehmet Gönülöbol, **Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar**, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1978, ss.15-16.

²² Sönmezoğlu, ss.217-218.

Karar alıcıları etkileyen önemli bir öge de Kriz Dönemleridir. Krizlerin kişiler ve örgütleri kapsayan en önemli etkisi oluşturdukları yüksek strestir. Öncelikle bu yüksek stres var olan küçük ayrıntıların atlanmasına sebep olmaktadır. Öngörülemeyen ve yeni oluşan durumlar stresi artırabilmektedir. Karar alma sürecinde stres, uluslararası sistemde oluşan politik bir durumdan kaynaklanabileceği gibi bizzat karar alma sürecinin içinde yer alan bürokratik politikalar, rasyonelliğin sağlanması gibi amaçlarda stresi oluşturabilmektedir.²³ Orta derecedeki bir stres, var olan bir sorunun çözümüne yönelik yetenek ve eğilimleri arttırırken, yüksek stres özellikle karar alma sürecinin başındaki liderleri olumsuz yönde etkilemektedir. Yapılan araştırmalar yüksek stres durumlarında; algılamada ve kişisel bakış açısında daralma, mevcut durumun görülmemesi gibi sonuçlar oluşturduğunu göstermektedir. Charles Lindblom bu durumu ‘Katı Görüşlülük’ (Cognitive Rigidity) olarak tanımlar. Buna göre; karar alıcılar karşılaştıkları yüksek stres durumlarında baskın bir algı kurar. Bu algıyı kararlı bir şekilde sürdürme eğilimi gösterirler. Zaman baskısı da stresi arttırıcı durumlardan biridir. Zaman baskısı tek bir yaklaşım üzerinde karara varma, olağan çözümlere yönelme, farklı olabilecek sorunları benzer görme eğilimi doğurmaktadır. Diğer yandan kısa dönemli bir zaman baskısının, tıpkı orta şiddetli bir stresin oluşturabileceği gibi kararın alınmasına olumlu bir etki yapabileceği öne sürülmektedir.

1.2.2. Karar Alma Sürecini Etkileyen Faktörler

1.2.2.1. Karar Alıcıya Ait Özellikler

Dış politikanın analizi açısından karar alıcıların rolü ve davranışlarının sınırları özellikle bu analizi yapan yazarlar açısından farklı algılanmıştır. Kimi yazarlar, karar alıcıların devletin içinde yer alan diğer kurumlar gibi rollerinin sınırlı olduğunu dile getirir. Karar alma yaklaşımını dış politikaya uygulayan Richard Synder başta olmak üzere diğer yazarlar da, devletlerin dış politika davranışlarının karar alıcıların davranışlarıyla özdeş olduğunu iddia etmektedir. Bu anlamda devlet veya hükümet davranışları, karar alıcıların davranışlarıyla eş tutulur. Karar alma mekanizmasında karar alıcıların rollerinin sınırlı olduğu düşünen yazarlara göre; öncelikle karar alma

---

²³ Ole R. Holsti, “Crisis Decision Making”, **International Relations Theory: Realizm, Pluralizm, Globalizm and Beyond**, Paul Viotti ve Mark Kauppi (Ed.), 3. Basım, Macmillan, New York, 1999, ss.269-270.

sürecine etki eden birçok farklı sosyal olgunun varlığı bu süreci salt karar alıcıya bağlanmasına engel olur. Ayrıca günümüzde gelişmiş ve kemikleşmiş bürokratik yapılar, kararların salt karar alıcı bağlamında alınmasını zorlaştırmaktadır.

Karar alıcıya ilişkin en önemli özellik karar alıcının ‘Kişiliği’dir. Benzer durumlarda alınan farklı kararlara baktığımızda, karar alıcıların kişisel özelliklerinin önemini görebiliriz. Özellikle karizmatik liderin var olduğu toplumlarda, kurumlaşmış yapıların yer almadığı azgelişmiş ülkelerde ya da kararların kısıtlı zaman ve kısıtlı karar alıcı tarafından alındığı kriz anlarında, liderin özellikleri karar alma sürecini ilk elden etkilemektedir. Karizmasını ortaya koyan liderler alınacak kararı doğrudan etkilemekte, kararın alınmasında baş ve yekpare aktör haline gelmektedir. Bunlar dışında, karar alıcının sahip olduğu zekâ-beceri ve entelektüel özelliklerini kararlarına yansıtabilmesi de alınan dış politika kararlarında karar alıcının önemini arttırıcı etmenlerdendir.²⁴

Karar alma sürecini baş aktörü hükümetin başındaki liderler, dış politikadaki öncelikleri belirlerken, ülkede var olan kaynakların silahlı kuvvetlere, dış yardıma, ülke içi yatırımlara ne oranda bölüştürüleceğine karar veren isimlerdir. Liderlerin sahip oldukları nitelikleri öncelikle ulus devletin gücüyle, ardından mevcut tarihsel süreçle de yakından ilgilidir. Liderler, ülkelerin sahip oldukları kaynakları kullanarak devletin tarihsel süreç içinde büyük güç haline gelmesini sağlayabilir. Diğer yandan Hitler, Mussolini gibi örneklerde görüldüğü üzere ülkelerini kendi amaçları çerçevesinde yönlendirip, felakete de sürükleyebilirler.²⁵

Karar alıcının bir diğer önemli özelliği sahip olduğu ‘İnançlar’ dır. Karar alıcıların benzer konularda aldıkları kararların farklılığı, kişilerin sahip oldukları inançların, aldıkları kararlara yaptığı etkiyi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bir karar alıcının inanç sistemi öncelikle sahip olduğu toplumsal değerlerden oluşur. Ardından ise geçmiş, gelecek ve bugüne dair sahip olduğu imajlardan meydana gelir.

---

²⁴ Tayfur, ss.85-86.

²⁵ Herbert R. Winder ve Thomas J.Bellows, **People and Politics**, 1. Basım, John Wiley&Sons, Canada, 1977, s.499.

Karar alıcı sahip olduğu inançlar ile kendisine ulaşan bilgilerin birbirine zıt olması durumunda üç tür tepki vereceği öngörülebilir. Bu tepkilerden ilki: ²⁶

- Karar alıcının kendisini sorunun dışında tutarak mevcut karşılığı görmezden gelmesi
- Mevcut inançlarını korumak adına gelen bilgileri reddetmek
- Gelen bilgiler ışığında inançlarını değiştirip, davranışlarında farklılaşmaya gitmesidir.

1.2.2.2. Kararın Alındığı İç Çevre

Karar alıcılar, karar alma süreci içinde iç çevrelerinden yoğun bir şekilde etkilenmektedirler. Bu etkilenme, ülkelerin içlerinde bulunduğu siyasi yapı, bürokratik işleyiş, kamuoyu, sahip olunan ekonomik güç ve baskı gruplarının niteliği gibi çok farklı alanlardan gelir. Var olan örgütsel yapılar bağlamında baktığımızda, ‘grup içinde karar alma sürecinin’ dış politika kararları açısından oldukça önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. En bilinen çalışmalardan biri olan Irving Janis’in ‘Grup Düşüncesi’ çalışması bu konuda oldukça önemli veriler sunar. Bu çalışmaya göre, grup içinde alınan kararlarda, mevcut yapılarla ters düşmemek adına kişiler kendi görüş-düşüncelerini ifade etmekten kaçınırlar.²⁷ Diğer yandan mevcut düşüncelere zıt durumdaki bilgi, görüşlerde grup tarafından yadsınmaktadır. Böyle bir ortamda alınan kararlarında kötü sonuçlanacağı düşünülmektedir. Grup düşüncesinin var olduğunun en önemli göstergeleri; mevcut alternatiflerin sınırlı tartışılmasıdır. Diğer önemli göstergeler, ilk alınan kararların yeniden incelenmemesi, genellikle farklı uzmanlardan bilgi istenilmesi olarak sıralanabilir.²⁸

Karar alıcıları etkileyen bir diğer yapı ‘Bürokrasi’dir. Tezimizinde önemli bir kısmını oluşturan bürokrasi kavramı ve bu kavramın karar alma sürecine etkisi ayrıntılı olarak incelenecektir. Genel anlamda bürokrasinin dış politikaya önemli ölçüde etki ettiğini düşünen yazarlar mevcuttur. Bu yazarlara göre, hükümetler geçici,

---

²⁶ Sönmezoğlu, ss.229-230.

²⁷ Hudson, Vore, ss.12-13.

²⁸ Viotti, Kauppi, ss.207-208.

bürokratik yapılar ise kalıcıdır. Dış politikada karar alma süreci, esasen konusunda uzman ve deneyimli bürokratların işidir. Bu anlamda dış politika, bürokratlar nezdinde kurumsal çerçeve içinde yapılan ve uygulanan bir süreçtir. Buna göre Henry Kissinger bürokratik karar alma sürecini; bürokraside yer alan tüm kurumların kendi görüşlerini en üst düzeyde anlatmaya çalıştıkları, yapılan yoğun pazarlıklar sonucu alınan kararların istenen amaçlara hizmet etmediği bir süreç olarak görmektedir.²⁹

G. Allison ve M. Halperin tarafından ortaya konan ‘Bürokratik Siyaset Modeli’ne göre dış politika kararları, çeşitli devlet kurumları ve bu kurumların başındaki bürokratlar arasındaki pazarlıklar sonucu alınır. Tek bir aktör yerine birden çok aktörü içinde barındıran bu modelde, her bir kurum kendi siyasetini alacak karara yansıtma adına hareket eder. Bu anlamda önemli örgütlenmelerin başındaki kişiler, kararların oluşumunda daha fazla hareket serbestisine ve alacak kararı etkileme gücüne sahiptir. Pazarlıklar ve karşılıklı çekişmeler içinde geçen karar alma sürecinde ‘Bilgi saklama’, ‘Eksik-yanlış bilgilendirme’ çok sık rastlanan kurumlar arası çatışma durumlarıdır. Bürokratik siyaset modelinde alınan kararların, her bir kurumun rasyonel akıl yürütmesi sonucu elde edildiği savunulamaz. Aksine yaşanan çekişme sonucu alınan kararlar, bir yandan kurumların isteklerini karşılayamaz. Diğer yandan, alınan kararlarında en doğru görüşü yansıttığı söylenemeyebilir.³⁰

Son olarak ulusal ve uluslararası kamuoyu, gerek hükümetlerin kararlarını alırken gerekse bu kararları uygulama aşamasında önemini korumaktadır. Belirli bir sorun karşısında, belli bir insan grubunun kanaatlerini siyasi iktidarı etkileyecek biçimde ifade etmesi anlamına gelen kamuoyu, özellikle soğuk savaş sonrası dönemde devletlerin dış politikalarını belirlemelerinde önemli bir etken haline dönüşmüştür. Bu anlamda karar alıcılar, kamuoyunun onaylayabileceği ya da en azından genel kanıyla çelişmeyecek politikalar üretmeye çalışırlar. Kamuoyunun dış politikaya etkisi, siyasal sistemlerin yapısına göre değişmektedir. Güçlü bir bürokratik yapının var olduğu

---

²⁹ Tayfur, ss.88-89.

³⁰ Arı, ss.560-561.

merkeziyetçi sistemlerde, kamuoyunun dış politika yapım sürecine etkisi azdır. Daha ademi merkeziyetçi siyasi yapılanmalarda kamuoyunun etkisi artabilmektedir.³¹

Elbette bu etki sadece hükümet ya da devlet davranışlarının belirlenmesinde geçerli değildir. Hükümetler, politikalarını oluştururken kamuoyunu yönlendirecek bilgileri ortaya koyar. Bu sayede uluslararası arenadaki meşruiyetlerini elde etmeye çalışmaktadır. Özellikle İran'da devrime giden süreçte ve sonrasında, devrimin lideri Humeyni söylemleriyle toplumu fazlasıyla yönlendirmeye çalışmıştır. Sıklıkla kullandığı 'Büyük Şeytan ABD' sözleriyle halkı uygulanacak politikalar konusunda yönlendirmeyi başarmıştır.

1.2.2.3. Kararın Alındığı Dış Çevre

Karar alıcıları, kararlarını alma ve uygulama sürecinde etkileyen ve yönlendiren en önemli alanlardan biri de dış çevredir. Dış çevre, mevcut uluslararası ekonomik sistem, uluslararası kamuoyu, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, ülkenin ekonomik-siyasi rolü ve uluslararası siyasetten etkilenmektedir. Gelişen uluslararası ilişkiler ve küreselleşen dünyada devletler, yalnız başlarına var olmadıkları gibi yalnız ve izole bir politika da izleyememektedir. Globalleşme sonucu sınırların ortadan kalkması ile ekonomik verimliliğin karşılıklı ticarete bağlanması, dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir olayın dünyanın diğer ucundaki bir devleti etkilemesine sebep olmaktadır. Böyle bir dünyada karar alıcılar, dış siyasete ilişkin kararlarını alırken ülkelerinin içinde bulunduğu politik ortamı, ekonomik ve siyasi örgütlenmeleri düşünmek durumundadır. Yalnız devlet çıkarları adına değil, giderek artan önemleriyle uluslararası kamuoyu, sivil toplum kuruluşları gibi yapıları da düşünerek hareket etmeleri gerekmektedir.

Artan küresel ilişkiler sonrası herhangi bir devlete karşı diğer bir devletin eylemi tüm ülkeleri ilgilendirir noktaya gelmiştir. Bu anlamda uluslararası sistemde oluşturulacak davranışlar belirlenirken, uluslararası kamuoyu dikkate alınır hale gelmiştir. Uluslararası kamuoyunun etkisi özellikle artan enformasyon ağı sayesinde

---

³¹ Abdullah Erboğa, "Kamuoyu ve Dış Politika İlişkisi: Lübnan Krizi Sürecinde İsrail", BİSAV Bülten, 2000, No.66, http://www.bisav.org.tr/yayinlar/bulten_makale_detay.cfm?makaleId=461&yayin_sayi=30 (02.12.2008), ss.62-66.

tüm dünyaya erişebilmekte, devletleri politikalarını değiştirme yolunda etkileyebilmektedir.

Bugün gelinen noktada egemenliklerinin bir kısmını Avrupa Birliği (AB) gibi örgütlere devreden devletler, kararlarını alırken bu örgütleri gözetmek durumundadır. Bunlar dışında ülkelerin var oldukları coğrafi alanlarda, uluslararası siyasette hareket alanlarını genişletmekte ya da daraltabilmektedir. Örneğin; İran özelinde konuya baktığımızda İran'ın sahip olduğu jeopolitik konumun hem kilit bir ülke olmasını sağladığını hem de büyük güçler arasında stratejik mücadele alanı haline getirdiğinin görebiliriz. İran'ın sahip olduğu konum ile İngiltere ve Rusya arasında güç mücadelesinin birebir geçtiği bir saha olmaktan kaçamamıştır. Öte yandan petrol gibi sahip olduğu doğal kaynakları sebebiyle her daim gözetim altında tutulmuştur.

1.3. Ödünç Alınan Kavram ve Modeller

Uluslararası İlişkiler alanında ortaya konan 'Karar Alma' yaklaşımlarında karar almanın karmaşık yapısı tek bir modelle tüm devlet mekanizmaları anlamayı sağlayamamaktadır. Ayrıca, bu mekanizmaların nasıl karar aldıklarını açıklamaz. Richard Synder' dan Graham T. Allison' ın 'Rasyonel Karar Alma' modeline kadar devletin tek başına ve en doğru kararı aldığı yaklaşımı zaman içinde geçerliliğini yitirmiştir. Bu çalışmalar yerlerini, devletin çeşitli örgüt ve bürokratik kurumlardan oluştuğu fikrine bırakmışlardır. Bugün gelinen noktada, örgüt yapılarından bürokrasiye, ülke içi politikalarından kamuoyu ve baskı gruplarına uzanan çok geniş bir alanda yer alan kurumların devlete etkisini anlatan farklı çalışmalar ortaya konmaktadır.

Ayrıca Batı özellikle de Amerika Birleşik Devletleri (ABD) kaynaklı bu teoriler temelde ABD sistemini açıklamayı amaç edinmişlerdir. Gelineen noktada tek bir 'Karar Alma' yaklaşımı olmadığı gibi Amerikan sistemi dışındaki devlet mekanizmalarını açıklamaya yönelik tam bir teorik çalışmada bulunmamaktadır. Bu durumda özellikle İran gibi kendine özgü tarihsel ve politik geçmişi olan bir ülkeyi açıklamaya çalışmak oldukça zor bir çaba olarak görünmektedir. Buna bir de İran'a yönelik kaynak azlığı, bir yüksek lisans tezi sınırlılığı içinde konuyu bakıldığını göz önüne alındığında, yapılmak istenen işin zorluğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Ortaya koyduğumuz bu çalışma öncelikle, İran Dış Politikası'ndaki karar alma sistemi açıklamayı hedeflemektedir. Bunu yaparken de İran'ın politik yapısına birebir uyan bir teorik çalışma ve perspektif olmadığı için eklektik bir çabayla ve belli teorik kavram-modellerin ödünç alınması ile bu amaç gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

Çalışmamızın bu kısmında, Karar Alma Yaklaşımını sadece devletin başındaki karar alıcılarına indirgemeyen aksine devletin aldığı her kararın devleti meydana getiren kurumlar, bürokratik yapılar arasındaki karşılıklı etkileşime dayandıran 'Plüralist Model' anlatılacaktır. Çalışmamızda esas olarak bu modelin temel alınmasının sebebi bir devlet mekanizmasında alınan kararın birçok farklı aktör ve birim tarafından alındığının kabul edilmesidir. Zira Plüralist Model, artan karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde devletlerin tek başına var olmadıklarını savunur. Buna göre devletler, içlerinde yer alan buldukları birimler, örgütler ve bürokratik yapılara göre karar almaktadır.

Plüralist Model'in ele alınmasının ardından çalışmamızın esas çıkış noktasını oluşturan 'Bürokratik' yapıların karar alma sürecine etkisini incelemeye önce 'Bürokratik Politika Modeli'ni ortaya koyan Graham T. Allison'ın 'Rasyonel Aktör Modeli' ve 'Örgütsel Süreç Modeli'ne değinilecektir. Buradaki esas amacımız 'Bürokratik Politika Modeli'ne gelmeden önce Allison'ın hangi çalışmaları ortaya koyduğu ve bu çalışmalardan neden vazgeçildiğinin anlaşılmasına çalışılmasıdır. Bu çabanın ardından çalışmamızın esas eksenini oluşturan 'Bürokratik Politika Modeli' incelenecektir. Bu modelin ardından Karl Deutsch' un ulusal karar alma sürecini beş ana grup arasında, karmaşık ve karşılıklı bağımlılık içeren bir iletişim ağı ile açıkladığı 'Şelale Modeli' ele alınacaktır. Bu modelden özellikle, 'Siyasi ve Hükümetler Seçkinleri'ni İran özelinde ele alınması konusunda yararlanılacaktır.

Tüm bu çalışmalardan yararlanmaktaki temel amaç devletin karar alma süreçlerinin 'tek bir aktöre' bağlı olmadığını kabul ederek devlet içinde yer alan kurumların karar alma sistemine nasıl etki ettiğini anlamaya çalışmaktır. Bu anlamda devleti meydana getiren kurumlar, bu kurumların bürokratik yapıları incelenmesi gereken önemli konulardır. Şimdi sırasıyla Plüralist Modeli, Graham T. Allison'ın 'Rasyonel Aktör', 'Örgütsel Süreç', 'Bürokratik Politika Modeli'ni ve Karl Deutsch'un 'Şelale Modeli'ni değerlendirebiliriz.

1.3.1. Plüralist Bakış Açısı

Plüralist bakış açısı devleti merkez alan görüşlere karşı olarak doğan bir akımdır. Esasta artan karşılıklı bağımlılık ve devlet sınırlarının esnediği bir dünyada, iç politikaların devletlerin dış politikalarına daha fazla etki ettiğini ortaya koymaktadır. Realizmin devleti temel alan yaklaşımı yerine plüralistler, çok aktörlü bir uluslararası ilişkiler öngörmektedir. Buna göre devlet, kararları alırken ve uygularken yalnız değildir. Devletin yanında birey aktörü, ulusal ve uluslararası çıkar grupları, uluslararası örgütleri de analize dahil etmektedir.

Plüralist teori, realist teorinin benimsediği devletlerin üniter birer yapı olduğu fikrine karşı çıkar. Onlara göre, devletler yalnız başlarına karar alıp bunları uygulayamaz. Her devlet mekanizması kendine ait alt birimler, bürokrasi, çıkar gruplarından etkilenmekte ve kararlarını bunlara göre almaktadır.³² ‘Rasyonel Karar Alma’ Modeline karşı çıkan Plüralistler, devlet kararlarının birimler arasındaki rekabet ve pazarlık süreci sonunda alındığını düşünürler. Buna göre alınan herhangi bir karar, uluslararası ilişkiler oyunu içinde yer alan aktörlerin çatışma, uzlaşma ve karşılıklı rekabetlerinden doğmaktadır. Buna göre karşılıklı etkileşim içinde kararların alındığı bir devlet biriminde her daim rasyonel ve en doğru kararın alınması beklenmemelidir.

Plüralistler, Realistlerce ortaya konan güvenlik ve güç gibi meselelerin uluslararası ilişkilerdeki belirleyici konular olmadığını savunur. Onlara göre artan karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde, eğitimden kültüre oradan ticarete kadar her konu ayrı bir önem kazanmıştır. Plüralistler, sınırların esnediği, karşılıklı bağımlılığın arttığı bir ortamda sadece güce dayanan bir uluslararası politika fikrine karşı çıkar. Çatışma ortamından çok işbirliğine yönelmesi gerektiğini savunurlar. Plüralistlere göre iletişim ve haberleşme ağının artması sonucu güvensizlik ortamı azalmakta bu da karşılıklı işbirliğine dayanan bir ortam doğurmaktadır.

Plüralist Model dış politika karar alma sürecini kamuoyu, çıkar grupları gibi iç faktörler ile çok uluslu şirketler gibi dış faktörler arasındaki ilişkilere dayandırır. Özellikle ekonomik konularda çıkar grupları önemli roller üstlenmektedir. Bu çıkar

---

³² İnät, Balcı, ss.247-248.

grupları koruma ve sınırlandırmaya yönelik kararlarında çok farklı yollar benimsemektedir.³³ Bir çıkar grubu kendi menfaatine yönelik kararın alınması için medya ve kamuoyunu yönlendirme, kararları alacak birimlere yönelik lobi faaliyetlerinde bulunma, insanları örgütleme ve çok uluslu şirket yöneticileri ile direkt ilişki kurma faaliyetlerinde bulunabilir. Buna göre birçok farklı birimin karşılıklı etkileşimi sonucu alınan karar, bu birbirinden farklı çıkar gruplarının düşüncelerini yansıtmaktadır. Bu durumda ‘Liberal Bakış Açısı’yla oldukça uyumludur.

Allison’ın ortaya koyduğu Örgütsel Süreç ve Bürokratik Politika modellerini benimseyen Plüralist bakış açısı özellikle, dış politika kararlarını farklı yapılar arasındaki uyuşmaya dayandırır. Bu yapılardan ilki kamuoyu, çıkar grupları gibi içsel öğelerdir. Diğerini ise çok uluslu şirketler gibi dışsal faktörler belirlemektedir. Kriz dışı durumlarda, bilhassa ekonomi kaynaklı alınacak bir dış politika kararında çıkar grupları önemli roller oynamaktadır. Koruma- sınırlamaya yönelik kararlarda medyanın kullanılması, hükümetteki kurumlara yönelik lobi faaliyeti kararları yönlendirmeye yönelik benimsenen politikalardır.³⁴ Bu anlamda alınacak kararlar devlet dışı birim ve yapılardan fazlasıyla etkilenmektedir.

1.3.2. Graham T.Allison ve Karar Alma Süreçleri

1.3.2.1. Rasyonel Aktör Modeli

Uluslararası ilişkilerde devletlerin karar alması ve bu kararları uygulamaları adına ortaya konan çalışmalardan en önemlilerinden sayılan ‘Essence of Decision’ (Kararın Özü) adlı 1971 tarihli çalışmasında Graham T. Allison, üç farklı model ortaya koymuştur.³⁵ 1962 Küba Krizini ele aldığı bu kitabında Allison, krizi karakterize eden kararların farklı açıklamasını sağlayan üç model geliştirmiştir.

Graham T. Allison tarafından ortaya konan ilk model olan ‘Rasyonel Aktör Modeli’nin çıkış noktasını devletlerin karar alma mekanizması oluşturmaktadır. Var olan seçenekler arasından tercih yapma olarak adlandırılabilen karar alma süreci

---

³³ Mingst, s.124.

³⁴ A.g.e., s.124.

³⁵ Graham T. Allison, **Essence Of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis**, 1. Basım, Harper Collins, New York, 1971, s.50.

‘Rasyonel Aktör Modeli’ne göre en iyi ve en doğru kararın alındığı yapıdır. Bu model, dış politika kararlarını amaç-hedefleri maksimize eden, ulusal hükümetlerce tercih edilen davranışlar olarak tanımlar. Karar almada tek- üniter aktör olan devlet açıkça sorunu belirlemekte, bu soruna ilişkin amaçları açıklamaktadır. Politik seçenekleri karşılaştırıp, seçeneklerin zarar-faydalarını belirlemekte ve son olarak da en fazla yararı sağlayacak davranışı seçmektedir.³⁶

Karar alma yaklaşımında, en iyi davranışı seçebilecek kadar bilgiye ve donanıma sahip kişi olan ‘Rasyonel Aktör’, en iyi davranış seçeneğini seçen kişidir. Bu anlamda Rasyonel Aktör Modeli bize en iyi ve en ütopyik durumu sunar. Zira bir rasyonel karar alıcının tüm seçeneklere vakıf, en iyi seçeneği tercih edeceği görüşü gerçekleşmesi mümkün olmayan bir durumdur. Belli bir konuda karar verecek olan karar alıcının, her zaman o konuya ait tüm bilgilere erişmesi mümkün değildir. Diğer yandan karar alma süreci belirli zamanla sınırlı olduğundan, tüm seçeneklerin rasyonel bir şekilde değerlendirilmesi olası değildir. Öyleyse karar alma, eldeki seçenekler arasından karar alıcının kendi bakış açısına göre en uygun olanı seçmesi anlamında gelen ‘sübjektif rasyonalite’ ile daha çok bağlantılıdır.

Kriz zamanlarında, karar alıcıların tehditlerle karşı karşıya kaldıkları durumlarda ve sınırlı bir zamanda Rasyonel Model uygun bir seçenek olarak belirlemektedir. Karşımızdaki devletle ilgili yeterli bilgiye sahip değilsek bu model uygulanabilir. Allison’ın ortaya koyduğu analiz karar alıcının neden bu yönde karar aldığı ve bu kararı alırken neleri amaçladığını açıklamayı kapsar.³⁷

Allison bu modelin iki farklı sorunsalını ortaya koymuştur. Bunlardan ilki, hareketin tamamen ‘rasyonel’ olduğu görüşüdür. Alınan kararın en doğru olarak adlandırılabilmesi için, her durum ve olasılığın hesaplanmış, kararın alındığı konuya ilişkin tüm bilgiye sahip olunmuş olması gerekmektedir. Zira devlet tarafından ortaya konan bir kararın, her durum ve olasılıkta en doğru karar olabilme olasılığı zayıftır. Her durum ve koşulda konuya ilişkin bilgi ve verilere tam anlamıyla ulaşılabilmesi zordur. Bir devletle ilgili kararın alınması durumunda, o devlete ilişkin tüm kaynaklara

---

³⁶ James E. Dougherty ve Robert L. Pfaltzgraff, **Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey**, 5. Basım, Addison Wesley, New York, 2001, s. 571.

³⁷ Brown, Ainley, ss.64-65.

ulaşılması da mümkün değildir. Diğer bir sorunsal ise, ortaya konan hareketin tek bir yönünün olmadığı durumudur. Alınan her karar yalnızca tek bir durumu açıklamayı esas almamalı, birbirinden farklı hareketleri anlama adına yardımcı olmalıdır. Buna göre alınan tek bir kararın rasyonel, en doğru karar olduğu fikri fazlasıyla iddialı bir yanıt olmaktadır.

1.3.2.2. Örgütsel Süreç Modeli

Rasyonel Aktör Modeli'nin içinde barındırdığı sorunlar Allison'ı farklı bir model ortaya koymaya yöneltmiştir. Karar alıcıların davranışlarının genellikle yönetime hâkim, tam anlamıyla bilgili, tüm seçenekleri bilen ve değerlendiren tek bir üniter-rasyonel aktör tarafından alındığı ilk modelde ortaya konmuştu. Allison 'Örgütsel Süreç Modeli' olarak adlandırdığı ikinci çalışmasında ise devletin içinde yer alan, gevşek bir şekilde örgütlenmiş, yarı bağımsız kurumların varlığına odaklanmaktadır. İlk modelin aksine bu modelde, bir devletin davranışı ya da aldığı kararı açıklamak adına öncelikle devlet içinde yer alan örgütlerin kararlarına bakmak gerektiği esas alınmıştır.³⁸

Hükümetler gerçekte geniş kapsamlı sorunlara cevap vermek adına, belli görevlerin bölüştüğü çok sayıda örgütten oluşmaktadır. Her bir örgüt belli sorunlara yönelik meselelere bakmakta ve bu sorunların çözümüne yönelik yarı bağımsız hareket etmektedir. Bu anlamda belli bir sorunla ilgili alınan karar, çoğunlukla örgütlerin bu soruna ilişkin ortaya koyduğu davranış şekillerini içermekte. Allison'a göre liderler bu örgütlere yanaşmaya çalışsa da gerçekte bu örgütleri kontrol edemezler.³⁹ Örgütsel politikalar; 'Standart Çalışma Yöntemleri' (SÇY), ve örgütün ortaya koyduğu çalışmalardan oluşmaktadır. Herhangi bir çatışma durumu, farklı amaç ve çıkarları olan örgüt içindeki alt gruplardan doğmaktadır.⁴⁰ Her biri kendine has 'Standart Çalışma Yöntemleri'ne sahip bu örgütlerin davranışı -aynı zamanda dolaylı olarak hükümetlerinki- meydana gelen olayın öncesinde sabitlenmiş davranışlarca kararlaştırılmaktadır. Bu sebeple herhangi bir hükümetin davranışını açıklamak için öncelikle bu bazdan başlanmalıdır.

---

³⁸ Walter Carlsnaes, "Foreign Policy", **Handbook of International Theories**, Walter Carlsnaes, Thomas Risse ve Beth A. Simmons, 1. Basım, SAGE, London, 2007, s.337.

³⁹ Dougherty, Pfaltzgraff, s.572.

⁴⁰ Mingst, s.122.

Devlet davranışlarının ya da alınan kararların örgütsel kararlardan oluştuğunu varsayarsak, uluslararası politikada olaylar üç eğilim içinde örgütsel süreç kararlardan oluşmaktadır. Bunlardan ilki; güncel olaylardır. İkinci olarak; mevcut örgütsel davranış biçimleri yani ‘rutinler’ bir sorunla karşı karşıya kalan liderlere tercih alanları oluşturmaktadır. Önceden belirlenmiş bu rutin davranışlar liderlere, bir yandan seçme alanı tanırken diğer yandan da doğru karar alma yönünde olumlu bir etkiye bulunmaktadır.⁴¹ Yani bu rutinler ilk adımda, ne yönde bir karar alınması gerektiği konusunda karar alıcılara yardımcı olmaktadır. Üçüncü olarak; ‘örgütsel kararlar’, liderlere sınırlı bir baskı alanı da oluşturmaktadır. Zira bu kararlar soruna yönelik bilgi ortaya koyarken, ilk adımın atılmasını da sağlamaktadır. Allison’ın da belirttiği gibi Theodore Sorensen’in şu sözleri durumu açıkça ortaya koymaktadır: “Özellikle dış ilişkilerde hükümetin başındaki isim nadiren karar alır. Onların seçeneklerini sınırlayan ana kararlar çoğu kez önceden alınmıştır.”⁴²

Allison örgütsel süreç modelini açıklarken bazı kavramlardan yararlanmıştır. Bunlardan ilki ‘Örgütsel Aktörler’ dir. Örgütsel aktörler hükümet ya da devleti meydana getiren ulus olarak tanımlanmamaktadır. Aksine devleti oluşturan örgütlerin tepe noktalarında oturanlardan oluşmaktadır. Örneğin, İran yönetiminde Bakanlıklar ya da Düzenin Yararına Teşhis Heyeti (DYTH), Anayasayı Koruyucular Konseyi (AKK) gibi organların yöneticileri örgütsel aktörleri oluşturmaktadır. Örgütsel aktörlerin tanımlanması bizi ikinci kavrama yani ‘Sorunların Çözümü ve Gücün Paylaşımı’na götürür. Çok farklı etmenleri barındıran uluslararası sorunların varlığı, sorunların ortadan kaldırılmasını ve bunu yapmak içinde gücün çeşitli örgütlere bölünmesini gerektirmektedir. Bu anlamda İran Yönetimine baktığımızda Dışişleri Bakanlığının öncelikle diplomatik ilişkilerden, Ekonomi ve Maliye Bakanlığının ekonomiden, İstihbarat Bakanlığının ise istihbari bilgilerden sorumlu olduğu görülmektedir. Kendi alanlarını belirlemiş olan bu örgütlerin her biri sorunu algılamakta, bilgiyi kullanmakta ve yarı bağımsız bir yapıda kendi hareket alanını oluşturmaktadır.⁴³

---

⁴¹ Allison, s.78.

⁴² A.g.e., s.79.

⁴³ A.g.e., s.80.

Sorunların çözümü ve bunları çözerken gücün paylaşılması merkezi otoriteyi önlemektedir. Gücü paylaşan örgütler yekpare güç olarak hareket edemez. Ayrıca sorunun belirli bir yönüne odaklanma, o alanda uzmanlaşmayı da sağlamaktadır. Allison'ın ortaya koyduğu diğer bir kavram her bir örgüte ait 'Sınırlı Öncelikler ve Algılamalar'dır. Her bir örgütün öncelikleri kendi özel bilgi-alakası, personelinin ihtiyaçları, örgüt içindekilerin görev süresi gibi durumlardan oluşmaktadır.

Allison'ın ortaya koyduğu bir diğer kavramda örgütsel karar olarak 'davranışlar' dır. Bu davranışlarda bazı faktörlerce belirlenmektedir. Bu faktörlerden ilki, örgütün sahip olduğu amaçlardır. Bir örgütün amaçları resmi anlamda ortaya konmaz. Aksine birçok etmenin birleşimiyle ortaya çıkar. Bunlar; beklentiler, hükümetteki diğer örgütlerin talepleri, meşru otorite, vatandaş ve çıkar gruplarının beklentileri ve son olarak da örgüt içindeki pazarlıklardır. Davranışların ortaya konmasında amaçlar dışında diğer bir etkende SÇY'lerdir. Bu çalışma yöntemlerinin varlığı, liderlerin ya da karar alıcıların basit ve hızlı değişimler yapmasını önlemektedir. Bu yöntemler örgütlere daha önce benzer sorunlarla nasıl başa çıktıklarını göstermektedir.⁴⁴

Bir hükümet kararının detay ve ayrıntıları Allison'a göre örgütsel rutinlerce belirlenmektedir, liderlerin talimatlarınca değil. Bu anlamda yukarıda bahsettiğimiz SÇY, örgütün karar almasında büyük kolaylık sağlamaktadır. Daha önceki tecrübelerine bakan örgüt, benzer bir olayda ne şekilde davranıldığını görüp bu yönde karar alır. Elbette bazı özel durumlar, standart biçimde ele alınacak yapıda değildir. Diğer yandan herhangi bir çalışma yöntemi de nadiren özel durumlara adapte edilmektedir. Örneğin bir ülkeyle imzalanacak dış ticaret anlaşmasıyla, bir savaş kararının alınması aynı şekilde gerçekleşmez. Zira bir anlaşmanın genel esasları yani rutinleri önceden bellidir.

Örgütlerin sahip olduğu program yapısı çoğu kez sorunlar karşısında -özellikle dar görüşlü örgüt elemanlarınca oluşturuldularsa- başarısız olabilir. Hep aynı olaya karşısında karar almaya alışmış mevcut yapı, farklı bir olayla karşılaştığında karar almada zorluk çekebilmektedir.⁴⁵ Allison'a göre örgütler duygusuz araçlardır. Kendi

---

⁴⁴ A.g.e., s.83.

⁴⁵ A.g.e., s.89.

kurulu programlarından ayrıldıklarında başarısız olurlar. Farklı örgütsel programlar arasında koordinasyon gerektiren projeler tasarlandığı gibi sonuçlanmaz. Sorunun belirlenen kısmı mevcut örgüt amaçlarına ters ise örgüt içi dirençle karşılaşmaktadır. Örneğin dış politika konusunda alınacak bir karar, Dışişleri Bakanlığı personeline benimsenmezse örgüt içinde çatışma doğabilmektedir. Öte yandan, liderlerde her bir örgütten kendi üzerlerine düşen görevleri yapmasını beklemektedir. Liderler ayrıca her bir örgütün sorunun kendilerini ilgilendiren kısmıyla ilgili eksik-bozuklukların düzeltilmesini bekleyebilir.⁴⁶

1.3.2.3. Bürokratik Politika Modeli

Graham T. Allison ‘Bürokratik Politika Modeli’nde hükümetlerin liderleri dışında bürokratik aktörlerin karar alma sürecine ne oranda etki ettiklerini araştırır. Allison bu modeli ile Max Weber’ den aldığı bürokrasi fikriyle, örgütsel program ve rutinlerin dış politika karar alma sürecine etkisini incelemektedir.⁴⁷ Bu analize göre, bürokratik politikalar farklı amaçları temsil eden bürokratlar arasında oluşur. Bu anlamda alınan kararlar, farklı departman-grup-bireyler arasındaki mücadeleden oluşan bürokratik politikalarca belirlenmektedir.⁴⁸

Allison bu modelde iç (dâhili) politikalara odaklanmakta, dış politika kararlarının devlet içindeki farklı gruplar arasındaki rekabet ve işbirliği gibi süreçlerin sonucunda alındığını ortaya koymaktadır.⁴⁹ Üçüncü modelin Küba Füze Krizini açıklarken algılamaları, güdülerini, pozisyonları, güç ve asıl oyuncuların pozisyonlarını tartışmaktadır.⁵⁰

Liberal bakış açısı karar alma sürecini özellikle bu modelle bir tutmaktadır. Devletin sadece hükümetlerden değil, gelişen ve ilerleyen karmaşık ilişkiler ağında bürokrasi ve örgütlerde yer alan farklı ilgi gruplarından da oluştuğu görüşünü

---

⁴⁶ A.g.e., ss.93-94.

⁴⁷ Viotti, Kauppi, s. 209.

⁴⁸ Carlsnaes, s.338.

⁴⁹ Dougherty, Pfaltzgraff, s.572.

⁵⁰ Graham T. Allison, “Conceptual Models and The Cuban Missile Crisis”, **International Relations Theory: Realizm, Pluralizm, Globalizm and Beyond**, Paul Viotti ve Mark Kauppi (Ed.), 3. Basım, Macmillan, New York, 1999, s. 150.

benimseyen liberal bakış açısı, karar alma sürecini çok katmanlı bir yapı olarak kabul eder. Bürokratik Politika Modeli, dış politika karar alma sürecinde sorumluluğu paylaşmış, çok farklı kurumsal yapıları barındıran demokratik ülkelerle oldukça ilişkilidir. ABD, AB ülkelerinde alınan birçok dış politika kararı bu modelle benzerlik göstermektedir.⁵¹

Allison bu modeli ortaya koyarken bürokratlar arasında yapılan pazarlık ve müzakerelerin ‘oyun’ olarak adlandırılan bir yapıda ilerlediğini savunur. Bu anlamda Allison’ a göre; Wittgenstein’ in Game - Oyun olarak adlandırdığı çalışmasını takip etmiştir. Buna göre bir devletin uluslararası bir olayda aldığı karar; zeki, karmaşık, eş zamanlı bir nitelik arz eder ve hükümet içinde yer alan oyuncuların oynadığı oyunlardan oluşur. Bu oyuncuların hiyerarşik düzeni aynı zamanda ‘Hükümeti’ oluşturmaktadır. Oyunun yapısı ne gelişigüzel ne de serbesttir. Daha çok, oyuncuların dikkatini karar alınması gereken meseleye yönelmesine doğru baskı yapan bir niteliğe sahiptir. Bu anlamda satranç olarak ifade edilen karar alma sürecinde; hamleler, hamle dizileri, belli konularda farklı güce ve farklı amaçlara sahip olan oyuncular arasındaki pazarlıklara dayanılarak açıklanmaktadır.⁵²

Bir hükümeteysel eylem olarak örneğin; İran nükleer silah elde etme politikasını incelediğimizde hem İran hükümetine hem de bu hükümette yer alan resmi görevlilerin davranışlarına bakmak gerekir. Öte yandan İran’ın nükleer silah elde etmesine karşı olan ABD, AB, Uluslararası Atom Enerji Ajansı (UAEA) gibi devlet ve kurumlara, İran’ın nükleer silah elde etmede savunduğu politikalara bakmak gerekir. UAEA’nın İran nükleer programı adına yazdığı raporlar, İran nükleer programının iç kamuoyunda nasıl algılandığı da incelenmesi gereken konulardandır.

Allison’a göre bir hükümet davranışı hükümet içinde yer alan birey ve gruplar tarafından alınan yarı bağımsız karar ve eylemlerin toplamından meydana gelmektedir. Bu kararlar, hükümeti oluşturan merkezi konumdaki karar alıcıların, kararlarından da meydana gelmektedir. Yine bu kararlar, bürokratik kurumlarda yer alan astların

---

⁵¹ Karen Mingst, s.124.

⁵² Allison, Essence Of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis, ss.162-163.

kararlarından da oluşmaktadır.⁵³ Hükümet karar ve eylemleri üzerinde etkisi olan gruplardan ilki, hükümette görev alan oyunculardır. Bu aktörler, ne üniter bir yapıda ne de örgütlerin bir yığını şeklindedir. Bunlar sadece birer ‘birey oyuncuları’dır. Bu oyunculardan kurulu gruplar, hükümet kararları adına bir tür ‘Araç’ olmaktadır. Bu birey oyuncuları aynı zamanda görevde yer alan kişilerdir. Bunun anlamı, eğer bir oyuncu savunma bakanlığında bir yer işgal ediyorsa, ulusal güvenlik konularında eylem üreten en önemli kanallarda yer alıyor demektir.⁵⁴

Oyuncuların görev ve mevkileri, neler yapabileceklerini ve neler yapmaları gerektiğini belirler. Bir oyunda yer alan oyuncunun avantaj ve engelleri de oyuncunun pozisyonundan doğmaktadır. Belirli görevlerin yapılması için uygulanması gereken zorunluluklarda, yine pozisyonlardan doğar. Tüm bu birimlerin başında yer alan üst düzey görevliler, bir yandan hükümet adına eylemlerde bulunma zorunluluğu içindeyken diğer yandan da kendilerine bağlı görevlilerin haklarını savunmak zorundadırlar. Diğer birimlerle herhangi bir uzlaşma durumunda, kendi birimleri onlara karşı cephe alabilmektedir. Üst düzey görevliler dışında, her bir birimde yer alan kişilerde ayrı ayrı önem arz etmektedir. Her bir oyuncunun oluşan bir baskıya nasıl karşı koyduğu, temel yönetim tarzı ve birimlerdeki bu kişilerin her birinin kişilik ve tarzları arasındaki bu bütünleştirici ve çelişkili yapı politik yapıyı da oluşturmaktadır.⁵⁵

Karar alma sürecinde yer alan bir görevlinin duruşunu belirleyen ilk durum ‘sınırlı öncelikler ve algılamalar’dır. Örgüt içinde yer alan dar görüşlülük, grup içinde yer alan bireyleri etkilemektedir. Oyuncuların içinde yer aldıkları oyun ve bu oyunda yer almalarından gelen avantajlar bu baskıları arttırır. İkinci durum ‘amaç ve menfaatler’dir. Oyunculara etki eden amaç ve menfaatler; ulusal güvenlik çıkarları, örgütsel çıkarlar ve kişisel çıkarlardan oluşmaktadır. Bunların her biri oyuncunun karar almasına etki eden etmenlerdir. Her bir bireyin aynı zamanda bir örgüt elemanı da olduğunu düşünürsek, örgütsel çıkarların bireylerin davranışları üzerindeki etkisini daha iyi anlamış oluruz. Örgüt üyeleri içinde de özellikle meslekten yetişme elemanlar

---

⁵³ A.g.e., s.164.

⁵⁴ A.g.e., s. 165.

⁵⁵ A.g.e., s.166.

arasında örgüt çıkarlarının, ulusal çıkarlar adına elzem olduğuna inananlar oldukça fazladır.⁵⁶ Son olarak da kişisel çıkarlar, bir oyuncunun konumu etkilemektedir.

Bir oyuncunun duruşunu etkileyen üçüncü bir etmen ‘menfaat ve duruşlar’ dır. Her bir oyuncunun ulusal çıkarlara yönelik fikirleri, örgütsel çıkarları, vaat ettiği politikalar, dostlarının refahı ve kendi kişisel çıkarları gibi durumlar üst üste konduğunda menfaatleri oluşturmaktadır. Bu menfaatler, bir sorun karşısında oyuncunun duruş ve konumunu da belirlemektedir. Yani oyuncu var olan sorun karşısında tüm bunları düşünerek bir pozisyon almaktadır. Son olarak ‘zaman sınırı ve meselelerle yüz yüze gelme’, oyuncunun duruşunu etkileyen son etmendir. Önemli sorunların çözümü sadece kişilerin o probleme odaklanıp çözmeleriyle olmamaktadır. Özellikle zaman baskısı olayları büyütüp, aktörleri olay konusunda bir pozisyon belirlemeye iter.

Güç, hükümet kararları üzerinde etkili olan üç etmenden oluşmaktadır. Bunlar pazarlık avantajları, pazarlık avantajlarına kullanılan yetenek ve irade, ilk iki birleşimin diğer oyuncularca algılanması. Bu etmenlerden ilki pazarlık avantajları; eylemin gerçekleşmesi için gerekli kaynakların güncel kontrolü, sorunun tanımlanmasını sağlayan bilginin kontrolü ve bilgi konusunda uzmanlaşma, diğer oyuncuların amaçlarına etki etme yeteneği, diğer oyuncuları kişisel olarak ikna etme yeteneği (karizma)’dan oluşmaktadır. Güç, bir yandan bireyleri karar almada güçlü bir konuma sürüklerken diğer yandan da onları başarılı oldukları anda önemli bir konuma itmektedir. Ancak başarısız davranışlar özellikle bireylerin şöhret ve itibarını zedeler. Bu anlamda her bir karar alıcı başarılı olacağı konulara odaklanmalıdır.⁵⁷

Kararı oluşturan etmenlerden biri ‘oyunun kuralları’ dır. Oyunun kuralları, Anayasa, Kanun, Mahkeme Yorumları, Yönetim Kararları, Toplumsal Kültür’den oluşmaktadır. Kuralların bazıları açık, bazıları kapalıyken, bazıları belirgin bazıları ise belirsizdir. Bazıları çok durağan, bazıları ise değişkendir. Ancak tüm bu kurallar bütünü gerçekte var olan oyunu belirlemektedir. Bu kurallar, hükümetin eylem alanını

---

⁵⁶ A.g.e., s.167.

⁵⁷ A.g.e., s.169.

daraltmaktadır.⁵⁸ Örneğin İran Anayasası kesin olarak karar alınamayacak ya da değiştirilmesi yönünde herhangi bir tavır alınamayacak alanların sınırlarını çizer. Buna göre yasaların anayasanın yanı sıra şeriata da aykırı olamayacağı da denetlenmektedir.

Karar alındıktan sonra kararı kimin uygulayacağı konusunda seçeneğe sahip olunamayacağı gibi bazı durumlarda uygulama aşaması farklı birimlere devredilebilmektedir. Örneğin; bir dış ülkeyle yapılacak görüşme genellikle İran Dışişleri Bakanlığı'nı ilgilendirirken, bu görüşme özel bir temsilci ya da bir istihbarat servisine de devredilebilir. Kararın uygulanma aşamasında, karardan cayma ya da uygulanması yönünde eylemler ortaya çıkabilir. Zira kararı destekleyenler kararın uygulanması yönünde çaba harcarken, kararın uygulanmasını istemeyenler kararı geciktirmek, sınırlandırmak, karara uymamak yönünde hareket edebilmektedir.⁵⁹ Bu anlamdaki İran siyasi sistemindeki denetleme organları iyi birer örnek teşkil edebilir. Örneğin İran meclisinin AKK'ye gönderdiği bir yasa on gün kadar konseyin gündeminde kalabilmektedir. AKK yasayı veto edebilir. Bu anlamda alınan kararların uygulamaya geçilmesi gecikmektedir.

Birey oyuncuların kendilerine özgü öncelik ve konumları hükümet eylemi üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Her bir oyuncunun avantaj-dezavantajları, bir kanaldan diğerine değişiklik gösterebilir. Oyuncuların karışımı ya da her bir oyuncunun avantajları yalnızca eylem kanalları arasında değil, aynı zamanda bu kanallar boyunca yön değiştirmektedir. Üstler genel olarak önemli dış politika kararları konusunda resmi kararlara etki ederken, astlar da özellikle örgüt içinde kararların alınmasında rol alırlar.⁶⁰ Oyuncuların tümü hayati meselelere odaklanmamakta, günlük sorunlarla da uğraşmaktadır. Ayrıca alınan her bir karar, oyuncuların çıkarları adına da önemli sonuçlar barındırır.⁶¹ Hükümet eylemlerinde özellikle yoğun bir değişim içeren kararlar, çözüm arayan üstler ile sorun arayan arasında bir çatışma mevcuttur. Zaman baskısıyla karşılaşıldığında, şefler sorun üzerine odaklanıp bir çözüm bulmaya çalışırlar. Alınan kararların çok büyük bir kesimi için bir oyuncunun karara yönelik bakış açısı, onun

---

⁵⁸ A.g.e., s. 170.

⁵⁹ A.g.e., s. 173.

⁶⁰ A.g.e., s. 174.

⁶¹ A.g.e., s.175.

mevkii hakkında ipucu vermektedir. Zira her bir oyuncunun karara yönelik davranışı, çabası ve öncelikleri bulunduğu pozisyonla doğru orantılı olmaktadır.

Bir ulusun ortaya koyduğu eylem diğer bir ulus içinde yer alan aktörler adına avantaj-dezavantaj doğurabilmektedir. Bu nedenle bir ülkede, bazı uluslararası amaçları başarmayı hedefleyen oyuncular, benzer amaçlarla hareket eden diğer bir ülkedeki aktörlerin avantajlarını toplamak adına kendi ülkelerinde sonuç elde etmeye çalışmalıdırlar. Kararlar, var olan sorun hakkında tüm bilginin var olduğu bir ortamda alınmamaktadır. Dikkate değer bir yanlış algılama, her bir hükümet için geçerli bir durumdur. Bu anlamda yanlış algılama, insanlar arası işbirliğine ihtiyaç duyan siyasette önemli bir durumdur. Oyuncular çoğunlukla diğer oyuncuların oyun-sorunlarına yönelik detayları bilemezler. Bu durumda, oyuncular arasında yanlış beklenti riskini oluşturmaktadır. Özellikle kimi durumlarda oyuncular arasında bir başkası için ‘O, benim sorunuma yardım eder’ yönünde yanlış bir beklenti doğmaktadır.⁶²

1.3.3. Karl Deutsch ‘Şelale Modeli’

Karl Deutsch tarafından ortaya konan ‘Şelale Modeli’, ulusal karar alma sürecini beş ana grup arasında, karmaşık ve karşılıklı bağımlılık içeren bir iletişim ağı ile açıklar. Her bir ana grup, ayrı bir kamuoyu ve seçkinler tarafından şekillendirilmektedir. Her bir grup, belirli sosyal kuruluş ve grupların birleşiminden oluşmaktadır. İletişim bir gruptan diğerine daha serbest bir biçimde, yüksek statü ve güçten düşük statü ve güce doğru daha kolay bir biçimde akmaktadır. Her bir gruptaki iletişim, basit bir ‘Kara Kutu’ tarafından temsil edilir.⁶³ Her bir grup kendi mesaj ve deneyimlerini karar almada kullanırken dışarıdan gelen girdileri de değerlendirip bir karar olarak sunmaktadır. Dışarıdan gelen bu bilgiler, diğer grupların mesaj ve deneyimlerinden oluşmaktadır. Gruplar tarafından ortaya konan bu kararlar, geri besleme süreciyle kendilerine mesaj olarak dönerek sonraki davranışlarını ve alacakları kararları etkilemektedir. Karl Deutsch’un Şelale Model’in de özellikle ‘Siyasi ve HükümetSEL Seçkinler’ den yararlanılacaktır.

---

⁶² A.g.e., s.179.

⁶³ Karl Deutsch, **The Analysis of International Relations**, 3. Basım, Prentice Hall, New Jersey, 1988, s.124.

Şelale Modelinde ilk grubu, Batılı ülkelerde bile % 2-3'ü geçmeyen 'Sosyo-Ekonomik Seçkinler' meydana getirmektedir. Bu grup gelir seviyeleri, sosyal statüleri ile toplumun küçük bir kesimini oluşturmaktadır. Büyük mülk sahipleri, sermaye sahipleri, işverenler, yatırımcılar, ülkedeki büyük şirketlerin yöneticileri bu gruba dahil edilebilir. Bu kişilerin aileleri, buldukları kurumlarda grup içinde görülmelidir. Bu kişiler ve kurumları elbette tek bir yapıdan meydana gelmemekte çoklu bağlar, iletişim kanallarıyla birbirlerine bağlanmaktadır. Bu gruptakiler kendi aralarında önceliklerini, deneyimlerini, kendi sınıflarına özgü adet ve göreneklerini, farklı olaylar karşısındaki görüşlerini, çıkarlarını, davranış tarzlarını paylaştıkları görülmektedir. Sahip oldukları iletişim ağlarıyla düşüncelerini paylaşıırken, topluma ve dış dünyaya da mesajlarını vermektedir. Bu üretilen mesaj ve eylemler, diğer grup ve dış dünyaya doğru yöneltilmektedir.

İkinci grup tezimizde özellikle üzerinde duracağımız 'Siyasi ve Hükümeteşel Seçkinler'dir. Hükümeteşel kararların yalnızca 'lider' tarafından alınmadığı, hükümet içinde ya da bürokratik kurumlarda yer alan siyasi elitlerden de etkilendiğı göz önüne alındığında, bu grubun önemi ortaya çıkmaktadır. Siyasi ve Hükümeteşel Seçkinler, ulusal hükümetlerin merkezinde yer almaktadır. Tek bir yapıdan oluşmayan bu grup yüksek kademeli seçilmiş vekiller, yüksek kademeli bürokratlar, askeri-sivil bürokratlar, yasama ve yargı üyeleri gibi alt gruplara sahiptir. Bunlar arasında merkezde görev alan-dışarıda görev yapan siyasi seçkinler veyahut çıkarlarına göre siyasi seçkinler olarak ayırım yapılabilir.⁶⁴ Diğer bir ayırmada siyasi gücü paylaşmalarına göre veya halen siyasetin içinde ya da dışında olmalarına göre yapılabilir. Tüm bu ayrımlara rağmen siyasi seçkinler ve bürokratik-askeri seçkinler arasında güçlü bir iletişim ağı mevcuttur. Siyasi ve Hükümeteşel Seçkinler ortak davranış biçimleri, kararları, kapasiteleri, girdi-karar fonksiyonlarından kurulu bir karar alma sistemine sahiptir. Bu sistemde bir önceki grup gibi kendi içlerinde oluşturduğu mesajı dış dünyaya vermekte, bu mesajların geri beslemesi ve dış dünyadan gelen girdilerle yeni kararlar oluşturmaktadır.

Üçüncü grup 'Kitle Haberleşme Seçkinleri'nden oluşmaktadır. Özellikle gazeteciler, televizyon ve radyo çalışanları, reklam ajansları, yayıncılar bu grubu

---

⁶⁴ A.g.e., s.125.

meydana getirir. Kitle Haberleşme grubu da kendi içinde sahip olduğu girdi, karar, ortak davranış, karar yöntemleri ile hareket etmektedir. Bu hareketi oluştururken de tıpkı önceki gruplar gibi bir Kara Kutu'ya sahiptir.⁶⁵

Dördüncü grubu toplumun yüzde 5-10'unu oluşturan, genellikle kitle iletişim araçları ve dış politikaya ilgi duyan 'Yerel Kanaat Önderleri' oluşturmaktadır. Bu kişiler ulusal ve uluslararası olayları kitle iletişim araçlarıyla ilgiyle takip eden, edindikleri bilgilerle yakın çevrelerini yönlendiren insanlardır. Eğer bu kişiler kitle iletişim araçlarının sunduğu bilgi ve mesajları desteklerlerse verilen mesajın etkisini artırma yönünde fazlasıyla desteklerler. Eğer sunulan görüşe karşılar, görüşün başarısız olması için çalışırlar. Örneğin aynı ülke çapında bir televizyon yayını Afrika konusunda veya ABD ordusundaki ırksal entegrasyon konusunda yerel kanaat önderlerinin vereceği tepkilere bağlı olarak Kuzey ve Güney'de çok farklı etkiler doğurabilir.

Beşinci ve en geniş grubu politikaya ilgi duyan kişilerden oluşan 'Halk Yığını' oluşturmaktadır. Bu kişiler, bir yandan siyasi konulara ilgi duyarken diğer yandan da çevreleri üzerinde etkiye sahip yetişkin bireylerdir. Politik olarak etkili olan bu bireyler, gelişmiş Batılı ülkelerde yetişkin nüfusun yüzde 50'siyle 90'ının oluşturur. Seçmenler sundukları mesajlar, aldıkları kararlar ile toplumu yönlendirmektedir.⁶⁶ Enformasyon akışı yüksek seviyedeki iletişimden aşağıdakilere doğru olmaktadır. Sosyo- Ekonomik seçkinler hükümet ve siyasi sistemi direkt etkilemektedir. Bu grubun üyelerinin birçoğu yasama ve yürütme organlarını etkileyebilmekte ve birçoğu da medya dünyasında etkili olabilmektedir. Yerel Kanat Önderleriyle daha az görüştikleri için onlar üzerinde daha az etkili olmaktadır. Bunu sonucunda da insanların çoğu üzerinde daha az etki kurabilmektedirler. Hükümetler medyayla direkt ilişki kurup onlar üzerinde etki sahibi olurlar. Ancak Yerel Kanaat Önderleri ve insanlar üzerindeki iletişim ve etkileri daha zayıftır. Medya ve Kitle Haberleşme Seçkinleri doğrudan ve etkili bir şekilde Yerel Kanaat Önderleri üzerinde etki kurabilirler. Böylece geniş halk yığınlarına medyanın sağladığı bilgiyi aktarmaktadırlar. Bu durumda geniş halk yığınına mevcut bilginin aktarılması durumunda en önemli etmen olmaktadır. Elbette bu etki iki yönlüdür.

---

⁶⁵ A.g.e., s.126.

⁶⁶ A.g.e., s.126.

Yerel Kanaat Önderleri bir yandan kitle iletişim araçlarından aldıkları bilgileri halka ulaştırırken diğer yandan da kitle iletişim araçlarından aldıkları destekle kendi etkilerini artırmaktadırlar.⁶⁷

Bu beş grubun her biri kendi değer sistemine ve özerkliğe sahiptir. Her biri gelen mesajları reddetme, kabul etmeme, yeniden yorumlama hakkına sahiptir. Her birinin değişiklik yapma kapasitesi ve olanağına sahiptir. Her bir grup, geri bildirim yapma amaçlı üst gruplarla iletişim halindedir. Halk yığını, Yerel Kanaat Önderlerine olan tepkisini ya onlara itaat ederek ya da onları desteklemeyerek gösterir. Kitle İletişim Seçkinleri tepkilerini ise, onların yayınlarını satın alarak ya da almayarak gösterir. Tüm demokrasilerde, halkın hükümetle iletişim kurması için güçlü kanallar mevcuttur. Bununla birlikte halkın sosyo-ekonomik elitlerle iletişimi zayıf ve dolaylı kanallarla olmaktadır.⁶⁸

Yerel Kanaat Önderleri medyayı destekleyebilir, yok sayabilir ya da ona karşıt olabilir. Aynı etkileri hükümete ya da ülkedeki liderlere yönelttikte benimseyebilir. Bununla beraber sosyo-ekonomik seçkinlerle iletişimleri oldukça zayıftır. Oysaki siyasal seçkinlerin, sosyo-ekonomik seçkinlerle iletişimleri daha doğrudan olduğundan bunları etkileyebilirler. Çıkaracakları yasalar, koyacakları vergilerle bu grubun gücünü arttırabilir veyahut sınırlayabilirler.⁶⁹ Şelale Modeli içinde yer bulan beş gruptan her biri, kendi içinde bir özerkliğe sahipken kısmen diğer gruplarla karşılıklı bağımlılık ilişkisi içindedir. Her bir grup dış dünyadan doğrudan gelecek etkilere de açıktır. Örneğin ekonomik durgunlukta insanlar işlerini kaybetmeye başladıklarında halkın tepkisi büyüyebilir ve Yerel Kanaat Önderleri, Kitle İletişim Araçlarının hatta Hükümetin bile yaptığı açıklamalar önemsenmeyebilir. Tüm bu konularda medya, yerel ve ulusal siyasi liderler insanların deneyimlerini yorumlama adına bir şeyler yapabilirler ancak zamanla deneyimlerin ağırlığı açıklamaların etkisinden daha ağır gelebilir.

Benzer durum seçkinler içinde geçerlidir. Yerel Kanaat Önderleri, medya, hükümet ve seçkinler, durgunluk, refah artışı, dış politikada başarısızlık, nüfus artışı, doğal kaynakların tükenmesi gibi konularda olumlu ya da olumsuz bazı tepkilerde

---

⁶⁷ A.g.e., s.127.

⁶⁸ A.g.e., s.132.

⁶⁹ A.g.e., s.133.

bulunabilirler. Bu gelişmeler ilgili grupların davranışlarında değişimler doğurabileceği gibi dış dünyaya karşı da farklılıklar doğurabilir. Hükümetin, medyanın, ulusal seçkinlerin iç siyasette ya da uluslararası alandaki itibarları verecekleri mesajların halkın, diğer grupların, dış dünyanın gerçekleriyle benzerlik göstermesine bağlı olarak artar ya da azalır.⁷⁰ Her bir grup arasındaki bu karşılıklı bağımlılık durumu gruplar arası koalisyon ve ittifakları doğurmaktadır. Bu tarz koalisyonlar ulusal politik liderler, medya, yerel liderler, seçmenler arasında doğabilir. Oluşturulan koalisyonlar, dış politika konusunda olduğu gibi ılımlılar ya da sertlik yanlıları olarak adlandırılabilir.⁷¹

Dış politikada ‘Karar Alma Süreci’nin incelendiği bu bölümde öncelikle, dış politikanın tanımı ele alınmıştır. Ardından uluslararası ilişkilerin genel teorik yaklaşımlarından faydalanılarak dış politika kavramı etraflıca incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken Realist Teori, Liberal Teori ve Konstrüktivist bakış açısından yararlanılmıştır. Sonrasında dış politikada karar alma sürecinin esas yönünü oluşturan ‘Karar Alma Mekanizması’, bu mekanizmanın ortaya çıkış süreci, karar alma sürecinin öğeleri, karar alma sürecini etkileyen faktörler ele alınmıştır. Bu faktörler özellikle dış politika karar alma sürecinde devletin iç siyasetini oluşturan kurumlar, bürokratik yapı ve kamuoyu gibi öğeler incelenmiştir.

Dış politikada ‘Karar Alma Süreci’ni bütünüyle anlatan tek bir teorik çalışma ya da bütüncül bir çalışma olmadığı için tezimizde karar alma sürecini açıklamaya çalışan farklı teorik çalışmalardan yararlanılmıştır. Gelişen küresel ilişkilerle birlikte iç politikaların ülkelerin dış politikalarına daha fazla etkide bulunduğunu belirten Plüralist Bakış Açısı, yararlanılan ilk çalışmadır. Ardından karar alma sürecini ilk kez devletin içinde yer alan faktörlere dayandıran ve karar alma sürecini bu faktörlere göre açıklayan Graham T. Allison’ın, üç farklı modeli incelenmiştir. Buna göre Allison’ın karar alma sürecini açıklarken ilk ele aldığı ‘Rasyonel Aktör Modeli’ ele alınmıştır. Bu modelin neden geçerliliğini yitirdiği açıklandıktan sonra karar alma sürecini devletleri oluşturan yarı bağımsız kurumlar ve bürokratik yapılara dayandıran ‘Örgütsel Süreç Modeli’ ve ‘Bürokratik Politika Modeli’ incelenmiştir.

---

⁷⁰ A.g.e., s. 133.

⁷¹ A.g.e., s. 133.

Ve son olarak Karl Deutsch' un ulusal karar alma sürecini beş ana grupta açıklayan 'Şelale Modeli'nden faydalanılmıştır. Bu modelden özellikle, devletlerin aldığı kararları sadece 'lider'e dayandırmayan, alınan kararların bürokratik kurumlarda yer alan bürokratlarca şekillendirildiğini esas alan 'Siyasi ve Hükümetsele Seçkinler' kısmının üzerinde durulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'DA KARAR ALMA SÜRECİ

1979 İran İslam Devrimi kendine özgü gelişimi ve sonrasında kurduğu siyasi sistem ile Ortadoğu'da ortaya çıkan kendine has kitle hareketinden biridir. Devrime giden süreçte İran; uygulamalarından memnun olmadığı bir Şah'a karşı tüm halkı, öğrencisi, sol grupları, din aydınları, geleneksel çarşı esnafı ile bütünleşmiştir. Bu grupların tümü Şah'a karşı harekete geçmiştir.

Devrimi doğuran nedenlere baktığımızda bugünkü İran toplumuna dair ipuçları verebilecek bir yapıyı görebiliriz. Gelişen ekonomiden halk yeterince faydalanamamıştır. Zira 1973 petrol krizi sonrası artan petrol geliri daha çok savunma sanayisi yatırımlarına yönelmiş, halk bu gelirlerden nasibini alamamıştır. Devrime giden süreçte hem Muhammed Rıza Pehlevi, hem de babası Rıza Pehlevi monarşik siyasi yapılarını halka kabul ettirememişlerdir. Çarşı esnafından öğrencilere oradan ulemaya uzanan bu güçlü muhalif yapı, Şii İslam'ın geçmişinden gelen yönetime muhalefet güdüsüyle birleşince devrimi doğuran süreç doğdu.⁷²

İran Devrimi'nin lideri olan İmam Humeyni'nin sürgünde bulunduğu Paris'ten 1 Şubat 1979'da İran'a dönüşü önemli olayların başlangıcı oldu. Pehlevi Hanedanlığı'nın tarihsel anlamda sonu olurken, İran için yeni bir siyasi yapının önü açılmış oldu. İran'da Humeyni'nin önderlik ettiği ilk icraatlara bakıldığında, Humeyniciliğin asli işlevi ortaya çıkmaktadır. Bu işlev, İslami ideolojinin yönlendiriciliğinde kurulmuş yepyeni bir devlet modelinin inşasına ve varlığını sürdürmesine temel sağlamaktır.⁷³ Kurulan yeni siyasi yapı, halk iktidarına dayandığını ileri sürer. Aynı zamanda devletin resmi adında olduğu gibi, bir İslam devleti niteliği yani teokrasi arz eder. Anayasada belirtilen egemenlik ilkesinde bu çelişkili ve ikili yapı belirgin bir biçimde gözlenmektedir.⁷⁴ Anayasanın 6. maddesi egemenliğin kaynağının

⁷² Fred Halliday, "İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm", **İran Devrimi: Din, Anti-emperyalizm ve Sol**, Serpil Üşür (drl.), 1.Basım, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, ss.23-24.

⁷³ Erol Göka, "Velayet-i Fakih İnancının Toplumsal Psikolojisi", **Avrasya Dosyası**, Cilt.5, Sayı.3, Sonbahar 1999, s.375.

⁷⁴ Ziba Mir-Hosseini ve Richard Tapper, **İslam and Democracy in Iran**, 1. Basım, I.B. Tauris, New York, s.18.

halk iradesi olduğunu söylemektedir. Diğer yandan Velayet-i Fakihe neredeyse sınırsız bir yetki alanı bırakmaktadır. İran siyasi sistemindeki karmaşık yapılanmayı daha iyi anlamak amacıyla çalışmamızın bu kısmında, anayasal anlamda İran'a özgü Velayet-i Fakih kurumu, Cumhurbaşkanlığı, İslami Şura Meclisi, Anayasayı Koruyucular Konseyi (AKK), Uzmanlar Meclisi gibi anayasal kurumlar incelenecektir. Ardından ise İran Dış Politikasında Karar Alma Sürecinin işleyişine bakılacaktır.

2.1. Karar Alma Sürecinin Anayasal Kaynakları

İran siyasi sistemini anlamak adına İran İslam Cumhuriyeti anayasası önemli bir başlangıç noktası teşkil etmektedir. 1 Şubat 1979'da Ayetullah Humeyni'nin Tahran'a gelmesi ve 1 Nisan 1979 tarihli referandumla halkın yüzde 99,5'inin İslam Cumhuriyeti'ni benimsemesinin ardından İran'da anayasa çalışmalarının başladığı görülmektedir. Anayasanın hazırlanması amacıyla bir 'Uzmanlar Heyeti' oluşturulmuştur. Heyetin hazırladığı metin Humeyni'nin onayından geçtikten sonra, 2 Aralık tarihli referandumla halka sunuldu.⁷⁵ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası Aralık 1979'da halkoyu ile kabul edildi. 1989'da kısmi değişikliklere uğrayan anayasanın Mehdi* gelene kadar yürürlükte kalacağı belirtilmiştir.

Yeni anayasa mecliste Humeyni'ye bağlı iki farklı grubun tutumlarını yansıtmaktadır. Bunlardan ilki Kur'an-ı Kerim'i esas alan, Batı tarzı demokrasi kavramıyla, güç ve sorumluluğun farklı yapılar arasında bölünmediği bir İslami devlet isteyenlerdir. Diğer bir grup ise, İslami yönetimin yarı demokratik bir yapı kazandırılmasıyla daha etkin hale gelebileceğine inananlardır.⁷⁶ Yeni anayasa 'egemenliğin Allah'ın olduğu' şartını ortaya koyar ve dini lideri Allah'ın temsilcisi konumuna getirir. Dini Lidere geniş bir alanı kapsayan siyasi yetkiler tanırken, görünürde halka hemen her düzeyde politik sürece katılımını sağlayan haklar vermektedir. Anayasayla siyasi sistemin temeli yasama, yürütme, yargı organları kuvvetler ayrılığı çerçevesinde ayrılmaktadır. Ancak fakihin ve din adamlarının her

---

⁷⁵ İsmail Safa Üstün, **İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi**, 1. Basım, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.28.

*Mehdi: Bazı Müslümanlar tarafından ahir zamanda dünyaya geleceği ve dünyada İslam'ı hâkim kılacağına inanılan kişidir.

⁷⁶ Baquer Moin, **Son Devrimci Ayetullah Humeyni**, Osman Cem Öneroy (çev.), 1. Basım, Elips Kitap, Ankara, 2005, s.216.

düzeyde var olan veto hakkı, katılım ve kuvvetler ayrılığı kavramlarını anlamsızlaştırmaktadır.⁷⁷

İran İslam Cumhuriyeti bir teokrasidir ve bu durum açıkça anayasada gözler önüne serilmektedir. Anayasanın giriş bölümünde Allah'a, İlahi Adalet'e, Kuran'a, Kıyamet Günü'ne, Hz. Muhammed'e, On İki İmam'a, Hz. Mehdi*'nin gelişine ve en önemlisi Humeyni'nin Velayet-i Fakih kavramına inanç vurgulanmaktadır.⁷⁸ Anayasada ayrıca yasaların, anayasanın yanı sıra şeriata da aykırı olamayacağı, her şeyin üstünde Dini Liderin (Veli-i Fakih) bulunduğu ifade edilmektedir.⁷⁹

İran İslam Cumhuriyeti anayasası ilk maddesi itibariyle, İran Devleti'nin yönetim şeklinin İslam Cumhuriyeti olduğunu belirtmektedir. Sırasıyla ikinci madde, hakimiyet ve kanunun koyma yetkisinin Allah'a ait olduğunu söyler. Koyulan kanunları belirleme yetkisi ise, fakihlerin görevindedir. Hz. Mehdi'nin ortaya çıkışına kadar ki süre içinde İslam Cumhuriyeti'ne yol gösterecek olan da fakihlerdir. İran İslam Cumhuriyeti'ni anayasası burada Kur'an-ı Kerim'deki Nisa Suresi 59. Ayet'e atıf yapmakta ve "Ey inananlar, Allah'a, Peygambere ve içinizden emredecek kudret ve liyakata sahip olanlara itaat edin" sözleriyle halka, yöneticilerine itaat etmesi söylenmektedir.⁸⁰ İran İslam Cumhuriyeti anayasasının 4. maddesinde medeni, cezai, mali, iktisadi, idari, kültürel, askeri, siyasi ve diğer tüm kanunların İslami esaslara uygun olması gerektiği belirtilerek, yönetimin teokratik yapısını ortaya konmaktadır.

Anayasa öte yandan mevcut İran rejimini diğer İslami devletlerden farklı olarak 'İslam Cumhuriyeti' olarak tanımlar. Buna göre bir yanda, İran'a cumhuriyet özelliği kazandıran yasama, yürütme, yargı organlarının varlığı ve bunların kuvvetler ayrılığı prensibi ile ayrışması göze çarpar. Diğer yandan ise, rejime İslami özelliğini veren kurum ve kişiler bulunmaktadır. Anayasanın 6. maddesinde İslam Cumhuriyeti'ni, ülke işlerinin cumhurbaşkanı, milli şura meclisinin vekillerinin seçimi yoluyla ya da referanduma başvurmak suretiyle halkın iradesine dayanarak yürütülmesi

---

⁷⁷ A.g.e., s.217.

⁷⁸ Ervand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, Dilek Şendil (çev.), 1. Basım, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.214.

⁷⁹ Sami Oğuz ve Ruşen Çakır, **Hatemi'nin İran'ı**, 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.35.

⁸⁰ Muhammed Ali Cenneti (hızl.), **İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası**, İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi (çev.), 1. Basım, 1996, ss.34-35.

istenmektedir. İran'daki siyasi yapılanmaya baktığımızda, hem seçilmişleri hem de atanmışları kapsayan birden fazla kurumdan müteşekkil bir siyasi sistem görürüz. İran'da Cumhuriyetin İslami yapısını oluşturan Velayet-i Fakih (Dini Liderlik), Uzmanlar Meclisi, AKK, Düzenin Yararına Teşhis Heyeti (DYTH) gibi kurumlar bulunur. Diğer yanda, Cumhurbaşkanı, Meclis, Kabine gibi sistemin cumhuriyet kısmını oluşturan halk iradesini ortaya koyan kurumlar da mevcuttur.⁸¹

Bu anlamda İran İslam Cumhuriyeti siyasal iktidarın, ulema ile halk tarafından seçilen temsilciler arasında paylaşıldığı bir sistem olarak tanımlanabilir. İran'da teokrasi ile Başkanlık sisteminin birleşiminden oluşan kendine özgü bir siyasi yapının varlığından söz edilebilir. İran siyasal sisteminin bir yanını ulema kökenli seçilmiş yöneticiler oluştururken, diğer bir tarafını ise atanmış yöneticiler meydana getirmektedir. Siyasal sistemin esasını 'Atanmışlar'ın, 'Seçilmişler' üzerindeki denetimi oluşturmaktadır.⁸² Bir yanda Velayet-i Fakih teorisinin İslam Cumhuriyeti anayasasında kutsallaştırılması, diğer yanda ise seçilmiş bir başkan ve yasama meclisinin yer alması ikili kaotik bir durum doğurmaktadır. Bu durum dini liderliğin, devrimi gerçekleştiren ve çoğu seküler olan farklı güçlerle yapmak zorunda kaldığı bir tür uzlaşma olarak görülebilir.⁸³

İran siyasal sisteminin bu ikili yapısı İran sisteminin çok boyutlu yapısını oluşturur. Çok boyutlu yapı aynı zamanda artan oranda bir güç mücadelesi de doğurmaktadır.⁸⁴ 1979 tarihli anayasada 1989 yılında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bu tarihe gelinceye kadar başbakanın, cumhurbaşkanı tarafından atandığı ve meclisten güvenoyu aldıktan sonra göreve başladığı görülmektedir. Aynı zamanda kabinenin bakanları da tek tek meclisten güvenoyu alarak göreve gelmişlerdi. Bu tarihten sonra anayasada yapılan değişiklik ile başbakanlık kurumu kaldırıldı. Böylece sistem teknik

---

⁸¹ Mir-Hosseini, Tapper, **a.g.e.**, ss.18-19.

⁸² T.C. Bahçeşehir Üniversitesi BÜSAM Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, **“İran Niçin Nereye?”**, İstanbul, 2009, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/Iran-nicinnereye.Pdf> (01.05.2009).

⁸³ Sami Zubaida, **İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar**, Burcu Koçoğlu, Hasan Hacak (çev.), 1. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 306.

⁸⁴ Mehdi Moslem, “The State and Factional Politics in the Islamic Republic of Iran”, **Twenty Years of Islamic Revolution: Political and Social Transition in Iran Since 1979**, Eric Hooglund (Ed.), 1. Basım, Syracuse University Press, New York, 2002, s.21.

olarak başkanlık sistemine yakın hale getirildi.⁸⁵ Öte yandan İran siyasal sisteminin en önemli yapısını oluşturan Velayet-i Fakih kurumunda da ciddi bir değişime gidildi. Buna göre Dini Liderin merci-i taklid* olma zorunluluğu kaldırıldı.⁸⁶ Bu yeni düzenleme, Dini Liderin fetva verecek düzeyde bilgi sahibi olmasını yeterli kıldı. Bu durum ilerleyen yıllarda oldukça tartışılmış kimi çevreler bugünkü Dini Lider Ayetullah Hamaney'i merceiyyet vasfı olmadığı için eleştirmiş hatta tanımadıklarını ilan etmişlerdir.

İran siyasal sisteminin temelini oluşturan İran İslam Cumhuriyeti anayasasına değindikten sonra İran dış politikasını anlayabilmek adına sırasıyla İran siyasal sistemini oluşturan anayasal kurumlar ve bu kurumların İran dış politikasında karar alma sürecine etkileri ele alınacaktır.

2.1.1. Yürütme Erki

İran İslam Cumhuriyeti'nde yürütme erki; Cumhurbaşkanı, Dini Lider ve hükümetten oluşmaktadır. Aralarında Merkez Bankası Başkanı, Atom Enerjisi Kurumu Başkanı, Beden Terbiyesi Kurumu Başkanı, Çevre Koruma Örgütü Kurumu Başkanı, Bütçe ve Plan Örgütü Başkanı'nın da bulunduğu bazı kişiler kabinenin Meclis tarafından güvenoyu alması gerekmeyen, doğal üyeleri olarak hükümetin içerisinde görev almaktadırlar. Bu kabine üyeleri arasında, Dini Lider tarafından atanan İran Radyo Televizyon Kurumu Başkanı da bulunmaktadır.⁸⁷

2.1.1.1. Velayet-i Fakih (Dini Liderlik)

İran siyasal sisteminin en etkili karakteristik yönünü Velayet-i Fakih (Dini Liderlik) kurumu oluşturmaktadır. Bu kurumun başındaki kişi Dini Lider (Veli-i Fakih) olarak adlandırılmış olup İran İslam Cumhuriyeti'nin en üst düzey siyasal yetkilisi olmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nin temel taşı olarak adlandırılan Velayet-i Fakih teorisi kimi yazarlarca, İran Devrimi'nde toplumu Humeyni'nin peşinden

---

⁸⁵ Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, **Bir Devrimin Tükenişi**, 1. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s.44

* Merc-i Taklid: Şii inancında her bireyin emirlerini uyguladığı ve yaşam biçimini kendine örnek aldığı 'Büyük Ayetullah' ünvanına sahip molla, taklit mercii.

⁸⁶ Mir-Hosseini, Tapper, s.21

⁸⁷ Oğuz, Çakır, s.38.

sürükleyen ana etken olarak kabul edilmiştir.⁸⁸ Zira onlara göre, Velayet-i Fakih doktrini olmasaydı Humeynicilik siyasal ideoloji olarak devrim sürecine önderlik edebilirdi. Ancak İran ulus devletinin yeniden kurucu ideolojisi olma konumunu elde edemeyecekti.⁸⁹ İran Siyasal Sistemi'nde bu kadar belirleyici bir konuma sahip olan Velayet-i Fakih nedir ve nasıl sistemde böylesine önemli bir konum elde edebilmiştir? Bu soruların yanıtını İran Devriminin Lideri Humeyni'de arayabiliriz.

Temeli bizzat İran İslam devriminin lideri Humeyni tarafından 1969 yılında Necef'te verdiği derslerde atılan Velayet-i Fakih kuramı, Şia mezhebinin ideolojik temelleri üzerine kurulmuştur. Şia mezhebindeki 'İmamet' kuramının devamı niteliğinde geliştirilmiştir. Hz. Muhammed' in ardından Hz. Ali'nin siyasi iktidar olarak seçilmemesine bir tepki niteliğinde ortaya çıkan Şia Mezhebine göre 'İmamet Kuramı', Peygamberden sonra Müslüman halkı yönetme hakkının peygamberlerin varisleri konumundaki 'İmamlar'a verilmesini esas almaktadır.⁹⁰ 12. İmam Muhammed el-Mehdi el-Muntazar*'ın gaybetinden itibaren ortaya çıkışına kadar olan sürede idareyi Kayıp İmam adına yürüttüğünü belirtmeyen her yönetim, Şia tarafından gayri meşru olarak adlandırılmalıdır.⁹¹ Bu durum Şiiler tarafından, mevcut her yönetime muhalefet etme davranışı olarak gelişmiştir. Ta ki Humeyni'nin Velayet-i Fakih teorisine kadar.

Humeyni 'Velayet-i Fakih' teorisinde, imamların olmadığı dönemde ne yapmak gerektiği ve bu durumda devletin nasıl yapılanacağı sorusuna cevap arar. Cevabı da teorinin kendisinde verir. 12. İmam'ın gaybetinden itibaren ortaya çıkan bu 'Büyük Yokluk' döneminde Humeyni, peygamberlerin varisleri olarak tanımladığı 'İmamlar'ın iktidarı ellerine almaları gerektiğini belirtmektedir.

---

⁸⁸ Marvin Zonis, "İran'da Demokrasi", **İslam ve Demokrasi**, Yurdakul Fincancıoğlu (hızl.), 2. Basım, Tüses Yayınları, İstanbul, 2002, ss.221-223.

⁸⁹ Ishtiaque Ahmed, **Iranian Politics Intellectuals & Ulama**, 1. Basım, Vista International, Delhi, 2006, ss.115-116.

⁹⁰ Farid Mirbaghari, "Shi'ism and Iran's Foreign Policy", **The Muslim World**, Cilt.94, Sayı.4, Ekim 2004, s.506.

* Onikinci İmam Muhammed el-Mehdi, Hasan el-Askeri'nin oğludur. Babasının ölümünden sonra gizlenmişti. Bu gizlilik sırasında 4 kişi onunla cemaati arasında elçilik yapmıştır. 920'de son elçinin ölümünden sonra (gaybet-i kübra) başlar. Şii inancına göre Mehdi, mahşer zamanı ortaya çıkacak ve dünyayı adaletle dolduracaktır.

⁹¹ Ethem Ruhi Fırlalı, "Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din- Siyaset İlişkisi", **Avrasya Dosyası**, Cilt.13, Sayı. 3, 2007, ss.216-217.

Kayıp İmam, İslam toplumlarının yönetilmesi ve hükümetlerin kurulması görevini müçtehitlere** vermiştir. Din bilginleri, peygamberin mirasçısı oldukları için toplumu yönetmek de onların görevidir. Buna göre Peygambere ve imamlara özgü olan ‘velâyet’ yani mutlak otorite, fakihler*** için de geçerlidir.⁹² Humeyni’nin teorisi 2 temel üzerinde şekillenir. Bunlardan ilki, İslami bir yönetimin gerekliliğidir. Diğeri ise, lider yani fakihin dini niteliğidir. Humeyni İslam dinin yalnız bir ibadet sistemi olarak ele alınmasına karşı çıkar. Humeyni’ye göre, İslam dini ritüellerin yanı sıra bir hükümet sistemi de içermek zorundadır. Zira vergilerin toplanması ve bu vergilerin Müslümanların ihtiyaçlarına göre harcanması gibi, İslam dininin ayrılmaz işlevleri bir hükümeti gerekli kılmaktadır. Diğeryandan tüm bu sorumluluklarını üstlenecek, bir de lider gerekmektedir.⁹³ Liderin sahip olması gereken özellikleri Humeyni, tam bir dini hukuk bilgisi ile donatılmış olmak ve adil olmak şeklinde tanımlamaktadır.⁹⁴ Adil fakih; hukuk bilgisi, adaleti ve kutsal metnin ve Peygamber’in hadislerinin manalarını ve imamların kasıtlarını derinlemesine anlayabilme yoluyla bu görevi yerine getirecektir. Tarihte Şii imamların Ali soyundan gelme ile kazandıkları üstün ve yanılmaz kılma özellikleri, ‘Büyük Yokluk’ döneminde böylece nesep gözetmeksizin bu özelliklerin hak edene verilmesiyle saptanacaktır.⁹⁵

Yukarıda özetlediğimiz teori, 1979’daki İslam Devrimi ile birlikte İran İslam Cumhuriyeti anayasasına dâhil edildi. Siyasal sistemde merkezi bir konum kazandı. Buna göre anayasa; yasama, yürütme ve yargı erkinin denetimini Velâyet-i Fakih kurumuna verdi. Böylelikle Velâyet-i Fakih, anayasa tarafından tespit edilmiş yetki ve görevleri ile en üst yürütme organı konumuna geçti.

Dini Liderin anayasada belirtilen yetkileri arasında öncelikle

- İran İslam Cumhuriyeti’nin genel siyasetini belirlemek,

** Müçtehit: Dini konularda içtihat yani yorum yaparak fetva verme yetkisine sahip din bilginlerine verilen isimdir.

*** Fakih: Dinin ahkâmı konusunda fetva verme yetkisine sahip kişi.

⁹² Gregory Rose, ‘Velayat-e Fakiq and the Recovery of Islamic Identity in the Thought of Ayatollah Khomeini’, **Religion and Politics in Iran: Shi’ism from Quietism to Revolutio**, Nikki R. Keddie (Ed.), 1. Basım, Yale University Press, New Haven, 1983, ss.168-169.

⁹³ Fıçlalı, ss.183-186.

⁹⁴ Sami Zubaida, **İslam, Halk ve Devlet**, Sami Oğuz (çev.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, ss.53-54.

⁹⁵ Göka, s.378.

- Bu politikaların uygulanışını denetlemek,
- Referandum yapılmasını emretmek,
- Savaş, barış ve umumi seferberlik ilan etmek gibi en önemli kararları alma hakkı yer almaktadır.⁹⁶

Dini Lider, AKK fakihlerini, yargı organının en yüksek makamını, İran İslam Cumhuriyeti radyo ve televizyon kurumunun başkanını, Genelkurmay başkanını, İslam İnkılabı Muhafızları ordusunun, başkomutanın, askeri ve emniyet güçlerinin yüksek komutanlarını atama ya da azletme yetkisine sahiptir. Görevi kötüye kullandığı belirlenen cumhurbaşkanını azletme yetkisi de Dini Lider'in görevleri arasındadır.⁹⁷

Bu kurumların, İran ekonomisinin yüzde 70'ini oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda Dini Liderin, İran ekonomisi üzerindeki etkinliği de ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, üniversiteler, vakıflar ve birçok resmi kuruluşa doğrudan temsilciler atama yetkisine sahip olması, birçok kurum ve örgüt üzerinde de Dini Liderin çok yüksek denetim gücünü artırmaktadır. Ekonominin önemli bir kısmını da denetiminde bulunduran Velayet-i Fakih kurumu ekonomik gücü bonyadlar (vakıflar) yolu ile yönetir. Dini Lidere bağlı kurumlar arasında Yoksullar ve Gaziler Vakfı, Şehitler Vakfı, Yardım Komitesi, 15 Hordad Vakfı bulunmaktadır. Bu vakıflar, İran ekonomisinde önemli bir kısmı oluşturmaktadır. Gayri resmi rakamlara bakılacak olursa bu vakıf ve kurumlara ait sermayenin İran ekonomisinin % 40'ını meydana getirdiği görülmektedir. Bu vakıfların gücüne örnek vermek gerekirse, İran devrimi sonrası Şah'ın mal varlığına el konularak kurulan 'Mustadaflar Vakfı' 140 milyar dolarlık bir serveti kontrol etmekte ve İran dış ticaretini elinde tutmaktadır.⁹⁸ Bütçeleri çoğu bakanlıktan fazla olan bu kurumların çalışmaları Sayıştay denetimine de dâhil değildir.⁹⁹

Dini Lider'in görevden alınma şartları anayasanın 111. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre Dini Lider, rehberliğin yasal görevlerini yapamaz hale

---

⁹⁶ Cenneti, s. 87.

⁹⁷ Hüseyin Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, 1. Basım, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2009, s.54.

⁹⁸ Üstün, s.31.

⁹⁹ Arif Keskin, "İran Nasıl Yönetiliyor?", **TÜRKSAM Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi**, 2007, <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>, (28 Haziran 2007).

geldiğinde ya da rehberlik için gerekli olan şartları yitirdiği takdirde makamından çekilir. Dini Liderin ölümü, kenara çekilmesi ya da azledilmesi halinde Uzmanlar Meclisi yeni bir rehber tayin ve ilan etmekle görevlidir. Eğer böyle biri yoksa üç ya da beş fakihin bir araya geleceği bir Liderlik Konseyi'nin kurulacağı hükmüne yer verilmiştir.¹⁰⁰

2.1.1.2. Cumhurbaşkanlığı

Anayasada 1989'da yapılan değişikliğe kadar yürütme erki, cumhurbaşkanı ve başbakan arasında paylaşılıyordu. Dört yıllık bir süre için, yalnızca bir kere yeniden seçilebilen Cumhurbaşkanı daha çok resmi bir yetkiye sahipti. Esas yetki Cumhurbaşkanı tarafından atanan Başbakana aitti. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından bağımsız davranabiliyor ve kabinesine kendi karar verebiliyordu.¹⁰¹ Bakanlar Kurulu, Başbakan tarafından oluşturuluyor, Cumhurbaşkanı'nın onayından geçtikten sonra güvenoyu almak üzere meclise gönderiliyordu.¹⁰² Zaman zaman Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında yaşanan çekişme Humeyni'nin müdahaleleri sayesinde önleniyordu. Bu krizlere son vermek amacıyla 1989'da başbakanlık makamı kaldırıldı. Bu tarihten itibaren hükümet, yürütmenin başı olarak cumhurbaşkanı tarafından kurulmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti'nin devrimden sonraki ilk cumhurbaşkanı Ebu'l-Hasan Ben-i Sadr, geçici hükümetin başbakanı ise Mehdi Bazergan'dı. Sonrasında oluşturulan yeni kabinenin başı Bahonar olurken, ikinci cumhurbaşkanlığı görevine Muhammed Ali Recai getirilmiştir. Bahonar ve Recai, Başbakanlık Ofisi'nde toplantıdayken, Halkın Mücahitleri Örgütü tarafından düzenlenen bir bombalı saldırıda hayatlarını kaybettiler.

103

İran İslam Cumhuriyeti anayasası yapılan değişimlerin ardından Dini Liderlik makamından sonra, en üst düzey yetkili makam olarak Cumhurbaşkanlığı'nı belirtir. Anayasayı uygulamak ve üç organın (yasama, yürütme ve yargı) ilişkilerini

---

¹⁰⁰ Cenneti, ss.89-90.

¹⁰¹ Shireen T. Hunter, **Iran after Khomeini**, The Center for Strategic and International Studies, Washington, 1992, ss.23-24.

¹⁰² Wilfried Buchta, **Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic**, 1. Baskı, Washington Institute for Near East Policy, Washington, 2000, s.22.

¹⁰³ Wilfried Buchta, **Taking Stock of a Quarter Century of the Islamic Republic of Iran**, 1. Baskı, The President and Fellows of Harvard College, USA, 2005, s.4.

düzenlemek, doğrudan rehberliğe bağlı durumlar dışında yürütme organına başkanlık etmek sorumluluğunu taşıma görevi Cumhurbaşkanı'na verilmiştir.¹⁰⁴ 4 yıllığına doğrudan doğruya halkoyuyla seçilen cumhurbaşkanı, ardı ardına ikiden fazla seçilemez. Cumhurbaşkanı olmak için din adamı olma zorunluluğu olmasa da dindar ve İslami cumhuriyetin temel ilkelerine bağlı olması beklenmektedir. Buna göre cumhurbaşkanı, İran asıllı, İran vatandaşı, tedbirli, iradeli, güvenilir, takva sahibi, İran İslam Cumhuriyeti'nin ve ülkenin temel ilkelerine inançlı olmalıdır. Bu durumun tespiti de AKK'ye düşmektedir. Konsey, seçimin usulüne uygun yapıldığını onaylarsa cumhurbaşkanlığı yetkisi bizzat Dini Lider tarafından verilir.¹⁰⁵

İran İslam Cumhuriyeti anayasası 125. maddesine göre;

- İran devletinin diğer devletlerle yaptığı antlaşmalar, sözleşmeler, ikili antlaşmalar, milletler arası kuruluşlarla ilgili sözleşmeleri imzalama yetkisi
- Ülkenin plan, bütçe, yönetim ve hizmet alanındaki işlerinin sorumluluğu
- Büyükelçileri tayin etme ve elçilerin itimatnamesini kabul etme
- Devlet nişanlarını verme cumhurbaşkanının görevleri arasındadır.

Cumhurbaşkanlığı Sekterliği, Plan ve Bütçe teşkilatı Cumhurbaşkanına bağlı birimler arasındadır.¹⁰⁶ Cumhurbaşkanının istifa etmesi durumunda istifası rehber tarafından kabul edilmedikçe de görevine devam etmekle yükümlüdür.

1989'da yılında yapılan anayasa değişikliği sonucu Cumhurbaşkanlığı'nın yetkileri arttırılsa da cumhurbaşkanının etkisi Dini Lider ile uyumlu olması ölçüsünde devlet mekanizmasına yansımaktadır.¹⁰⁷ Zira bir önceki kısımda gördüğümüz üzere büyük ve üstün niteliklerle donatılmış olan Velayet-i Fakih kurumu sistemin üzerinde büyük bir katman olarak durmaktadır. Bu kurumla cumhurbaşkanının programları ve politikaları uymaması durumunda cumhurbaşkanı etkisizleştirilmekte ve tasfiye edilmektedir. İran siyasal sisteminde var olan bu geleneksel güç merkezli yapı,

---

¹⁰⁴ Cenneti, s. 92.

¹⁰⁵ Yetkin Başkavak, "İran'da Değişim Sancıları", **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, Fulya Atacan (hızl.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s.57.

¹⁰⁶ Cenneti, s.98.

¹⁰⁷ Keskin, <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>, (28 Haziran 2007).

cumhurbaşkanının siyasi karar mekanizması üzerindeki kontrolünü kısmen ya da mümkünse tamamen önlemeye çalışmaktadır.¹⁰⁸ Yalnızca Velayet-i Fakih kurumu değil, diğer anayasal yapılardan, vakıflara kadar bu çok çeşitli güç merkezleri yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanlığı mekanizması üzerinde kontrolü ele geçirmeye çalışmaktadır. 1997 seçimlerini büyük bir zaferle kazanan ve halkın büyük desteğini kazanan Muhammed Hatemi'nin istediği reformları uygulayamaması tam da bu noktada yerinde bir örnek oluşturur. Velayet-i Fakih kurumunun bu baskın yapısı sebebiyle sistemde çok fazla tıkanma oluşmuş ve Hatemi'nin seçim kampanyası boyunca vaat ettiği pek çok değişiklik yapılamamıştır. Hatemi ve Velayet-i Fakih başta olmak üzere diğer kurumlarla arasında yaşanan siyasi kriz ve sorunlar bir sonraki bölümde geniş bir şekilde işlenecektir.

2.1.2. Yasama Erki

2.1.2.1. İslami Danışma Meclisi (*Meclis-i Şûrâ-yı İslami*)

1979 anayasası dünyanın ve insanın üzerindeki mutlak otoritenin Allah'a ait olduğunu belirtse de insanlar üzerindeki bu hâkimiyeti kullanacak gücün yasama, yürütme, yargı olmak üzere 3 organ tarafından kullanılacağını vurgulamaktadır. Yukarıda anlattığımız yürütme organı dışında yasama organının yetkisi, halk tarafından seçilen milletvekillerinden kurulu İslami Danışma Meclisi tarafından kullanılmaktadır.¹⁰⁹ Ayetullah Humeyni'nin Haziran 1989'da ölümünün ardından 'İslami Danışma Meclisi' adını alan Parlamento, doğrudan doğruya ve gizli oylama ile seçilen milletvekillerinden kuruludur.¹¹⁰ Dört yılda bir yenilenen seçimlerde 18 Şubat 2000 seçimlerine kadar 270 milletvekili seçilirken bu sayı nüfus artış hızına bağlı olarak 290'a çıkarılmıştır. Anayasanın 64. maddesine göre her on yılda bir nüfus yapısındaki değişimler göz önünde bulundurularak milletvekili sayısı 20'den fazla olmamak üzere arttırılabilir.¹¹¹ Resmen tanınan azınlıklara (Ermeni, Zerdüş, Yahudi, Süryani) bağımsız üyelik kontenjanı ayrılmıştır.

---

¹⁰⁸ Wilfried Buchta, Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic, ss.6-7.

¹⁰⁹ Cenneti, s.79.

¹¹⁰ Hunter, ss.22-23.

¹¹¹ Cenneti, s.65.

Seçmenler ile seçilenler için gereken şartlar ve seçimlerin nasıl yapılacağı kanunlar tarafından belirlenmektedir. Görüldüğü gibi seçim sistemiyle ilgili olarak anayasada, milletvekili seçme ve seçilme şartları ile yeterliliği kanun koyucuya bırakılmıştır.¹¹² Genel olarak bu durum olumlu ve isabetli görünse de dini ideoloji temelli bir sistemde büyük sorunları da beraberinde getirmektedir. Milletvekili seçilme koşulları konusunda milletvekili seçim yasası iki tür koşul koymaktadır. 28. maddedeki milletvekili adaylarının sahip olması gereken nitelikler belirlenmektedir. Bunlar, İslam'a ve İslam Cumhuriyetine karşı inançlı olması (dini azınlıklar bu şarta tabi değildir), İran uyruklu olması, anayasa ve mutlak Velayet-i Fakih'e (Allah'ın yeryüzündeki mutlak yetkiye sahip temsilcisi olan dini lidere veya liderlik kurumuna) bağlı ve sadık olması, en az ilkokul mezunu olması, yaşının en az otuz en çok yetmiş beş olmasıdır. Milletvekili adaylarının taşımaması gereken özelliklerin bazılarını ise şunlardır: Yasa dışı örgütler, partiler, gruplar ve derneklere üye veya taraftar olması, İslam Cumhuriyeti'ne karşı suç işlemek, kırbaça mahkum edilmiş olmak (bu koşul/ölçüt siyasi mahkumlar içindir), seçim bölgesinde adının kötüye çıkmaması diye sıralanabilir.¹¹³

İran siyasal sisteminde parti sistemi yoktur. Dolayısıyla İslami Danışma Meclisinin milletvekilleri fert olarak ve dar bölge çoğunluk sistemi ile dört yıllık süre için seçilmektedir. Meclis içerisindeki ayrışmalar, siyasi parti mahiyeti taşımamakta ve örgütsüz cepheler olarak ortaya çıkmaktadır. Anayasal dayanakları olmamakla birlikte siyasi partileri andıran bir takım kamplar ve güç odakları bulunmaktadır.¹¹⁴ İran'da seçimlerin denetimi görevi yasama organına aittir. Bu denetim, yasama organındaki İslami Danışma Meclisi ve AKK tarafından gerçekleştirilmektedir.

Her iki kurumda denetimini farklı gerçekleştirir. Meclisin denetimi, seçimlerden sonra başlarken AKK'nin denetimi adayların başvurusundan itibaren başlayarak sonuçların ilanına kadar sürer.¹¹⁵ AKK bu denetleme işini, her ilde bir

---

¹¹² A.g.e., s.64.

¹¹³ Gholamreza Poorbagher, "İran'da 1979 Devriminden Sonra Egemenlik ve Siyasal İktidar", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, ss.102-103.

¹¹⁴ Üstün, s.39.

¹¹⁵ Cenneti, s.81.

“seçim kurulu” kurmak suretiyle yürütür. AKK’nin illerdeki seçim kurulu aracılığıyla yürüttüğü görevlerden biri de, adayların yasal yeterliliğini, diğer bir deyişle ehliyet sahibi olup olmadıklarını (İstihbarat Bakanlığı, nüfus dairesi ve adliyeden alınan belgelere göre) incelemektir. Bu en başta gelen denetimdir; çünkü dışlanması gereken adaylar bir tür soruşturmadan geçer ve ucu açık değerlendirmeler bu aşamada gerçekleşir.¹¹⁶

Meclis, devletin bütün işlerini ve yürütmeye yargılama hakkındaki her türlü şikayeti soruşturmaya, cumhurbaşkanının seçtiği bakanları onamaya ve bu onamayı istediği zaman geri çekmeye, bütün bütçeleri, kredileri ve uluslararası antlaşmaları onaylamaya, yabancı danışmanların göreve getirilmesine onay vermeye, kapalı toplantılar yapmaya, her konuyu tartışmaya, üyelerine dokunulmazlık sağlamaya, kendi iç tüzüğünü düzenlemeye ve sıkı yönetim ilanının haklı olup olmadığına karar vermeye yetkilidir.¹¹⁷ Ancak meclisin çıkardığı yasaların, cumhurbaşkanı tarafından yürürlüğe konmadan önce AKK tarafından anayasa ve şeriata uygunluğunun onaylanması gerekmektedir.

2.1.2.2. Anayasayı Koruyucular Konseyi (Şûrâyı Nigehbân-i Kanun-i Esasî)

İran meclisinin yaptığı kanunların anayasa ve İslami kurallara aykırı olmamasını temin eden Anayasayı Koruyucular Konseyi (AKK), bir nevi yüksek mahkeme olarak tanımlanabilir. Denetleme kurumu işlevini gören AKK, İran siyasal sistemine Meşrutiyet (1906-1911) Anayasası ile beraber dahil olmuştur. Meşrutiyet Anayasası’nda yetkileri belirlenen AKK, beş müçtehitten oluşmaktaydı ve temel görevi Meclis’te alınan kararların dine, bir başka deyişle İslam’ın Şii yorumuna uygun olup olmadığını denetlemektir.¹¹⁸

İran İslam Devrimi’nin ardından yapısı değiştirilerek anayasada yer bulan AKK, altı yıllığına atanan 12 üyeden oluşmaktadır. Altı din adamı üyesini Dini Lider doğrudan atarken, din adamı olmayan sivil hukukçu altı üye ise Yargı Erki Başkanı’nın

---

¹¹⁶ Michael G. Roskin, **Countries and Concepts: Politics, Geography, Culture**, Prentice Hall, New Jersey, 2006, ss. 684-685.

¹¹⁷ Miyase İlknur, “Mollaların Gölgesinde”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ağustos 2009, s.9.

¹¹⁸ Mehran Kamvara, Houchang Hassan-Yari, “Suspended Equilibrium in Iran’s Political System”, **The Muslim World**, Cilt.94, Sayı.4, Ekim 2004, s.505.

önerdiği adaylar arasından meclis seçmektedir. Yargı erki Başkanı'nın da Dini Lider tarafından atandığı göz önüne alınırsa, Dini Liderin yasama üzerindeki etkisi böylece ortaya çıkmaktadır.¹¹⁹ Altı yıllığına seçilen üyelere üç yıl geçmesinin ardından, her grubun yarısı kura ile değişir, yerlerine yeni üyeler geçer.

AKK, İslami bir politika oluşturmanın yanı sıra İran Parlamentosu'ndan geçen yasaların anayasaya ve şeriata uygunluğunu denetlemek, anayasayı yorumlamak ve yasama ve yürütme organlarını denetlemekten sorumludur.¹²⁰ Parlamento, bir yasayı Konsey'e gönderdiğinde Konsey görüşünü en geç on gün içinde açıklamakla yükümlüdür. Aksi takdirde yasa kabul edilmiş sayılmaktadır. Konseyin yasayı veto etmesi halinde, yasa revize edilmesi için parlamentoya geri gönderilmektedir. Konseyin bu yasaları veto edebilme gücü, siyasi arenada fiili bir güç sağlamaktadır. Ayrıca veto gücü konseye, geleneksel otoritenin güçlü bir aktörü konumunu sağlamaktadır.¹²¹

AKK'nin bir diğer görevi de Cumhurbaşkanlığı, Meclis ve Uzmanlar Meclisi seçimlerini denetlemektir.¹²² Cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin seçime katılıp katılmayacağına AKK karar vermektedir. Rejimin ölçütlerine uymayan kişilere seçilme hakkı tanınmazken, AKK üyeleri dini lider tarafından atandığından dini lider ile uyumlu olmayan adayların seçilebilmesi zordur. Örneğin Hatemi'nin zaferiyle sonuçlanan 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde sadece dört adayın seçimlere girmesine izin verilmiştir.¹²³ Konsey ayrıca, milletvekili adaylıklarında 'dindarlık' kıstası da aramaktadır.* Zamanla AKK'nin yetki özerkliği, İslami alanlara ilişkin temel yasaların yürütülmesini engelleyen araçsal bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Ancak 1988 yılından bu yana konseyin özerlik rolü gücünü yitirmektedir. Bunun iki sebebi vardır. Bunlardan ilki, Humeyni'nin bir ihtiyaç doğması durumunda İslami yasaları ve uygulamaları geçersiz kılmak üzere devlete yetki vermesidir. İkincisi ise, yine aynı yıl

---

¹¹⁹ Ali Abootalebi, "The Struggle for Democracy in the Islamic Republic of Iran's", **Middle East Review of International Affairs**, Cilt.4, Sayı.3, Eylül 2000, s.4.

¹²⁰ Mehrdad Haghayegni, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset ve ideoloji", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt. 21, Sayı.198, s.10.

¹²¹ Buchta, Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic, s.59.

¹²² Cenneti, s.81.

¹²³ Sami Oğuz, "İran'da Monarşist Dalganın Yükselişi", **Birikim Dergisi**, Sayı.180, Nisan 2004, s.82.

* Örneğin: 1985-1989 yılları arasında İçişleri Bakanlığı yapmış olan Ali Ekber Muhteşemi, Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından 1992 parlamento seçimlerinde 'dindar' olmadığı gerekçesiyle veto edilmiştir.

hükümetin, parlamento tarafından onaylanan ancak konseyin reddettiği yasaları denetlemesi amacıyla yeni bir kurulun oluşturulmasıdır. Böylece, AKK'nin rolünün kısıtlanmaya çalışıldığı görülmektedir.¹²⁴

2.1.3. Siyasi Denetleme Organları

2.1.3.1. Uzmanlar Meclisi (*Meclis-i Hobregân*)

İran Siyasal Sisteminde bir başka önemli kurum da asıl işlevi Dini Lider olacak kişiyi seçmek olan Uzmanlar Meclisi'dir. Uzmanlar Meclisi'ne seçilecek olanlarda din adamı olma şartı aranırken, üyeler doğrudan halkoyu ile seçilmektedir. 8 yılda bir yapılan seçimler, AKK denetimindedir. Dini Liderin gerekli nitelikleri karşılayamadığını tespit eden ve yerine yenisini atayacak olan yine bu meclistir.¹²⁵

Uzmanlar Meclisi, rehber görevlerini yerine getiremez hale geldiğinde ya da rehberlik şartlarından bir ya da bir kaçını kaybettiğinde Dini Lideri görevden almakla yükümlüdür. Ayrıca Dini Liderin hayatını kaybetmesi, kenara çekilmesi ya da azledilmesi halinde Uzmanlar Meclisi yeni rehber tayin ve ilan etmekle yükümlüdür.¹²⁶

İlk Uzmanlar Meclisi, devrimin ardından 1 Nisan 1979'da yapılan referandumla monarşiye son verilmesinden sonra, yeni Anayasayı hazırlamak amacıyla, bir çeşit Danışma Meclisi işlevi görmek üzere oluşturulmuştu. 70'ten fazla üyesi genel seçimle belirlenen ilk Uzmanlar Meclisi'nin hazırladığı Anayasa taslağı, 2 Aralık 1979'da yapılan referandumla kabul edilmiş ve ardından meclis dağılmıştır.¹²⁷ İkinci Uzmanlar Meclisi'nin ise 83 üyesi, Aralık 1982 yılında yapılan iki türlü seçimle belirlenmiştir. 1985'te Humeyni'nin halefi olarak Hüseyin Ali Montazeri'yi seçen bu ikinci meclistir. Montazeri daha sonra, Humeyni tarafından Mart 1989'da bu görevden alınmıştır. 1989'da Humeyni'nin ölümü üzerine meclis aynı gün toplanmış o zamanın cumhurbaşkanı olan Hüccetülislam Ali Hamaney'i rehber olarak seçmiştir.¹²⁸

---

¹²⁴ Haghayegni, s.11.

¹²⁵ Abootalebi, s.4.

¹²⁶ Hunter, ss.26-27.

¹²⁷ Eliz Sanasarian, **Religious Minorities in Iran**, 1. Basım, Cambridge University Press, New York, 2000, s.78.

¹²⁸ Oğuz, Çakır, s.4.

Yılda bir kez toplanan Uzmanlar Meclisi'nin üyeleri 8 yıllık dönem için seçilmektedir. Uzmanlar Meclisi ilk meclis hariç tamamıyla ulemadan oluşmaktadır. Üyeler başka görevlerde, milletvekilliklerinde veya diğer konsey üyeliklerinde bulunabilirler. Şimdiye kadar hep Tahran'da toplanmış olsa da meclisin yılda bir kez Kum'da toplanması gerekmektedir. Görev süresi sekiz yıl olan Uzmanlar Meclisi Sekreterliği, Kum'da bulunmaktadır.¹²⁹ 1980 yılında yapılan düzenlemelere göre Uzmanlar Meclisine, 28 eyaletten her biri mecliste temsil edilmek üzere din adamı seçilmektedir. Buna göre Tahran eyaleti 16 din adamınca, Horasan eyaleti 6 din adamı tarafından temsil edilmektedir. Uzmanlar Meclisi'nin kendi yazdığı seçim kanununa göre meclise seçilecek her bir adayın; güvenilir, sadık, İslam hukukunda yeterli bilgi sahibi ve ahlaklı olması, sosyo-politik yeteneklere sahip olması ve tüm bu özelliklerin AKK tarafından onaylanması gerekmektedir.¹³⁰

2.1.3.2. Düzenin Yararını Teşhis Heyeti (Mecme-yi Teşhis-i Mâslâhât-î Nizam)

Humeyni tarafından 6 Şubat 1988'de Meclis ile AKK arasındaki bir anlaşmazlığı çözmek üzere kurulan Düzenin Yararını Teşhis Heyeti (DYTH), anayasa ve yasaların şeriata uygunluğu konusunda Meclis ile AKK arasında çıkan anlaşmazlıkların son çözüm mercii konumundadır.¹³¹ Amacı, devlet mekanizması içinde siyasal kurumlar arasında anlaşmazlığı ortadan kaldırarak uyum ve eş güdümü sağlamak olan heyet, sistemin uzlaştırıcı rolünü üstlenmiştir. İran Dini Liderinin ülkenin genel politikalarını belirlemesine yardımcı olan heyet, devletin bütün erklerini denetleme ve dini lidere bir rapor halinde sunma yetkisine de sahiptir.¹³²

DYTH'nin asıl amacı AKK ile Meclis arasında kilitlenen yasama sorunlarını çözmek olsa da farklı görevlerde de bulunmuştur. Örneğin Humeyni 1988 yılında daha önce hükümete verdiği hayat pahalılığı ile mücadele etme yetkisini hükümetten alıp bu heyete vermiştir. Ancak heyetin pek çok konuda kanun çıkarmasının ardından yine aynı yıl Humeyni, heyetin artık kanun çıkarmamasını sadece arabuluculuk görevini

¹²⁹ Buchta, Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic, s.59.

¹³⁰ A.g.e., s.60.

¹³¹ Kamvara, Hassan-Yari, s.507.

¹³² Mir-Hosseini, Tapper, s.23.

yürütmesini istemiştir.¹³³ DYTH'nin bir diğer görevi de Dini Liderin görevini yerine getirememesi durumunda yerine yenisi seçilinceye kadar oluşturulacak olan 'Liderlik Konseyi'ne üye seçimidir. Liderlik Konseyi'nin, lider yerine vereceği kararların yürürlüğe girebilmesi için dörtte üç çoğunlukla onaylanması gibi anayasal görevleri de vardır.¹³⁴

Üyeleri dini lider tarafından atanan heyet, halen farklı ideolojik kamplardan gelen 31 üyeden oluşmaktadır. DYTH'ye bazı kişiler görevleri gereği üye olmaktadır. Buna göre Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Yargı Erki Başkanı, AKK'nin din adamı olan 6 üyesi direkt olarak heyete dâhil olmaktadır. Görüşülen konuyla ilgili bakan da heyet toplantısına üye olarak katılabilmektedir. DYTH özellikle İran- Irak savaşı sırasında ve savaş sonrası dönemde ekonomik alanda acil nitelikli yasaların çıkmasına önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle İslami solun etkili olduğu parlamentoyla, geleneksel sağın etkili olduğu AKK arasında yaşanan çatışma sebebiyle yasaların geçmediği durumda hayati bir görevi sırtlanmıştır. Örneğin, uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele konusunda bir türlü çıkarılamayan yasayı DYTH çıkarmıştır. Ancak bugüne gelene kadar yasama yetkisinin parlamentoya ait olması gerektiği görüşleri sebebiyle heyetin rolü giderek azalmıştır.¹³⁵

2.1.3.3. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi (Şûrâ-yı Âli-yi Emniyet-i Milli)

Milli Güvenlik Konseyi, İslam Devrimi'ni korumak, milli menfaatleri gözetmek, ülkenin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini sağlamak amaçlarıyla kurulmuştur. Bu Konsey'in görevi, Dini Lider tarafından belirlenen genel politikalar çerçevesinde ülkenin güvenlik, istihbarat ve savunma politikalarına yön vermektir. Konsey siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik çalışmaları söz konusu güvenlik ve savunma politikaları ile uyumlu hale getirmekle de görevlidir. Ayrıca iç ve dış tehditlere karşı ülkenin maddi-manevi imkânlarını değerlendirmektedir.

Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, İran'ın en üst düzeyli güvenlik, savunma ve istihbarat makamını oluşturmaktadır. Üyeleri arasında Genelkurmay Başkanı, Silahlı

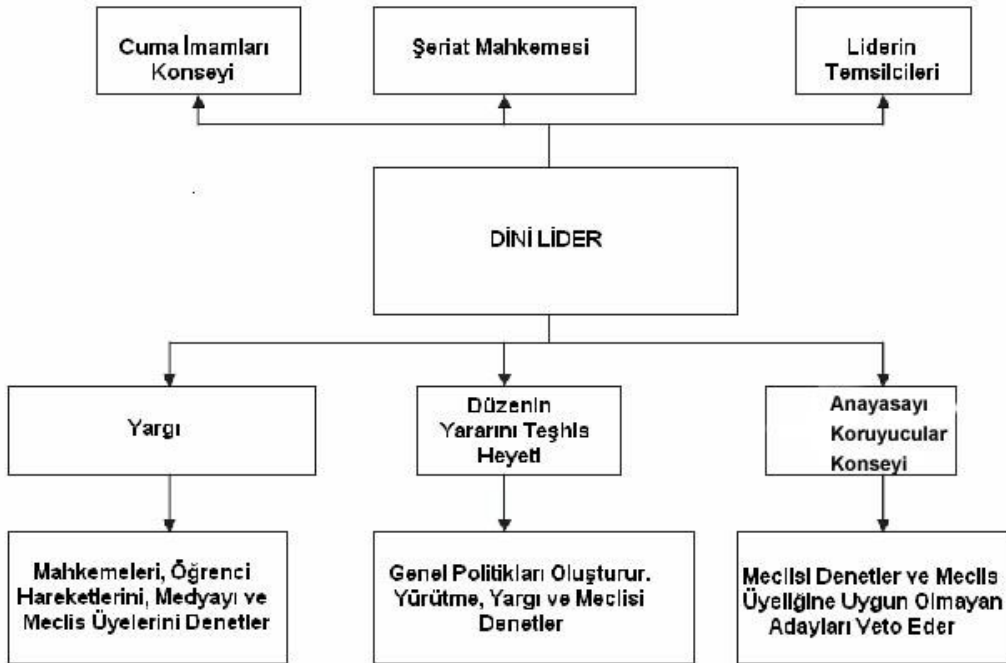
---

¹³³ Üstün, s.34.

¹³⁴ Oğuz, Çakır, s.43.

¹³⁵ Buchta, Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic, s.61.

Kuvvetler Komutanları, Bütçe ve Planlama Teşkilatı Başkanı, Dini Liderin iki temsilcisi, Devrim Muhafızları Komutanı, Dışişleri, İçişleri ve İstihbarat Bakanları bulunmaktadır. Konseyin başkanlığını Cumhurbaşkanı yapar, en önemli yetkilisi ise sekreteryasıdır. Dini Lider ile organik ve sürekli bir ilişki içerisinde olan Konsey'in kararları Dini Lider tarafından onaylanır, ardından yürürlüğe girer. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, ülkenin en önemli iç ve dış politika meselelerini takip eder. İran'ın nükleer programı, ABD ve İsrail ile ilişkiler gibi rejim için hayati olan güvenlik meseleleri, Konsey'in yetki alanı içerisinde. Mevcut nükleer diplomasi de bu kurum tarafından yürütülmektedir. İran Anayasası'ndaki var olan kurumsal yapılanmaya ek olarak Dini Lider denetiminde bir dizi gayri resmi güç merkezleri de sistemde mevcut olmayı sürdürmektedir. Bu gayri resmi güç merkezleri bir yandan Dini Lidere dolaylı yollardan sisteme müdahale edebilme gücü verir. Diğer yandan da mevcut seçilmiş hükümet ve yönetiminin yetkilerini sınırlamaktadır. Aşağıdaki şekilde de görüldüğü üzere Dini Lider birden çok etki alanıyla çevrelenmiş bir siyasi yapılanmanın güç merkezindedir.

Şekil 2: İran'da Dini Lider Merkezli Güçler Dengesi

Kaynak: Mehran Kamvara, Houchang Hassan-Yari, “Suspended Equilibrium in Iran’s Political System”, **The Muslim World**, Cilt. 94, Sayı. 4, Ekim 2004, s.506.

Bu yapılanmalar içerisinde etkinlik bakımından dört ana kurum ön plana çıkmaktadır. Bunlar, Dini Lider’in temsilcileri, Şeriat Mahkemesi, Cuma İmamları ve Bonyadlar’dır.¹³⁶

Dini Lider’in Temsilcileri hemen hemen siyasi sistemin her tabakasında yer almaktadır. Görevleri, buldukları kurumun Dini Liderin isteği ve rehberliği doğrultusunda işlemlerini sağlamak olan temsilciler, Lider tarafından seçilirler ve doğrudan Lidere rapor vermekle görevlidirler. Güvenlik kuvvetleri içerisinde Dini Lider’in temsilcileri “Siyaset ve İdeoloji Dairesi” adı altında ayrı bir makama sahip olmakla birlikte üniversitelerde de yer alan bu temsilciler müfredata müdahale etme yetkisine de haizdir. Önemli özel sektör kuruluşları olan ve daha çok hayır işleriyle meşgul olan Bonyadlar’da, Dini Liderin temsilcileri vasıtasıyla etkinliğinden söz edilebilir. Buldukları şehirde Dini Liderin temsilcisi olarak görev yapan Cuma İmamları ve devletin politikalarının da söz konusu edildiği Cuma Hutbeleri önemli siyasi mekanizmalardan birisi olarak kabul edilmektedir. Fetva makamı olarak görev yapan Şeriat Mahkemeleri de resmi olmasa da yargıya paralel bir etkinliğe sahip mahkeme niteliğindedir.¹³⁷

Her ne kadar kurumsal bir yapılanması mevcut olsa da İran siyasi sisteminde belirli şahsiyetler ve kişisel karizma çok belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle de ülke politikasının, ülkenin geçirdiği her önemli dönemde bir şahısla bütünleştiği görülmüştür.¹³⁸

2.1.4. Yargı Erki

İran İslam Cumhuriyeti’nde yargı sistemi de Dini Liderin ve ulemanın büyük etkisi altındadır. Yargı sisteminde iki temel yetkili makam bulunur. Bunlardan biri Cumhurbaşkanı’nın atadığı ve Meclis’in onayladığı Adalet Bakanı’dır. Diğer ise

¹³⁶ Kamvara, Hassan-Yari, s.508.

¹³⁷ A.g.m., s.508.

¹³⁸ Kenan Çamurcu, **Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet**, 1. Basım, Şehir Yayınları, İstanbul, 2000, s.50.

müçtehit unvanına sahip din adamları arasından Dini Lider tarafından beş yıllık süre için atanan Yargı Erki Başkanı'dır.¹³⁹ Yargı Erki Başkanı, hâkimlerin atanmasında, terfi etmesinde, görevden uzaklaştırılmasında ve işten çıkarılmasında nihai otoriteye sahiptir. Yargı Erki Başkanı sadece Dini Lidere karşı sorumludur.

Yargı Erki Başkanı'nın başkanlık ettiği yargı sisteminde farklı alanlarda birçok mahkeme bulunmaktadır. Bunlar; daha alt seviyedeki mahkemelerde hukukun düzgün uygulanmasından ve verilen hükümlerin uygunluğunu denetlemekten sorumlu 'Yüksek Anayasa Mahkemesi', medeni hukuk alanında ve ceza davalarında hüküm veren 'Genel Mahkemeler', devrimin ilk günlerinde devrim karşıtı suçları yargılamak için kurulan ardından ulusal güvenlik, ekonomik suçları, Allah'a karşı suç işleyenleri yargılayan 'Devrim Mahkemeleri', din adamlarını yargılayan 'Özel Mahkemeler', basın suçlarını yargılayan 'Basın Mahkemeleri', 'Özel Medeni Mahkemeler' ve 'Aile Mahkemeleri' de bulunmaktadır.¹⁴⁰

Adalet Bakanı, Yargı Erki Başkanı'nın Cumhurbaşkanı'na sunduğu adaylar arasından belirlenir. Diğer yandan AKK üyesi altı hukukçuyu seçmesi için Meclis'e liste sunan da Yargı Erki'dir. Yargı erki Başkanı, DYTH'nin doğal üyelerinden biridir. Yargı Erkinin yapılanmasına bakıldığında her ne kadar anayasa, bağımsız bir adli sistemden bahsediyor olsa da, uygulamada bu erkin siyasi ve dini etkiler altında işlediği görülebilir.

2.1.5. Siyasal Gruplar ve Dış Politika

İslam devrimi öncesi geniş siyasi parti ve gruplar çoğulculuğu yaşayan İran'da devrim sonrası bu çoğulculuğun sona erdiği görülmektedir. Devrime giden süreçte çok sayıda farklı siyasi grubun yer aldığı İran siyasi arenası, devrim sonrası kuvvetli bir tasfiye süreci yaşamıştır. Özellikle İran İslam Devrimine karşıt olan siyasi gruplara son verilmiştir. Ulemanın muhalifleri tasfiye süreci, Sovyet yanlısı komünist parti Tudeh'in 1982'de yasaklanmasıyla tamamlanmıştır. Böylece bu tarihten itibaren İran siyaset sahnesinde kalan tek yasal parti, devrim sonrasında 18 Şubat 1979'da kurulan Humeyni yanlısı İslami Cumhuriyet Partisi oldu. 2 Haziran 1987'de ise, Rafsancani ve Hamaney,

¹³⁹ Sami Zubaida, İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar, s.310.

¹⁴⁰ A.g.e., ss. 312-313.

Humeynici cephede ikilik yarattığı gerekçesiyle Humeyni'den partinin faaliyetlerine son verme izni isteyip partiyi kapattılar. Böylece İran'da siyaset, siyasi parti olmaksızın yapılır oldu.

Siyasal partilerin yer almadığı İran'da meclis siyasi görüş açısından birbirinden farklı düşüncelere sahip vekillerden oluşmakta, buna müteakip hükümette değişik görüşlerden kişilerin oluşturduğu zayıf koalisyonlar etrafında teşekkül etmektedir. Örnek olarak Hatemi'nin cumhurbaşkanı olması için çaba gösteren, cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından hükümetinde yer alan kişiler arasında ekonomi ve dış politika konularında mutabakat mevcut olmamasını verebiliriz.

Günümüz İran'ında politik sistem içinde 4 ana siyasi grubun varlığından söz edilebilir. Bunlar:

- Siyasette etkin olarak yer alan ulemaya bağlı radikal ve liberal olmayan gruplar,
- Yeni orta sınıfı temsil eden liberal ve seküler gruplar,
- Aydınlar ve eğitilmiş sınıfı temsil eden radikal İslamcı gruplar,
- Sosyalizm yanlısı gruplardır.

İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinin ardından iktidara egemen olan İslamcılar arasında bir ayrışma söz konusuydu. Bu ayrışmanın kanatlarından birini Ali Şeriatî'nin görüşlerinin benimseyen ve bir tür İslam sosyalizmini savunan 'Radikaller', diğer kanadını ise Humeyni'nin önderliğindeki 'Fundamentalist'ler oluşturuyordu. İki grubun farklılaştığı temel konular, İslam'ın yorumlanması ve modern hayata bakış açısı, ekonomide devletin rolü ve dış politikaydı. Ekonomide devlet müdahalesinden, planlamadan ve eşitlikten yana olan Radikallere karşın, Fundamentalistler ise özel mülkiyet ve serbest piyasa ilkelerini savunuyordu. Dış politikada Fundamentalistler daha ılımlı ve temkinli bir görüş benimsemişlerdir.¹⁴¹ Diğer siyasi örgütlerin yokluğunda her iki akımda İslami Cumhuriyet Partisi içinde bir arada bulundular.

---

¹⁴¹ Başkavak, ss.64-65.

Devrimin ilk dönemlerinde ülke yönetiminde Radikallerin daha etkili olduğu görülmektedir. Özellikle sekiz yıl boyunca Irak'la yaşanan savaşın da etkisi ile devlet müdahalesini, yoksullar lehine devlet eliyle yapılan düzenlemeleri savunmuşlar, bu nedenlerle 'sol ya da İslami sol' olarak da adlandırılmışlardır. 1987 yılı İslami Cumhuriyet Partisi içerisinde yer alan iki tarafın tarihinde de bir dönüm noktası oldu. Zira bu döneme kadar aynı parti içinde bir arada bulunan gruplar, artık birlikte siyaset yapamaz hale geldiler. Bunun sonucunda, Dini Lider Humeyni'nin de onayı alınarak partinin feshine karar verildi.

İslami Cumhuriyet Partisi'nin kapatılması Humeyni'nin görüşlerini benimseyen ulema arasındaki bölünmeyi engelleyememiştir. Ulemanın esas örgütü olan Militan Din Adamları Topluluğu (Came-yi Ruhaniyet-i Mübariz-CRM) içinde çıkan anlaşmazlıklar 3. dönem Meclis seçimleri öncesinde ulema içindeki bir kopmayla sonuçlandı. Ardından ise 'Sol kanat' olarak da tanımlanan radikal ulema Humeyni'nin iznini aldıktan hemen sonra, 20 Mart 1988'de Militan Din Adamları Birliği (Mecme-yi Ruhaniyun-i Mübariz-MRM)'ni kurdu. MRM'nin kurulmasıyla İran siyasi hayatına etki eden siyasi elitler arasında rekabetin yaşandığı bir alan açılmıştır.¹⁴²

1988 yılında Ayetullah Humeyni'nin ölümünü ardından ulema içindeki bölünme temelde iki politika ekseninde şekillenmiştir. Bunlardan ilki Cumhurbaşkanı Ali Hamaney'in Dini Liderliğe, Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesinin ardından başlattığı 'Onarım Cihadı' adı altında uygulayacağı ekonomi politikalarıdır. Bir diğeri ise, yeni Meclis seçimlerine girecek listelerin belirlenmesi ve denetlenmesidir. Rafsancani'nin benimsediği 'Onarım Cihadı' temelini özellikle İran Devrimi'nin hemen ardından ABD'nin başlattığı ekonomik ambargo ve sonrasında Irak savaşıyla pekişen ekonomik geri kalmışlığı düzeltme fikri oluşturuyordu.¹⁴³ Bir yandan ABD ambargosuyla mücadele eden İran, 1980 yılında Irak'la giriştiği savaş sonrası ekonomik anlamda oldukça geri kalmıştı. Bu geri kalmışlığı gidermek adına Rafsancani, özelleştirme süreci dâhil pazar ekonomisi ve yabancı yatırıma, dış ticarete yönelmeyi içeren istikrar programını içeren politikaları benimsedi.

---

¹⁴² Oğuz, Çakır, ss.48-49.

¹⁴³ Bülent Aras, "Transformation of The Iranian Political System: Towards A New Model", **Middle East Review of International Affairs**, Cilt.5, Sayı.3, Eylül 2001, s.13.

Ancak uygulanmak istenen bu politikalar, savaş döneminden beri uygulanan devletçi politikaların sürmesini isteyen, dış ticarete karşı olan kesimlerin tepkisini çekti. Ayrıca bu kesim, seçim listelerinin muhafazakar ulema tarafından da denetlenmesine tepki göstermiştir. Üçüncü Meclis seçimleri öncesinde ana ulema örgütünden ayrılarak kendi listesini çıkarmış ve seçimleri kazanmıştır. Serbest piyasa ekonomisine karşı devletçiliği savunan ve yabancı sermayeye karşı olan bu grup ulema içinde ‘sol’ olarak adlandırılmıştır.

2.1.5.1. Militan Din Adamları Topluluğu (Came-yi Ruhaniyet-i Mübariz-CRM)

Militan Din Adamları Topluluğu, ‘muhafazakar sağ kanat’ ya da ‘Pazar kanadı’ olarak bilinmektedir. Asıl örgütlenmesi başkent Tahran’da yer alan CRM, muhafazakar dernek ve örgütlerin etrafında toplandığı bir ulema örgütüdür. Humeyni’nin Şah’a karşı mücadelesinde önemli bir örgütleyici rol oynayan CRM, geleneksel Pazar (Bazaar)’ın desteğine sahipti ve onun çıkarlarını yansıtıyordu. Geleneksel ticaretin bel kemiğini oluşturan Pazar’la ilişkileri sebebiyle sanayicilere karşı tüccarlardan yana bir tavır benimseyen CRM, ekonomi ve kamu idaresinde önceliği kendi grup çıkarlarıyla uyumlu davranmaya veriyordu.

Muhafazakâr dernek ve örgütlerin toplandığı CRM, İran siyasetinde tekleşme ve kendi dışındaki yapıları siyasetten uzak tutmayı esas alan bir görünüm arz etmektedir. CRM, evrensel İslam’ın çıkarlarını İran’ın ulusal çıkarlarının önüne koymakta ve bu yönde politikalar üretilmesinin istemektedir. Humeyni’nin politikalarına sıkı sıkıya bağlı olan bu grup ekonomide devlet kontrolünden yanadır. Toplum üzerindeki İslami denetimin sürmesini isteyen bu grup, Batı etkisinin de toplumdan mümkün olduğu kadar uzak tutulmasını arzu etmektedir.¹⁴⁴ CRM, İran’daki mevcut siyasi grup ve ulema örgütlerinin aksine İçişleri Bakanlığı’nın resmi bir izni olmadan faaliyet göstermektedir.

Eski Cumhurbaşkanı Rafsancani, 1997 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hatemi’ye karşı mağlup olan Natık Nuri, CRM’nin Merkez Konseyi üyeliğinde bir arada bulunuyorlar. CRM’nin en önemli Dini Lideri ise Ayetullah Mehdevi Keni. Keni,

¹⁴⁴ Wilfried Buchta, Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic, ss.13-15.

1995 yılında CRM Genel Sekreterliği'nden istifa etmesine karşın 1997 seçimlerinden sonra yeniden bu görevi üstlendi. Uzun bir dönem boyunca Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Ali Ekber Velayeti de bağımsız görünmesine karşın bu grupta birlikte hareket etmektedir.¹⁴⁵

İslami Dernekler Koalisyonu, Çarşı ve Esnaf İslami Dernekler Topluluğu (Came-ye Encümenha-yı İslami-ye Bazar ve Esnaf), İslami Mühendisler Derneği (Came-ye İslami-yi Mühendisin) gibi örgütler de CRM ile aynı yönde hareket eden ve seçimlerde muhafazakâr adayları destekleyen örgütler arasında olmuşlardır. Öte yandan muhafazakâr kadın örgütlenmesi Zeynep Derneği (Came-ye Zeyneb) de CRM ile ortak hareket eden önemli örgütlerden biridir.¹⁴⁶

2.1.5.2. G-6: Modern Sağ-İlmîliler

G-6 grubu*, Rafsancani'nin 1989 yılında cumhurbaşkanı seçilmesiyle başlattığı ekonomik, toplumsal ve kültürel alanda liberilizasyonu benimseyen bürokrat ve devlet görevlilerinden oluşmaktadır. Bu kesim, 5. Meclis seçimleri öncesi 1996 yılında Cumhurbaşkanı yardımcısı, bakan ve üst düzey bürokratlardan oluşan 16 ismin 'Onarım Hizmetkârları' ortak adıyla yayımladıkları bildiriyle ilk kez bir grup olarak şekillendi. İran İslam Cumhuriyeti'nde kabul edilen resmi söylem, 1997 yılına kadar üç ana dönem yaşandığını kabul etmektedir. Bunlardan ilki Devrim Yılları, ikincisi Irak'la savaşın sürdüğü 'Kutsal Savunma' dönemi ve son olarak da savaşın bitimiyle başlayan 'Onarım Cihadı' dönemidir. 'Onarım Cihadı' döneminin ana uygulayıcısı olan Rafsancani'yi 'Onarımın Lideri' olarak anan taraftarları, Rafsancani'ye bağlı olduklarını bu bildiriyle ilan ettiler.¹⁴⁷ Grubun kuruluş amacı eski Tahran Belediye Başkanı Gulamhüseyin Kerbaşçi tarafından şöyle anlatılmaktadır:

“Beşinci meclis seçimleri öncesi hepimiz değişimden yanaydık ve farklılıkları daha fazla taşıyan ve uzmanlığa dayalı bir parlamento istedik. Bu nedenle biz bir grup kendi işinde 'uzman' kişi olarak bir araya geldik.”

---

¹⁴⁵ BÜSAM, s.10.

¹⁴⁶ Oğuz, Çakır, s.51.

* İlk bildirideki 10 bakan ve yöneticinin Anayasa'ya göre bu grup içinde yer alamayacağı itirazları üzerine sayıları 6'ya düştüğü için Altılılar Grubu diye anılmaya başlamışlardır.

¹⁴⁷ Wilfried Buchta, Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic, s.16.

Bu akım, sanayileşme yanlısı, elektronik, bilgisayar ve hizmet endüstrileri gibi modern kesimler tarafından desteklenen, ekonomide liberalleşmeden ve özel sektörün hâkim olduğu pazar ekonomisinden yana olan yeni sağı temsil eder. Geleneksel sağın aksine, toplumsal ve kültürel hayatta, sanatta açılımdan, dış dünya ile bağ kurmaktan ve kültürel yalıtıma karşı olmaktan yanadır. İç siyaset açısından Anayasal alan ile siyasi hayat arasındaki ayrılıkların kaldırılmasını, anayasa ve yasalara uyulmasını isteyen ve özgürlüklerin görece olarak genişletilmesini savunan G-6 grubu, siyasi partilerin yeniden kurulmasını istemiş böylelikle ulemanın siyasi hayattaki rolünün azalacağına inanmıştır.

CRM'nin aksine, ekonomi ve kamu idaresinde uzmanlığa daha çok vurgu yapan G-6 grubu, ticarete karşı sanayileşmeyi ve dış yatırımları desteklemiştir. Bu destek öyle bir boyuta varmıştır ki, devrim sonrasında yurtdışına kaçmak durumunda kalan sermayeyi yurda çekmek için 'dini anlamda İran'a bağlılık duymayan ancak milliyetçi duygularla ülkesine hizmet etmek isteyen İranlıların da yatırım yapabileceği' açıklanmıştır.¹⁴⁸ G-6 grubunun benimsediği bu ekonomik politikalara ağırlık verilmesini benimseyen yönetim biçimi ülke yönetiminde etkin olan isimlere de yansımıştır. Örneğin, bu grubun önde gelen üyelerinden Murtaza Alviri, İran Serbest Bölgeler İdaresi Başkanlığını görevini yürütmüştür. Meşruiyetini İran İslam Devrimine dayandıran CRM'nin aksine, G-6 grubunun 1906 Anayasa Devrimi'nden başlayan İran'ı sanayileştirme amacıyla birleştiği söylenebilir. Bu anlamda İran'ın ulusal çıkarlarına öncelik veren G-6 grubu milliyetçi siyasi düşünceye yaklaşmıştır.

CRM'nin önde gelen üyeleri arasında Rafsancani dönemi Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Hatemi dönemi Kültür ve İrşad Bakanı Ataullah Mohacerani, Tahran Eski Belediye Başkanı Gulamhüseyin Kerbaşçi, Rafsancani ve Hatemi'nin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Muhammed Haşimi, Kerbaşçi'den sonra Tahran Belediye Başkanı Murtaza Alviri ve birçok üst düzey bürokrat bulunmaktadır.¹⁴⁹

2.1.5.3. Sol Kanat

Şahlik rejimi ve Batı'nın her türlü müdahalesine karşı olan sol gruplar İran İslam Devrimi sürecinde halkı örgütlemek adına başarılı olsalar da devrim sonrasında

---

¹⁴⁸ Oğuz, s.25.

¹⁴⁹ BUSAM, s.11.

yaşanan süreçte yönetimden tasfiye oldular. Devrime giden süreçte genel hedef olarak kitleleri silahlı halk devrimiyle bir araya getirerek devlet iktidarını ele geçirmek olan sol gruplar, devrimin giderek İslami bir hal almasıyla bu hedeflerinde başarısız oldular. Yine de Şah'a karşı yıllarca verilen silahlı mücadele ve rejimin yıkılışında oynanan önemli rol sol hareketin halk gözünde prestijini arttırdı. Ancak bu prestij sol hareketin 1980'lerin ortasında yenilgisini engelleyemedi. Bu yenilginin esas nedenini de solun özellikle 1979 İran İslam Devrimi'nin iç dinamiklerini anlama ve bunlarla başa çıkmayı becerememesinin etkin olduğu savunulabilir.¹⁵⁰

Devrimin ilk yıllarında öğrenci hareketleri temelinde örgütlenmiş olan sol gruplar, sanayi ve bankaların millileştirilmesini, Amerikan emperyalizmi ile bütün ilişkilerin kesilmesini, halk ordusunun kurulmasını ve azınlık milletlere özerklik verilmesini isteyen politikalar güdüyordu.¹⁵¹ Bu dönemde solun varlığının büyük ölçüde sekiz yıl boyunca süren İran-İrak savaşının doğurduğu savaş ekonomisinden beslendiği söylenebilir. Bu ekonomik koşullar sol kanadın ekonomik ve siyasi fikirlerinin belirlenmesinin temel kaynağı olmuştur. Sol kanadın kadrolarına baktığımızda dini medreselerde alt düzey mevkilere sahip olan kişiler ve Şah'a karşı mücadele eden, Humeyni'ye yakın olan birçok din adamı, sivillerden oluştuğu görülmektedir.

Savaş yılları boyunca Başbakan Musavi'yle etkili bir temsilci bulan sol, kendilerini destekleyen Yargı Erki Başkanı Ayetullah Musavi Erdebili ve meclisin desteğini de aldı. Savaş yılları boyunca ekonominin her alanına müdahale eden devlete karşı sol kanat onu destekleyen bir siyasi görüş benimsedi. Ancak 1989'lu yıllarla birlikte ekonominin kötüleşmesi, petrol fiyatlarındaki düşüşle birlikte ekonomik bunalım sonucu sol kanat, piyasacı politikalar ve iç-dış borçlanmayı desteklemek zorunda kaldı. 1989 yılı sol kanat için önemli başka olaylara da gebeydi. Öncelikle yapılan anayasal değişiklik ile Başbakanlık makamı kaldırıldı böylece sol önemli bir mevzini kaybetti. Öte yandan Dini Lider Hamaney, Yargı Erki Başkanlığına muhafazakar Ayetullah Muhammed Yezdi atandı. Böylece sol, diğer güçlü bir

---

¹⁵⁰ Maziar Behrooz, **Nasıl Yapılamadı, İran'da Solun Yenilgisi**, 1. Basım, Epos Yayınları, Ankara, 2007, ss.18-19.

¹⁵¹ Hüseyin Beşeriye, s.30.

mevzisini de kaybetti. Ekonomide toplumsal adaleti esas alan sol, özelleştirmeyi tamamen reddetmekte yoksul kesimlere yönelik sübvansiyonları destekleyen, ithal ikameci bir ekonomik bakış açısına sahiptir. Dış politika alanında ise her ne kadar meşruiyetini devrimin ABD aleyhtarı yapısına dayandırsa da son yıllarda ABD'yle ilişkilerin 'ulusal çıkarlara zarar vermemesi, karşılıklı eşitlik temelinde kurulması' fikrine yaklaşmaktadır.¹⁵²

Militan Din Adamları Birliği (Mecma-yı Ruhaniyun-i Mübariz- MRM):

Sol kanadın ana gövdesini CRM'den ayrılarak kurulan Militan Din Adamları Birliği oluşturmaktadır. 1988 yılında Humeyni'nin izniyle kurulan MRM'nin kurucularından bazıları Humeyni'nin bürosunda çalışan din adamlarıydı. Grubun kurucuları arasında üç dönem Meclis başkanlığı görevini yürüten, grubun Genel Sekreteri Hüccetülislam* Mehdi Kerrubi, Muhammed Hatemi, eski İçişleri Bakanı ve Lübnan Hizbullahı'nın kurucusu Hüccetülislam Ali Ekber Muhteşemi, İçişleri Bakanı Abdulvahid Musavi Lari, devrim sonrası birçok idamdan tutulan Genel Savcı Ayetullah Sadık Halhali yer almaktadır.

Rafsancani'nin 1992 yılındaki 4. Meclis seçimlerinde muhafazakârlarla birlikte girdiği ittifak sonucu tasfiye edilen grup siyasi faaliyetlerine ara verirken, tekrar siyasete dönüşleri 1996 yılını buldu.¹⁵³

İslam Devrimi'nin Mücahitleri Örgütü (Sazıman Mücahidin-i İnkılab-ı İslami-yi İran)

Devrim sırasında yedi İslami grubun birleşmesiyle 1979 yılında kurulan örgüt, günümüzde 'modern sol' diye anılan grubun ana örgütlerinden birini oluşturmaktadır. Geleneksel sol ile benzer politikaları savunmakla birlikte öteki gruplarla ilişkiler, dış politikada realist yaklaşımları benimseme ve daha ılımlı bir kültür politikası anlayışıyla ayrılmaktadır.¹⁵⁴

---

¹⁵² Oğuz, Çakır, ss.55-56.

* Hüccetülislam: Büyük Ayetullah ve Ayetullah'ın bir altındaki dini unvan.

¹⁵³ Wilfried Buchta, Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic, s.17.

¹⁵⁴ Beşeriye, s. 137.

2.1.5.4. Ensar-i Hizbullah

Muhafazakâr kanadın sokaktaki gücü olarak tanımlanan Ensar-i Hizbullah adını 1995 ortalarında yaptığı eylemlerle duyurdu. Grubun ilk önemli eylemlerinden biri Tahran Üniversitesi'nde Mevlana üzerine konuşma yapan Abdülkerim Suruş'u tartaklaması oldu. Taraftarlarının önemli bir kısmı Irak savaşı gazisi olan Ensar-i Hizbullah, siyaset ve eylemlerinde bu savaş kültürün izlerini taşımaktadır. Muhafazakâr din adamları ve örgütlerle iyi ilişkiler içinde olan örgüt özellikle Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı seçim kampanyası da dâhil olmak üzere 'Batılı' örnek olarak gördüğü etkinliklere müdahalelerden kaçınmamıştır.¹⁵⁵

2.1.5.5. İran Özgürlük Hareketi (Nehzet-i Azadi-yi İran)

1961 yılında Ayetullah Talegani, Mehdi Bazergan ve Yadullah Sahabi tarafından kuruldu. İslam ve Marksizm'i birleştiren bir ideolojiyi savunan hareket devrime aktif destek verdi. İran İslam Devrimi'nin ilk hükümetini kuran Bazergan hükümetinde bazı önemli bakanlıkları da hareketin önde gelen isimlerine verdi. Ancak ulemanın denetimi tamamıyla ele geçirmesi ve ABD Büyükelçiliği'nin işgalinin ardından, Bazergan hükümetinin istifasından sonra hareket yönetimden uzaklaştırıldı. Bundan sonraki süreçte İran Özgürlük Hareketi, bildiri yayımlama, basın toplantısı düzenleme, seçimlerde aday gösterme gibi kısıtlı faaliyetler yürüttü. Bazergan'ın 1995 yılında hayatını kaybetmesinden sonra hareketin Genel Sekreterliği'ne devrim sonrası ilk hükümetin Dışişleri Bakanlığı'nı yapan İbrahim Yazdi getirildi.¹⁵⁶

Baskıcı olması ve iktidarı tekelleştirmesi nedeniyle ulemanın yönetiminde etkin olmasına karşı çıkan hareket, Dini Liderlik fikrini reddetmektedir. Buna karşın devrim sonrası benimsenen antiemperyalist dış politika anlayışını ana hatlarıyla desteklemektedir.

---

¹⁵⁵ BÜSAM, s.11.

¹⁵⁶ Miyase İlknur, Molların Gölgesinde, **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Ağustos 2009, s.9.

2.1.5.6. Reformcular (2 Hordad Cephesi)

On sekiz farklı örgütün bir araya gelerek oluşturduğu Reformcular, Hatemi yanlısı bir görüş sergilemektedir. Reformcular temelde iki akımdan oluşmaktadır. Bunlar, İslami sol ve modern sağ denilen pragmatistler, İslami sol grubun içinde Muhammed Hatemi'nin de üye olduğu Militan Din Adamları Birliği, İslami Devrimin Mücahitleri Örgütü ve İslami İran Katılım Cephesi yer almaktadır. Cephenin sağ kanadını ise, Onarım Hizmetkârları Partisi oluşturmaktadır. Reformculara destek veren bir diğer grup da, Liberal İslamcı ya da Dindar Milliyetçi olarak adlandırılan akımdır. Mehdi Bazergan'ın liderliğindeki İran Özgürlük Hareketi reformcu kanada destek veren Liberal İslamcı grubun temsilcisi sayılmaktadır.¹⁵⁷

2.2.İran Dış Politikasında Karar Alma Süreci

2.2.1. İran Dış Politikasında Kurumsal Aktörler

Çalışmamızın ilk kısmında açıkladığımız üzere bir devletin Karar Alma Süreci birbirinden farklı ve karmaşık süreçler sonucunda oluşmaktadır. Kararı almada etkin olan karar alıcılar, politika yapım sürecinde yer alan bireyler, gruplar, kurumlar tarafından doğrudan ya da dolaylı yollardan etkilenmektedir. Karar Alma teorileri genel anlamda karar alıcıların 'Rasyonel' davrandığı fikrinden yola çıkarsa da, zamanla bu tür bir rasyonelliğin gerçeği yansıtmadığı görülmüştür. Aksine karar alıcılar, iç politikalar, kurumlar, anayasal metinler gibi çok çeşitli alanlardan etkilenmektedir.

İran dış politikasında karar alma sürecine baktığımızda Anayasada yer alan ya da yer almayan, farklı kaynakların İran'daki karar alma sürecine etki ettiği görülmektedir. Bu kaynaklardan ilki elbette 'Anayasa'dır. İran anayasası ülkenin dış ilişkilerinin ilkelerini ortaya koyarken, diğer ülkelerle ilişkilerin nasıl olması gerektiği yönünde bir rehber niteliği arz eder. Anayasa, bir yandan karar alıcıların görev ve yetkilerini belirler. Öte yandan bu yetkileri çeşitli anayasal kurumlar arasında dağıtır. İran dış politika karar alma mekanizmasında ikinci kaynak, anayasal olarak dış politika ve ülkenin güvenliği konusunda esas yetkili organ olan Velayet-i Fakih'tir. Ülkenin

---

¹⁵⁷ Başkavak, ss.64-65.

genel siyasetinin belirleyen ve bu siyasetin uygulanmasındaki denetleyici mekanizma olan Velayet-i Fakih, son karar alma organı ve denetleme merciidir.¹⁵⁸

Dini Lider, Uzmanlar Meclisi ve Düzenin Yararını Teşhis Heyetine de doğrudan ve dolaylı yollarla etki etmektedir. Dış politika girişimlerini onaylama ve reddetme yetkisine sahip olan Dini Lider ülke çıkarları açısından hayati kararlarda karar alma ve doğrudan yönlendirme yetkisini de elinde bulundurur. Bu kararlara örnek olarak 1991 yılında Körfez Savaşı'nda İran'ın tarafsızlık ilan etmesi, 1980'li yıllardaki Arap-İsrail çatışmalarında Filistinlilere destek verilmesi gösterilebilir.¹⁵⁹

Karar alma sürecine etki eden kaynaklardan üçüncüsünü, Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, Düzenin Yararını Teşhis Heyeti gibi devletin yürütme gücünü oluşturan organlar meydana getirmektedir. Özellikle DYTH'nin Başkanı, İran rejimi açısından 'Büyük Stratejiyi' tasarlar ve dış politika için bazı öneriler sunar. Dördüncü kaynak ise, İslami Danışma Meclisi ve Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin oluşturduğu yasama gücüdür. Son olarak da Dışişleri Bakanı, anayasal anlamda hem dış politikayı oluşturma hem de dış politika alanında alınan mevcut kararları uygulama anlamında ikili bir görev yapısına sahiptir. Özellikle dış ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesinde etkin bir rol oynar.¹⁶⁰ Bu alanda İran'ın en büyük avantajlarından birisi Aralık 1991'den 1997 ortalarına kadar aynı kişinin, Ali Ekber Velayeti'nin dışişleri bakanlığı görevini yürütmüş olmasıdır.¹⁶¹ Dış politika konusunda bir karar alınacağı zaman İran Dışişleri Bakanlığı İran ulusal çıkar ve politikaları içine giren mevzularda kendi başına hareket etme yetkisine sahiptir. Bu duruma örnek olarak, diğer devlet temsilcileriyle ikili görüşmeler yapma, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda işbirliği yapmayı örnek verebiliriz.

---

¹⁵⁸ Abbas William Samii, "It's Who You Know- Informal Networks in Iran", **Leadership Dynamics and Nuclear Decision-Making in the Islamic Republic of Iran**, Institute For Defense Analyses, USA, June 2005, ss.31-32.

¹⁵⁹ Abbas Maleki, "Decision Making in Iran's Foreign Policy: A Heuristic Approach", **Journal of Social Affairs**, Cilt: 19, Sayı: 73, 2002, s.9.

¹⁶⁰ Jalil Roshandel, "How the Decision-Making Process Evolved, Security Dialog", **Iran's Foreign and Security Policies**, Cilt. 31, No. 1, 2000, s.111.

¹⁶¹ Gökhan Çetinsaya, "Rafsanjani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", **Türkiye'nin Komşuları**, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (drl), Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 301.

Bununla birlikte temel konularda Dışışleri Bakanı doğrudan doğruya konunun Bakanlar Kurulu ya da Milli Güvenlik Yüksek Konseyi tarafından ele alınması gerektiğine karar veren Cumhurbaşkanını bilgilendirir. Eğer karar verilmesi gereken konu farklı ekonomik, kültürel, politik ve sosyal alanları içeriyorsa Cumhurbaşkanı, farklı Bakanların fikrini almak üzere konuyu Kabine'ye gönderir. Diplomatik, güvenlik ve savunma konularını içeren durumlarda ise konu direkt olarak Milli Güvenlik Yüksek Konseyi'ne yönlendirilir. Konseyin karar alması durumunda Konsey başkanı ile İran Cumhurbaşkanı kararın onayı için Dini Lider'e gönderir. Kararın Dini Lider tarafından onaylanması durumunda Dışışleri Bakanlığı ve askeri birimler kararın uygulanmasına geçer.¹⁶²

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası hükümet ve hükümet dışı kurumların yer aldığı karmaşık ve çok taraflı bir süreç sonucu oluşmaktadır. Bu süreçte dış politika yapım sürecinde yer alan aktörlerin her birinin birbirinden farklı ve sıklıkla da birbiriyle çatışan hedef ve amaçları vardır. Yönetime talip olan gruplar içinde devrimin temel ilkelerine bağlılık konusunda fazla bir ayrılık yokken, bu durum dış politika konusunda aynı şekilde tezahür etmemektedir. Dış politika hedefleri bakımında İran dış politikasında yer alan görüşleri iki ana gruba oturtabiliriz. Bu gruplardan ilkinin İslami Devrimin temel kimliği üzerine yoğunlaşanlar oluşturmaktadır. Genel olarak İslami değerlere bağlı kalmayı savunan grup, İslam devriminin gerekirse silahlı mücadele yoluyla ihraç edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Gruba göre İslam Cumhuriyeti'nin gerçekleştirilmesi gereken temel hedefler;

- Müslüman toplulukları sadık müttefikler olarak tutma
- İslam ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma
- İslam ümmetinin aşağılanmasına neden olan ABD ile bütün yakınlaşmalardan kaçınma

olarak özetlenebilir¹⁶³. İran'ın devrimin hemen ardından benimsediği 'devrim ihracı' görüşü kendi bölgesinde ve İslam coğrafyası içinde etkin olmayı gerekli kılmıştır. Başta Humeyni olmak üzere İran'daki politika yapıcılarının 'İslam devriminin

---

¹⁶² Maleki, s.7.

¹⁶³ A.g.m., s.5.

İran'la sınırlı kalmayacağı', 'Müslümanların yaşadığı coğrafyada da bu devrimin süreceği' yönündeki açıklamaları bunun en önemli göstergesidir. Bu söylemlerin bir gereği olarak 'devrim ihracı' görüşü devrim lideri Ayetullah Humeyni'nin ölümüne kadar İran dış politikasında önemini korumuştur.¹⁶⁴

Diğer grup ise İran'ı bir ulus devlet olarak kabul etmekte ve uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynaması gerektiğini savunmaktadır. Uluslararası alanda tıpkı diğer devletler gibi İran'ında etkin politikalar üretmesi gerektiğini düşünen bu gruba göre uluslararası ticaret ve politikalar İran'ın ulusal çıkarlarını koruması için en önemli araçları oluşturmaktadır. Diğer yandan İslami değerler ile İran'ın ulusal çıkarları arasında herhangi bir çatışma olmadığını düşünen kesimlerde vardır. Bunlar, İslami kimliğin aynı zamanda İran'ın ulusal çıkarlarının bir parçası olduğu görüşünü benimsemektedirler. İran Devletinde bugün dahi izlerini gördüğümüz bu çoklu yapı değişik grupların kendi vizyonlarını dış politika gündemine taşımaları sonucunu doğurmuştur. İlimlilerin daha çok ekonomik işbirliğine dayanan işbirliği esaslı dış politika anlayışı devletin farklı kademelerinde yer alan radikal-muhafazakâr unsurlar tarafından engellenmeye çalışılmıştır.¹⁶⁵

İran İslam Devrimi sonrasında oluşan İran Dış Politikasında kurumsal aktörlerin rolü temel anlamda üç bölümde incelenebilir. Bunlardan ilki İran İslam Devrimini gerçekleştiren devrimin lideri Humeyni Dönemi (1979-1989) ve bu dönemde uygulanan dış politikada kurumsal aktörlerin rolü, ikincisi Rafsancani Dönemi (1989-1997) ve son olarak da tezimizde ana konusunu oluşturan ve çalışmanın son kısmında ayrıntılı bir şekilde incelenecek olan Hatemi Dönemi (1997-2005)'dir.

2.2.1.1. Humeyni Dönemi (1979-1989)

1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi sonrasında yönetime talip olan kişiler, devrim öncesinde var olan dış politikadan oldukça farklı bir görüş benimsediler. İslam Devrimine kadar ABD yanlısı bir dış politika yolunda ilerleyen İran, devrim sonrası 'Büyük Şeytan' olarak nitelendirdiği ABD'ye karşı politikaları esas aldı. Bu dönemde

---

¹⁶⁴ Mehmet Şahin, "İran Dış Politikası'nın Dini Retoriği", **Akademik Orta Doğu Dergisi**, Sayı.4, <http://www.akademikortadogu.com/6/m4e2.htm> (1 Şubat 2010).

¹⁶⁵ Aras, s. 13.

devrimin lideri Humeyni denetimindeki İran dış politikasının temeli, İslam devriminin ihracına, yani devrimin diğer ülkelere de yayılmasına dayanıyordu. Dünya halklarını ‘ezilenler’ ve ‘ezenler’ olarak tanımlayan Humeyni, iki ana eksen arasında sürekli bir savaş öngörüyordu. Temel amacının ‘İslami Dünya Düzeninin’ kurulmasına çalışmak olduğunu belirtmekten de çekinmiyordu. Tüm dünyaya hâkim olacak bu İslam Devleti, ulusun yerine ‘Ümmet’, tek bir halkı esas alan devletin yerine ise tüm ‘Dünya’ya yayılmış bir yönetimi meşru kabul ediyordu.¹⁶⁶ ‘Ulus devlet’ kavramını insan zayıf aklının bir eseri olarak gören Humeyni, bu anlayışı İslamın ‘ümme’ kavramından bir sapma olarak görmekteydi. Ona göre iki egemen güç tarafından sömürülen uluslararası sistem, diğer halklar için ‘adaletsiz’ bir yaşam sunmaktaydı.

İran dış politikasında bu ulusun yerine ümmeti koyan düşünce tarzı, tüm dünyayı kapsayan bir tür görev ve manevra alanı oluşturmuştur. Yeni bir İslami dünya yaratmak adına harekete geçen bu düşünce tarzı, tüm dünyadaki Müslümanların bu konuda kendilerine yardımcı olmalarını da istemektedir. Dış politikaya hâkim olan bu devrim ihracı görüşü, diğer Müslüman devletlerle ilişkilerde de açıkça ortaya konmuştur. Hatta Humeyni görüşünü Müslüman ülkeler dışındaki devletlere de taşımış, 1989’da Gorbaçov’a yazdığı bir mektupta açık bir şekilde onu İslama davet etmiştir.¹⁶⁷ İslam Devrimini yaymayı amaçlayan bu dış politika anlayışı Humeyni dışındaki devrim liderlerince de sıklıkla dillendirilmiştir. Ayetullah Hüseyin Ali Montazeri bir konuşmada bu yaklaşımı şöyle ifade etmiştir:

“İran devriminin özelliği onun herhangi bir coğrafya ile sınırlandırılmayacağı gerçeğidir. Gerçekte bizim devrimimiz bir İran devrimi değil ve fakat bir İslam devrimidir. Nihai zafer, İslam dünyasında sömürgeciliğin ve sömürünün bütün izleri sökülüp atıldığında gerçekleşmiş olacaktır. Diktatörlük ve sömürü altında yaşayan bütün Müslümanların ve savunmasız insanların İran halkından bir takım beklentileri vardır. Dolayısıyla zaferle taçlanan bu devrimimiz bu insanlara ulaşacaktır. İran

---

¹⁶⁶ Jalil Roshandel, “Evolution of the Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy 1979-1999, **Twenty Years of Islamic Revolution: Political and Social Transition in Iran Since 1979**, Eric Hooglund (Ed.), 1. Basım, Syracuse University Press, New York, 2002, s.126.

¹⁶⁷ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu (Siyaset, Savaş ve Diplomasi)**, 3. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.536.

hükümeti ve halkı bütün özgürlük savaşlarına ve Filistin devrimine elinden geldiği kadar maddi ve manevi yardım sağlamalıdır.”¹⁶⁸

Devrim liderlerince benimsenen İslam devrimini ihracı bakış açısı, İran dış politikasını yürütenler tarafından da kabul edilmiştir. Ağustos 1981’de Dışişleri Bakanlığı’na getirilen Musavi, İran dış politikasının hedefini, İran İslam Devriminin mesajını bütün dünyaya iletmek olarak ortaya koymuştur.

Bu dönemde İran dış politikasına yön veren ilkeler şöyle sıralanabilir:

- Mutlak Tarafsızlık
- Uluslararası güç blokları ve ittifaklardan uzak durmak
- İran’ın Üçüncü Dünya ülkeleriyle yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler kurması
- Dış politikada İslam’ın esas alınarak, devrim ihracı yoluyla bölgeye yeni bir düzen verme isteği.¹⁶⁹

ABD’yi ‘Büyük Şeytan’, Sovyetleri ‘Küçük Şeytan’ olarak nitelendiren Humeyni, Körfez Devletlerini de ‘Mini Şeytanlar’ olarak adlandırıyordu. Körfez ülkelerindeki rejimleri ‘kukla’ olarak tanımlayan Humeyni, Körfez’deki Arap monarşilerine ve ılımlı Arap devletleri bloğuna karşı durdu. Özellikle Körfez ülkelerindeki Şii toplumları İran İslam rejimi açısından bir tür sıçrama tahtası olarak gören Humeyni’ye göre Körfez’de güvenliğin sağlanması bu ülkelerin dışarıya bağımlı ilişkilerini kesmeleriyle gerçekleşebilirdi. Bu durumda ancak İslam Cumhuriyeti haline gelmeleriyle gerçekleşebilirdi.¹⁷⁰

Kendi siyasal sistemini diğer devletlere yaymaya çalışan bu devrimci dış politika anlayışı, öncelikle Müslümanlar arasında yakın siyasi, ekonomik ve kültürel bağlar kurulmasını içeriyordu. Bu İslam birliğine ulaşmada gerekli ve hayati bir başlangıç olacaktı. Bu durum anayasanın 11.maddesinde açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Buna göre, ‘Tüm Müslümanlar tek bir ümmettir. İran İslam Cumhuriyeti

¹⁶⁸ İhsan Dağı, **Ortadoğu’da İslam ve Siyaset**, 1. Basım, Boyut Yayınları, İstanbul, 1998, s.74.

¹⁶⁹ Çetinsaya, ss.296-297.

¹⁷⁰ John Esposito, **The Islamic Threat: Myth or Reality?**, Oxford University Publication, New York, 1992, s.208.

genel siyasetini belirlerken tüm Müslüman milletlerin dostluk ve birleşmesini temel almalı ve tüm Müslümanların birleşmesini sağlamak adına sürekli çaba göstermelidir.¹⁷¹

Humeyni döneminde mutlak tarafsızlığı esas alan dış politika anlayışı 1980'lerin iki kutuplu dünya düzeninde kendi tarafını belli etmesi açısından oldukça önemliydi. Bir tarafta Şah döneminde İran'ın en büyük müttefiki olan ABD, öte yanda Şah rejimi tarafından 'Büyük Düşman' olarak lanse edilen SSCB. Bu dönemde deklare edilen 'Ne Doğu, Ne Batı' anlayışı, her iki tarafta da yer almayarak İran'ın mutlak tarafsızlığını ve sıkıntısını 1980'de Irak'la girişilen savaşta yaşayacağı bir yalnızlaşmayı getirdi. Bu anlayışın bir tezahürü olarak İran'ın Batı'yla olan siyasi, ekonomik, kültürel etkinliklerini ortadan kaldırmak adına bir dizi politika geliştirildi. Buna bağlı olarak devrim sonrası başta ABD olmak üzere diğer Batılı ülkelerle yapılan birçok anlaşma iptal edildi. Bu politikaların bir yansıması olarak da İran 1979'da CENTO*'dan ayrıldı.

Humeyni dönemi dış politika alanında en önemli olay kuşkusuz sekiz yıl sürecek olan İran-İrak savaşıdır. İran savaş boyunca İslam devrimini yok etmek isteyenlere karşı savaştığı yönünde propaganda yaptı. Savaşın sürdürülmesini neredeyse ülkenin yaşamsal çıkarlarıyla eş tutan devrim liderleri başta Birleşmiş Milletler (BM), Bağlantısızlar Hareketi ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'nü olmak üzere yapılan barış amaçlı girişimleri uzun bir süre istemedi. Öte yandan başta ABD olmak üzere diğer büyük devletler ve Körfez ülkeleri de savaşın İran lehine gelişmeye başlamasından itibaren Irak'ı desteklemeye başladılar. Savaşın son dönemlerinde bu destek giderek arttı ve İran'ı cezalandırmaya kadar gitti.¹⁷²

İran siyasetinde etkin olan 'radikaller'in en büyük amacı savaşın Kudüs alınana kadar devam etmesiyken, durum İran'ın aleyhine gelişmeye başladıkça radikallerin ağırlığı da azaldı. Humeyni ateşkes isteğinde bulunduğu konuşmasında, bunun kendisi

---

¹⁷¹ Cenneti, s.38.

* CENTO (Central Treaty Organization - Merkezi Antlaşma Teşkilatı): Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da nüfuz kurmasını önlemeye yönelik olarak kurulan güvenlik ve savunma örgütü. Şubat 1955'te Bağdat Paketi adıyla kurulmuş, 1958'de Irak'ın pakttan çekilmesi üzerine ABD'nin de dahil olduğu yeni bir antlaşma yapılmıştır. 1979'da önce İran'ın ardından da Pakistan'ın çekilmesiyle CENTO'nun varlığı sona ermiştir.

¹⁷² R.K.Ramazani, "Khumayni's Islam in Iran's Foreign Policy", **Islam in Foreign Policy**, Aaded Dawisha (Ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1983, ss.24-25.

için zehir içmekten daha beter oluşunu ancak siyasi ve stratejik gerekliliklerden ötürü bunu yapmak zorunda kaldığını ifade etti.¹⁷³ Alman zorlayıcı tedbirlerin bir sonucu olarak ateşkes kararını bir yıl süreyle kabul etmeyen İran, 1988’de BM Güvenlik Konseyi’nin aldığı 598 sayılı kararı kabul etmek durumunda kaldı.¹⁷⁴

‘Ne Doğu, Ne Batı’ diyen, İslam ümmetinden kurulu bir dünya düzeni anlayış benimseyen devrim sonrası yönetim, ‘Tek bir Lider’i esas alan İslami bir karar alma sürecini benimsedi. Bu durumun ortaya çıkmasında elbette Humeyni’nin karizmatik kişiliğinin de etkisi vardı. Şah’a karşı büyük bir halkı ayaklandıran, bir diktatörlüğe son veren Humeyni, devrim sonrası ortaya konan düzende de en etkin konumu kendine ayırmıştı. Dini Liderin karar alma sürecindeki bu etkisi, karar alma süreci adına baktığımız kaynaklardan en önemlisi olan anayasada kendini belli etmektedir. Anayasanın 110. maddesinde Dini Liderin görevleri açıklanırken bunlardan dört tanesi doğrudan dış politikada karar alma süreciyle ilgilidir. Bunlar, Dini Liderin Düzenin Yararını Teşhis Heyeti’ne danışarak İslam cumhuriyetinin genel siyasetini belirlemesi, bu politikaların uygulanmasına nezaret etmesi, referandum yapılmasını emretmesi ve DYTH’yi kullanarak çözülemeyen sorunları çözmesidir.¹⁷⁵

Humeyni 1989’daki ölümüne kadar dış politika karar alma sürecinde yer alan oldukça farklı konularda son görüşleri belirten kişiydi. Bu görüşlerin birçoğu hükümet tarafından rehber olarak takip edildi. Onun bu görüşleri başta ABD, BM olmak üzere Mısır, Suudi Arabistan gibi devletler için İran dış politikasının temeli oluyordu. Humeyni’nin Dini Liderliği esnasında aldığı kararların ne kadarının anayasal sınırlar içinde olup olmadığı zikredilmedi bile.¹⁷⁶ Zira hiç kimse bu kararlara itiraz etmedi de. Humeyni, 1979’da Tahran’da ABD elçiliğini ele geçiren öğrencileri destekledi, ‘zehir içerek’ BM’nin 598 sayılı kararını kabul etti, 1989’da İngiliz yazar Salman Rüşdi’nin ‘Şeytan Ayetleri’ kitabında Hz. Muhammed’e hakaret ettiği gerekçesiyle hakkında ölüm

---

¹⁷³ Fred Halliday, **İslam ve Çatışma Miti**, 1. Basım, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1998, s.83.

¹⁷⁴ Mehmet Hasgüler ve Mehmet B. Uludağ, **Devletlerarası ve Hükümetler dışı Uluslararası Örgütler**, 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2004, s.176.

¹⁷⁵ Cenneti, s.87.

¹⁷⁶ Roshandel, “Evolution of the Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy 1979-1999, s.129.

fetvası verdi. Bunlar, İran dış politikasının belirlenmesi adına oldukça önemli kararlardı.¹⁷⁷

Bu önemli kararlardan bir diğeri de Mısır ve İsrail arasında 1979'da imzalanan Camp David Barış Antlaşması'dır. Geçici hükümetin ilk Dışişleri Bakanı Kerim Sancabi, Humeyni'nin bu antlaşmanın 'İslam, Müslümanlar ve Arap Kardeşleri' için bir ihanet olduğunu belirtmesinin ardından antlaşmayı kınayan bir açıklama yaptı. Bu açıklama aslında devrimin ilk günlerinde Dışişlerinin bir karar alma organı olmaksızın, görevi sadece alınan kararları uygulamak olan bir nitelik arz ettiğini gözler önüne sermektedir.¹⁷⁸

2.2.1.2.Rafsancani Dönemi (1989-1997)

Humeyni'nin ölümünün ardından yirmi beş üyeden oluşan Anayasal Reform Konseyi, Hamaney'i bir sonraki Dini Lider olarak belirledi. Hamaney'in merci-i taklid* olmaması sebebiyle Dini liderlik makamında değişikliğe gidildi. Buna göre Dini Liderin merci-i taklid olma zorunluluğu kaldırıldı. Dini Liderin fetva verecek düzeyde bilgi sahibi olması yeterli kılındı. Anayasal Reform Konseyi, çalışmamızın ikinci bölümünde ele aldığımız pek çok değişiklik yaparak başbakanlık kurumunu kaldırdı ve böylece siyasal sistem başkanlık sistemine yakın hale getirildi. Anayasada yapılan bu değişiklikler, Humeyni'nin ölümünden yedi hafta sonra referanduma sunuldu. Aynı referandumda Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı için adaylığı da eklenmişti. Referandum sonrası değişiklikler yüzde 97 oy oranıyla kabul edilirken, Rafsancani yüzde 94 oyla cumhurbaşkanı oldu.¹⁷⁹

Ali Ekber Haşimi Rafsancani, bizzat Humeyni tarafından teoloji alanında yetiştirilmiş ve 1960-70'lerde Şah'ın ABD yanlısı politikalarına karşı gösteri düzenleyen gruplar içinde yer almış bir isimdi. Devrime önyak olan Cumhur-e İslam ve Humeyni'nin ölümüne kadar varlığını sürdüren Devrim Konseyi'nin önemli bir üyesiydi. 1980-89 yıllarında Meclis Sözcülüğü yapan Rafsancani, İran-İrak savaşının

---

¹⁷⁷ Abrahamian, s.236.

¹⁷⁸ Roshandel, "Evolution of the Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy 1979-1999, s.129.

* Merci-i Taklid: Şii inanacında her bireyin emirlerini uyguladığı ve yaşam biçimin kendine örnek aldığı 'Büyük Ayetullah' ünvanına sahip molla, taklit mercii.

¹⁷⁹ Abrahamian, s.237.

son yılında ise Humeyni tarafından İran Silahlı Kuvvetleri'nin başkomutanı olarak atandı. Rafsancani'nin bu dönemde BM'nin önerisini kabul ederek İran-İrak savaşının sonlanmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.¹⁸⁰

Humeyni sonrası rejimin en güçlü ismi olmayı başaran ve İran elitleri arasında 'Modern Sağ' olarak adlandırılan İslami teknokratları etrafında toplayan Rafsancani göreve geldiğinde savaş ve devrim söyleminden yorgun düşmüş bir halk ve çökmüş bir savaş ekonomisiyle karşılaştı. Radikal bir devrim söylemiyle 10 yıl boyunca yönetilen İran'ın dış politikası da büyük oranda uluslararası camiadan izole edilmiş haldeydi. Bu haldeki bir ülkede yönetime geçen Rafsancani öncelikle iç politika, dış politika ve ekonomi alanında devrimin o ideolojik katılığına yer vermeyen bir anlayış benimsedi. Rafsancani üç genel amaç etrafında hareket etti. Bunlar; yapıcı diplomasi, askeri yenilenme ve ekonomik yeniden yapılanmaydı. Dış politika anlamında Rafsancani, İran'ın uluslararası ortamla entegrasyonunu, Batı'yla yakınlaşmayı ve bölge ülkeleriyle ilişkilerde normalleşmeyi hedefleyen bir dış politika anlayışı benimsedi.¹⁸¹

Rafsancani ve onu destekleyenlerin bu politikaları benimserken ki asıl amacı ülkenin gelişmesini engelleyen ve devrim sonrası İran'ı uluslararası sistemden uzaklaştıran bu maliyetli izolasyona bir son vermektir. Dış politika alanında da İran'ın savaş sonrası ihtiyaç ve gereksinimlerinin İslam devriminin ideallerine gerektiğinde üstün gelmesini içeren bir anlayış yönünde hareket edildi. Buna göre, İran dış dünya ile normal ilişkiler kurmak adına devrimin radikal ve ideolojik söylemini terk etmeliydi. Birleşmiş Milletler ve İslam Konferansı Örgütü gibi global ve bölgesel örgütlere daha etkin katılım sağlanmalıydı. Tüm bunlar yapılırken de sekiz yıl boyunca süren İran-İrak savaşından fazlasıyla zarar gören ülkenin teknik ve endüstriyel yeniden inşasını içeren ekonomik politikaların liberalizasyonu desteklenmeliydi.¹⁸²

Humeyni dönemi boyunca etkili olan içe dönük ve dışa kapalı dış politika anlayışı özellikle 'Ne Doğu, Ne Batı' sloganıyla hayat bulmuştu. Hem Doğu'yu hem Batı'yı reddeden bu dış politika anlayışı öncelikle devrim yapmış ve büyük bir dönüşüm yaşayan bir devleti yabancı devletlerin baskı ve hegemonyasından korumayı

---

¹⁸⁰ BÜSAM, ss.12-13

¹⁸¹ Buchta, Taking Stock of a Quarter Century of the Islamic Republic of Iran, ss.28-29.

¹⁸² Aras, ss.13-14.

amaçlıyordu. Şah rejiminin yıkılışıyla değişen yeni İran kimliğini yeniden tanımlamaya ve dış dünyaya karşı farklı bir İran imajı ortaya koymaya çalışan bu bakış açısı Humeyni'nin ölümü ve 1990'lı yıllarla birlikte değişti. 1990'lı yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin yıkılmasıyla soğuk savaşın ikiye bölünmüş uluslararası sistemi de değişmişti. İki kutubun hâkim olduğu dünya sisteminin yıkılmasıyla birlikte, İran dış politikasına da daha olumlu ve kapsamlı bir dış politika anlayışı egemen oldu. Bu yeni tema 'Hem Kuzey Hem Güney' sloganıydı. Bu sloganla birlikte İran'ın yoğunlaşmak istediği yönler belirlenmeye çalışılmıştır.¹⁸³

'Hem Kuzey Hem Güney'ı kapsayan yeni dış politika anlayışı kapsamında çok önemli politikalar ortaya kondu. Güney'le ilgili yapılanlara baktığımızda Rafsancani'nin İran'ın Basra Körfezi'nde güvenliğinin sağlanmasını esas alan, bölgede istikrar ve güvenliği temel alan bir anlayış benimsediğini söyleyebiliriz. Benimsenen bu siyasi görüşleri Körfez ülkelerine anlatmak adına en önemli fırsat 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ile doğdu. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan savaş boyunca İran, 'tarafsızlık' politikasını sürdürdü ve Kuveyt'in işgalini kesin bir dille kınadı. Meşru Kuveyt hükümetinin geri gelmesini öngören BM kararına olumlu oy kullanan İran, Iraklı Şii'lere askeri destek vermek yerine sadece insani yardımla yetindi. İran'ın bu dönemde en önemli kazancı Irak'ın uğruna sekiz yıl boyunca savaştığı 1975 Cezayir Antlaşması hükümlerini hiç koşulsuz olarak kabul etmesidir. Böylece Şat-ül Arap su yolu üzerinde ortak egemenlik kabul edilmiş oluyordu.

İran Kuveyt krizini fırsat bilerek Körfez ülkeleriyle iyi ilişkiler kurma adına adımlar attı. Tunus, Ürdün, Mısır ve en önemlisi Suudi Arabistan'la diplomatik ilişkiler yeniden kuruldu, 1990 yılında Katar'daki Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'nde bölgesel işbirliği anlamında İran'ın katılımının önemi belirtildi.¹⁸⁴

İran'ın Kuzey yönünde politika geliştirme çabası özellikle SSCB'nin yıkılmasıyla rahat bir nefes aldı. Sovyetlerin yıkılmasıyla İran iki türlü bir kazanım

---

¹⁸³ R. K. Ramazani, "Iran Foreign Policy: Both North and South", **Middle East Journal**, Cilt. 46, Sayı.3, 1992, ss.394-397.

¹⁸⁴ Ziba Moshaver, "Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications for Iran-EU Relations", **Analyzing Middle East Foreign Policies and the Relationship with Europe**, Gerd Nonneman (Ed.), 1. Basım, Taylor&Francis, New York, 2005, s. 180.

içine girdi. Bunlardan ilki Sovyet tehdidinin sona ermesiyle İran'ın kuzey sınırının güvenliği konusundaki endişesinin sonlanmış olmasıydı. İkinci olarak ise, daha geniş bir alana nüfuz etme imkanına kavuşan İran, yeni bağımsızlığa kavuşan Türki Cumhuriyetlerle ekonomik, siyasi ve kültürel işbirliği arayışına girdi.¹⁸⁵ İran bu dönemde özellikle bölge ülkeleriyle demiryolu ve karayolu bağlantıları kurmaya başladı. Körfez'e incek doğalgaz boru hatları kurulması konusunda Türkmenistan'la anlaşmaya varıldı. Bu yeni dönem İran'ın özellikle ekonomik anlamda bölge ülkeleriyle yakın ilişki kurma çabasının arttırdığı bir dönem olarak geçti.

Ortaya konan bu politikalarla Rafsancani'nin İran dış politikasında yeni fırsatlar yaratmaya çalıştığı görülmektedir. Bu fırsat yaratma politikası, ilk bakışta oldukça iyimser bir bakış açısıyla ilerlemesine rağmen ciddi anlamda önemli bir başarı elde edilemediği görülmüştür. Rafsancani elbette halkın görüşlerini değiştirmede etkili olsa da, devrim sürecinde kurulan politik ve kurumsal yapının bir parçası olarak cesur adımlar atamamıştır. Rafsancani dönemini özetlemek adına kullanılan 'belirsizlik' terimi gerek AB gerekse ABD'yle ilişkilerde kendini hissettirmiştir.

Rafsancani dönemi boyunca Avrupa ile ilişkiler İran'ın Kuveyt krizinde takındığı 'olumlu' hava nedeniyle başlarda iyi bir seyir izledi. 1990'da AB, İran üzerindeki tüm ambargoyu kaldırdı ve İran'da daimi bir temsilcilik açma kararı aldı. Ancak 1997'deki Mikanos olayının sonuçlanması İran'ın bütün AB üyesi ülkelerle ilişkilerinin bozulmasına neden oldu. 1992'de Berlin'de dört İranlı Kürt muhalife bir restoranda düzenlenen saldırı ve iddialara göre suikastçıların İran istihbaratınca saklanması büyük bir kriz doğurmuştu. 1997 yılına gelindiğinde Alman mahkemesi suikastlarda İranlı üst düzey bürokrat ve siyasilerin de parmağının olduğuna karar verdi. Böylece başta Almanya olmak üzere AB ülkeleri büyükelçilerini İran'dan geri çektiler. Karşılıklı ziyaretler durduruldu ve İranlı bürokratların Avrupa'ya ziyaretlerine kısıtlamalar getirildi. Başlangıçta olumlu bir havada ilerleme eğiliminde olan AB ile ilişki böylece bir çıkmaza girdi.¹⁸⁶

---

¹⁸⁵ İzzetullah İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s.107.

¹⁸⁶ Roshandel, "Evolution of the Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy 1979-1999, s.131.

Rafsancani döneminde başlayan fırsat yaratma politikası ABD'yle ilişkiler konusunda başarısız kaldı ve ABD'yle ilişkiler gerginliğini korudu. Rafsancani CNN'le yaptığı ilk görüşmede daha iyi ilişki kurmak adına yeşil ışık yaktıysa da bu çaba İran dışında fark edilmedi. Öte yandan pek çok İranlı için de ABD halen 'Büyük Şeytan' olarak görülmeye devam ediyordu. ABD içinse İran, Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de Hamas gibi terörist örgütleri besleyen ve eğiten, radikal dini rejimleri destekleyen ve ülke dışındaki İranlılara suikast düzenleyen bir devletti. 1993'de göreve gelen Clinton yönetimiyle birlikte ilişkiler daha da sertleşti. Amerikan çıkarlarına Irak ve İran tarafından yöneltilen tehditle başa çıkmak adına ortaya konan 'İkili Tecrit' politikası uygulanmaya kondu. Bu politika İran ve Irak'ı siyasi ve ekonomik açıdan kendi içine kapatmayı amaçlıyordu. Ortaya konan politikalarla İran'a yönelik ekonomik ambargo ağırlaştı.¹⁸⁷ Bu dönemde ABD'nin başındaki Clinton yönetimi İran'ı terörizmi desteklemek, nükleer silah programı yürütmek, insan haklarını ihlal etmek ve Ortadoğu Barış Süreci'ne karşı çıkmakla suçluyordu.

ABD'nin İran' a yönelik bu tutumunun altında yatan esas faktör için İran'ın Arap-İsrail Barış Sürecine olan muhalif politikaları gösterilebilir. Zira İran'ın barış sürecine olan muhalefeti arttıkça, ABD'nin İran politikasının sertleştiği görülmektedir. 1980'den beri İran'a yönelik süren ticari ambargo 1995'te Amerika'daki özel şirketlerin İran'a olan her türlü ticareti yasaklanarak genişletilmiştir. 1996'da D'Amato yasası çerçevesinde yaptırımlar arttırılarak İran'a 20 milyon dolardan fazla yatırım yapan uluslararası şirketlerin cezalandırılması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁸

Dış politika anlamında yukarıdaki gelişmelerin yaşandığı Rafsancani dönemi boyunca ülke içinde neler yaşandığı ve bu yaşananların dış politikaya etkisine bakmak faydalı olacaktır. İç ve dış politikada yaşanan bu yeniden yapılanma süreci nedeniyle İran'ın 'İkinci Cumhuriyeti' olarak adlandırılan bu dönemde güç Dini Lider Hamaney ve Cumhurbaşkanı Rafsancani arasında paylaşıldı. Rafsancani göreve başladığı andan itibaren ekonomik ve politik gücü kendi elinde merkezileştirmeyi amaçlamıştı. Bu durum özellikle yürütme ve yasamanın önemli mevkilerinde yer alan siyasi elitlerin elinden gücü almak adına önemliydi. Daha çok devrimci bir dış politika ve devletçi bir

---

¹⁸⁷ Esposito, s.211.

¹⁸⁸ Çetinsaya, s.317.

ekonomi isteyen bu grup Rafsancani'nin benimsediği ekonomideki liberal politikalara karşı çıkıyordu.¹⁸⁹

Muhafazakârlar ve sol kanat İslamcılar olarak tanımlanan grup arasındaki bu çekişme Humeyni döneminde de önemli bir sorundu. Yaşanan bu çekişme kimi zaman hükümeti felce uğratan ve uygulanan politikaları çelişkili kılan bir duruma da sebep oluyordu. Humeyni bu durumlarda iki grup arasında bir hakeme başvurmuş, bazen otoritesini kullanarak bazen de yaptığı siyasi manevralarla gerginlikleri dengelemeyi başarmıştı. Rafsancani dönemine baktığımızda İslami sol kesimin gücünü kırmak amacıyla Rafsancani ve Dini Lider Hamaney arasındaki ittifak kurulduğu görülmektedir. Bu ittifakın bir sonucu olarak, 1992'deki 4. Meclis seçimlerinden önce muhafazarkarların çoğunlukta olduğu Anayasayı Koruyucular Konseyi, seçilmeyi bekleyen birçok İslami sol kanattan ismi eledi.¹⁹⁰

Ancak Rafsancani ve Hamaney arasındaki bu ittifak çok sürmedi. Zira Rafsancani'nin Pekin'e yaptığı resmi bir ziyaret sonrası ekonomik kalkınma anlamında Çin'in örnek alınmasını söylemesi, bu ittifakın sonunu getirdi. Rafsancani konuşmasında dini kuruluşlara yapılan mali yardımın azaltılmasından ve devlet tarafından denetlenmesinden, devletleştirilmiş şirketlerin özelleştirilmesinden, sürgündeki İran sermayesini tekrardan İran'a çekmekten söz ediyordu.¹⁹¹ Rafsancani bu yeniden yapılanma planını ilk beş yıllık kalkınma planında (1990-1995) ortaya koydu. Ekonomik liberalleşmeyi esas alan bu ekonomik politikalar 1993'de İran'ın altından kalkamayacağı sonuçlar doğurdu. Sekiz yıl süren Irak savaşından borçsuz çıkan İran bu yılın sonunda 28 milyar dolar borç yapmıştı. Artan bu dış borçlanma yüzde 30'a ulaştı. Ekonomik alanda bu daralmayı Şiraz, Tebriz başta olmak üzere birçok şehirdeki hükümete karşı halk gösterileri izledi.

Ekonomik alanda yaşanan bu başarısızlık sonucu Rafsancani'nin popülaritesi büyük oranda düştü. 1992 yılının ortalarına kadar Rafsancani'nin gölgesinde kalan Hamaney bu durumdan yararlanmayı bildi. Hamaney bir anda yapılan bu reformların kendi çıkarlarına ters düşeceğine inanan muhafazakar grupların çekim alanı haline

¹⁸⁹ Buchta, Taking Stock of a Quarter Century of the Islamic Republic of Iran, s.30,

¹⁹⁰ A.g.e., s.32.

¹⁹¹ Abootalebi, s.7.

geldi. Ekonomik liberalleşmenin sosyal kargaşayı artıracığından ve yönetimin meşruluğunu tehlikeye atacağından endişe eden Hamaney, muhafazakâr gruplarla birlikte ekonomik ve sosyal politikaların yönünü değiştirmeye başladı. Bu duruma örnek olarak Rafsancani hükümetinin benzin ve petrol üretim sübvansiyonu ilgili yasası meclis tarafından reddedilmesi gösterilebilir.¹⁹²

İç politikada bu gelişmeler yaşanırken, dış politika anlamında Humeyni'nin ölümünü takiben ve Rafsancani dönemiyle birlikte farklı görüşlerin yer aldığı plüralist bir sistemin var olduğu savunulabilir. Rafsancani'nin ilk dönemi bu anlamda dış politika karar alma sürecine kendini oturttuğu ve etrafındakilere izin vermeyen bir bakış açısı sergilediği bir zaman dilimidir. Bu anlamda Hatemi'nin bir sonraki bölümde ele alacağımız dış politika alanında yeni bakış açısına olanak sağlayan bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Ancak, Rafsancani'nin gerek bölge ülkeleriyle gerek Batılı ülkelerle normalleşme esaslı dış politika anlayışı İran içinde her daim desteklenmedi. Örneğin; Suudi Arabistan'la diplomatik ilişkiler kurmak amacıyla görüşmeye başlayan Rafsancani, Suudilerin de İran'a gelmelerini sağlayamadı. Zira İran içinde birbirinden farklı çıkar grupların bu ziyaretin gerçekleşmemesi için ellerinden geleni yaptılar. Diğer yandan ilişkilerin normalleşmesini istemeyen bir grup tarafından Tahran sokaklarına yazılan 'Ekmeğimizi Suudilerle paylaşmayacağız' sloganları da durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu davranış en azından toplumun bir kısmında halen var olan bir görüşü gözler önüne sermiştir. Bu görüş, eski sorunlar nedeniyle dış politika alanında olumlu adım atılmaması gerektiğini ortaya koymaktadır.¹⁹³

Dış politikaya etki eden dış sorunlar dışında, Suudi Arabistan olayı açıkça İran adına diğer ülkelerle daha dostane ilişkiler kurulması için erken olduğunu göstermektedir. Öte yandan Rafsancani'nin Suudi Kralını ağırlamaması için birbirinden farklı çıkar gruplarının birleşmesi bizlere dış politika karar alma sürecinde iç siyasetin ne denli baskın rol oynadığını da göstermektedir. Rafsancani genellikle sistem içindeki bu uyuşmazlıkları başarıyla yönetmiş ve uyuşmazlığın bir tarafı olmamayı başarmıştır. Rafsancani dış politika alanında her ne kadar fırsatlar yaratmaya çabalasa da karar alma sürecine etki eden gruplar, devrim sonrası ortaya konan dış politikaya daha yatkındı.

¹⁹²Buchta, Taking Stock of a Quarter Century of the Islamic Republic of Iran, s.36.

¹⁹³Roshandel, "Evolution of the Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy 1979-1999, s.130.

Örneğin birçok İranlı yönetici için ABD halen ‘Büyük Şeytan’ olarak adlandırılıyordu.¹⁹⁴ Bu dönemde diplomatik araçları, İran’ın daha ılımlı hareket etmesine ve uluslararası kural ve normlara göre oynayacağı role göre davranmasına uygun değildi. Bu anlamda bu diplomatik aygıtların en önemlisi ‘Dışişleri Bakanlığı’ sadece alınan kararların uygulanmasından sorumluydu.

Rafsancani’nin karşılaştığı sorunlar sadece karar alma süreciyle alakalı değildi. İran siyasal sisteminde yer alan diğer resmi ya da gayri resmi kurumlarında dış politika üzerinde hâkimiyet kurma isteği önemli sorunlar doğurmuştur. 1997 yılının ilk aylarında On beşinci Hordad Vakfı’nın İran dış politikasına müdahalesi sebebiyle Rafsancani hükümetinin yaşadığı kriz bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Dönemin Cumhurbaşkanı müsteşarı Laricani, İran’ın batı ile ilişkilerini düzeltmek niyetini ifade eden Rafsancani’nin mektubunu iletme üzere Londra’da bulunduğu sırada On beşinci Hordad Vakfı, Hintli yazar Rüşdi üzerine konan ölüm bedelinin 2,5 milyon dolara yükseltildiğini açıkladı.¹⁹⁵ Bu açıklamanın hemen ardından Ensâr-ı Hizbullah örgütünün sözcüsü Hüseyin Allah-Kerim tarafından da, fetvanın uygulanması için 373 kişinin gönüllü olduğu duyurusu yapıldı.¹⁹⁶

Son derece kritik bir ziyaret öncesi yapılan böyle bir açıklamanın ardından Rafsancani, “15. Hordad Vakfı resmi bir kurum değildir. Dolayısıyla kararları bağlayıcı değildir” açıklaması yapmak zorunda kalmıştır. Bu olay İran dış politikasının yalnızca kurumlardan oluşmadığı farklı güç merkezlerinin etkisi altında olduğunun en önemli göstergesidir.

İran Dış Politikasında Karar Alma Sürecini ele aldığımız çalışmamızın bölümünde öncelikle İran siyasal yaşamındaki anayasal kurumlar ele alınmış, bu anayasal kurumların yetki ve hakları incelenmiştir. Ardından İran siyasetine damgasını vuran siyasal gruplar ve bu grupların dış politika görüşleri, bu gruplara hâkim olan ana akımlar ele alınmıştır.

---

¹⁹⁴ A.g.m., s.131.

¹⁹⁵ Buchta, Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic, s. 6.

¹⁹⁶ A.g.e., s.146.

Sonrasında devrim sonrası İran dış politikasındaki kurumsal aktörler ve dış politikaya etkileri incelenmiştir. Sırasıyla devrim lideri Humeyni ve ardından cumhurbaşkanı olan Rafsancani dönemleri, bu dönemlerdeki önemli dış politika olaylarında karar alıcıların aldıkları kararlar ve bu kararların alınış biçimi incelenmiştir. Çalışmamızın son kısmında ise, Hatemi dönemi İran dış politikasında karar alma süreçleri incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HATEMİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASINDA

KARAR ALMA SÜRECİ

3.1. Hatemi Dönemi Genel Görünüm

Ayetullah Humeyni'nin ardından yönetime geçen Haşimi Rafsancani görevde bulunduğu iki uzun dönem (1989-1997) boyunca, savaştan çıkmış bir ülkeyi 'Onarım Cihadı' adını verdiği ekonomik politikalarla yönetti. Ülkenin sanayi ve endüstriyel kalkınması adına ortaya koyduğu bu politikalar, İran'ın ekonomik kalkınmışlığı adına ilerleme sağladı. Ancak, halkın beklentilerinin karşılamada yetersiz kaldı. Bu beklentiler; daha fazla gelir elde etme, sivil toplum, demokrasi, insan hakları gibi farklı konulardan oluşuyordu.

Rafsancani görev başladığında yalnızca ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sorunlarıyla değil, Dini Lider merkezli iktidarla mücadele etmek durumunda kaldı. Velayet-i Fakih'i esas alan iktidar yapılanması bir önceki bölümde incelediğimiz gibi gerektiğinde Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin yetkileri kısıtladı. Gerektiğinde, farklı güç odaklarıyla cumhurbaşkanı aleyhine ittifak kurmaktan kaçınmadı. Dini Lider Hamaney, meclis içinde yer alan Rafsancani karşıtı gruplarla birlikte ekonomik ve sosyal politikaların yönünü değiştirmeyi başardı. Rafsancani döneminin sonlarına geldiğimizde İran, ekonomiden siyasi alandaki sorunlara kadar birçok farklı problemle baş etmek durumunda kalan bir ülkeydi. Elbette tüm sorunların karşısında talepleri gün geçtikçe artan geniş bir halk kitlesi vardı. İşte 1997 seçimlerine giderken adayları, sorunlarına çözüm arayan bir halk karşıladı.

İki kez cumhurbaşkanı seçilen ve bir sonraki dönemde aday olamayacak olan Rafsancani'nin yerine muhafazakâr kanattan bir isim ön plana çıktı. Ali Ekber Natık Nuri tıpkı son Cumhurbaşkanı Rafsancani, şimdiki Dini Lider ve bir önceki Cumhurbaşkanı Hamaney gibi Meclis Başkanlığı görevinde bulunuyordu. Kendisi ve taraftarları büyük bir beklenti içinde olan Natık Nuri, seçimden iki yıl önce

kampanyasının başlangıcı yaptı.¹⁹⁷ Muhafazakâr kanat olarak da adlandırılan G-6 grubu* ve İslami sol kanat uzun bir dönem Natık Nuri'nin karşısına çıkabilecek bir aday aradı. 1981 yılından, başbakanlık makamının kaldırıldığı 1989'a kadar görevde bulunan Mir Hüseyin Musavi, her iki grubunda kolayca uzlaşa sağlayabileceği bir isimdi. Zira Musavi benimsediği ekonomik politikalarla yoksul halkın yanında olmuştu. Sekiz yıllık başbakanlık görevi içinde yolsuzluğa bulaşmamış bir isimdi. Ancak beklenen olmadı ve Musavi adaylığı kabul etmeyeceğini açıkladı.¹⁹⁸

Uzun bir süre devam eden aday arayışı Militan Din Adamları Birliği üyesi ve eski Kültür ve İslami İrşad Bakanı Muhammed Hatemi'nin adında uzlaşmaya varılmasıyla son buldu. Hatemi, her iki grup tarafından da desteklenen ancak her iki gruptan da bağımsız bir adaydı. Tüm seçim kampanyası boyunca gerek kendi seçim bürosu, gerekse Militan Din Adamları Birliği ve G-6 grubunun Tahran ve diğer eyaletlerindeki bürolarından yardım aldı.

İran siyasal sisteminin en önemli aktörü olan Dini Liderin seçim dönemi boyunca nasıl bir tavır alacağı büyük bir merak konusuydu. Dini Lider, birçok demecinde Natık Nuri'yi desteklediğini açıkça söyledi. Hatta bu demeçlerin artması üzerine Hatemi, “Eğer dini lider benim bu göreve uygun olmadığını düşünüyorsa bu fikre uyacak ilk kişi ben olurum” diyerek çekilme mesajı vermek durumunda kaldı.¹⁹⁹ Öte yandan Natık Nuri'yi yalnızca Dini Lider Hamaney desteklemedi, cumhurbaşkanı adaylarını onaylama yetkisini de elinde bulunduran Anayasa Koruyucular Konseyi de açıkça Natık Nuri'yi destekledi.²⁰⁰

Böyle bir ortamda başlayan ve ilerleyen seçim süreci 23 Mayıs 1997'de (Hicri takvime göre 2 Hordad 1376) yapılan seçimlerle son buldu. 29 milyon 760 bin seçmenin katıldığı ve katılım oranının yüzde 88 olduğu seçimlerde Hatemi, geçerli

---

¹⁹⁷ Ali M. Ansari, **Iran, Islam and Democracy: The Politics of Managing Change**, 1. Basım, Royal Institute of International Affairs, London, 2000, s.89.

* G-6 grubu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Çalışmamızın 62. sayfası.

¹⁹⁸ Serhat Gülmez, “Büyük bir Düşün Sonu: Natık Nuri'nin Yenilgisi”, **Birikim**, Sayı. 101, Eylül 1997, s.13.

¹⁹⁹ Oğuz, Çakır, s.70.

²⁰⁰ Ansari, ss.108-109.

oyların yüzde 69.93'ünü alarak seçimi kazandı. Rakibi Natık Nuri'nin sadece 7 milyon civarı bir oy oranı alabildiği seçimden, Hatemi büyük bir zaferle çıkmış oluyordu.²⁰¹

İran içinde 2 Hordad zaferi olarak adlandırılan seçim galibiyetini Hatemi, elbette tek başına elde etmedi. Seçim sonuçlarından sonra ortaya konan genel kanı asıl zaferin Rafsancani ve G-6 grubunun elde ettiği yönündeydi. Zira görevde kaldığı süre boyunca büyük bir halk desteği alan Rafsancani ve onu destekleyenlerden kurulu G-6 grubu, seçim boyunca halkın desteğinin seferber edilmesinde kilit bir rol oynadı.

Öte yandan Hatemi, Kum, İsfahan Meşhed gibi dini ulemanın etkin olduğu yerlerde Natık Nuri'yi geçti. Bu durumun gerçekleşmesinde elbette G-6 grubunun genç mollalardan aldığı destek büyük önemli bir rol oynadı. Bu mollaları seçim kampanyasında kullanmasının da büyük bir etkisi vardı. Mollalardan görülen bu destek yalnızca G-6'nın başarısı da değildi. Ünlü ayetullahlar yetiştirmiş bir ailenin çocuğu olarak Hatemi, İran'daki üç büyük dini aileye akrabaydı. Hatemi'nin eşi, Lübnanlı Şii liderlerden İranlı molla İmam Musa Sadr'ın yeğenydi. Hatemi'nin bu dini yönü onun halk gözünde itibarını artıran etkenlerdendi.²⁰²

Hatemi'nin kampanyasını sadece G-6 yönlendirmedi. Hatemi, halkın tüm kesiminden insanlarca desteklendi. Özellikle devrim sonrası rejim tarafından dışlanan, atıl görünen gençler, Hatemi'nin propaganda çalışmalarına aktif bir biçimde destek verdiler. Gençler, dağıttıkları ilanlarda Hatemi'nin zaferini, düşünce özgürlüğünün zaferiyle eş tuttular. Rejimin baskıcı yanını biraz olsun azaltma ihtimali için çalıştılar. Hatemi, seçim konuşmaları boyunca özellikle kadınların gerek toplum içerisindeki gerekse siyasi ve çalışma ortamındaki durumlarını iyileştirilmesi için çalışmalar yapacağını belirtti. Hatemi konuşmalarında şunları söyledi: “Kadınlar isteklerini mantıklı bir şekilde açıklamalı ve bunların takipçisi olmalıdır. Kadınların rolünün iyileştirilmesinde özel sektörün rolü artırılmalı, devletin rolü kısıtlanmalıdır. Kadınlar daha iyi eğitim görmeliler, kültür, spor, ekonomi ve bilimsel çalışmalarda öne çıkmaları

---

²⁰¹ Stephen C. Fairbanks, “Theocracy Versus Democracy: Iran Considers Political Parties”, **Middle East Journal**, Cilt.52, Sayı.1, Kış 1998, s.18.

²⁰² Buchta, Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic, s.30.

sağlanmalı.”²⁰³ Kadınlarda Hatemi’nin bu sözlerine, tüm seçim kampanyası boyunca ellerinde ve arabalarında taşıdıkları Hatemi posterleriyle yanıt verdiler.²⁰⁴

Hatemi’nin tüm seçim konuşmaları boyunca ellerinde posterlerle onu alkışlayan kadınlar dışında aydın, yazar ve sanatçılarda zaferde emeği geçen isimler arasındaydı. Hatemi’yi destekleyen bu birbirinden farklı kesimler daha fazla liberalleşme ve değişim arzusu, toplum içinde daha fazla siyasal ve kültürel haklara sahip olma isteği gibi ortak talepleri paylaşıyordu. Tüm bu kesimler Natick Nuri’nin muhafazakârlığı yerine, Hatemi’nin ılımlı liberal mesajını tercih ettiler.²⁰⁵ Birbirinden farklı geçmiş ve yaşam biçimlerine sahip olsalar da, Hatemi’de vücut bulan ortak bir talebi paylaştılar. O da şuydu; daha fazla liberalleşme ve değişim arzusu ve toplum içinde daha fazla siyasal ve kültürel alana sahip olma isteği.²⁰⁶

Hatemi’nin seçim kampanyası boyunca dile getirdiği seçim vaatlerinde kadınlarla sınırlı değildi. İslam devrimini ardından halkın belki de en çok rahatsız olduğu durum; ‘Özel yaşam ve özgürlükler’ konusunda önemli bir söylem dile getirdi. Hatemi, insanlara ‘Özel yaşam ve özgürlüklerini’ geri getireceğini belirtti. Yasal bir zemine dayanmayan özel hayata müdahalenin bir son bulacağını belirten Hatemi, bu alanda kanun ve yasaların sonuna kadar uygulanacağı söylüyordu.²⁰⁷

Hatemi, özellikle devrim, savaş, Kalkınma Seferberliği diye anılan ekonomik politikalardan bunalan bir halkın umut ışığı oldu. Hatemi dönemine gelinceye kadar zengin-fakir arkasındaki uçurum büyük bir oranda artmıştı. Halkı büyük bir kısmı fakirlik kısıracındaydı. Öte yandan rejimin dayattığı baskıcı politikalar da halkı bezdirmişti. İşte Hatemi bu baskıcı politikalara bir son vermeyi vaat etti. Ekonomik büyümeyi sağlarken halkın tamamını kapsayacak bir sosyal adaleti sağlayacağını belirtti. ‘Bizim paramızı oraya buraya dağıtıyorlar’ diyerek İran’ın Lübnan, Suriye,

---

²⁰³ Nevval Sevindi, **Daha Fazla Özgürlük, Türkiye’de Toplumsal Uzlaşmanın Son On Yılı**, 1. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006, ss.215-216.

²⁰⁴ Fairbanks, s.18.

²⁰⁵ David Menashri, **Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, Society and Power**, 1. Basım, Frank Cass, London, 2001, s.80.

²⁰⁶ Esposito, s.214.

²⁰⁷ Sevindi, ss.215-216.

Filistin ve Tacikistan'a yaptığı yardımlardan hoşlanmayan halka, ekonomiyi iyileştirerek sosyal adaleti sağlayacağı sözünü verdi.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrası, en yakın rakibine büyük bir fark atarak seçimlerden galip çıkan Hatemi'ye karşı halk nezdinde büyük bir beklenti söz konusuydu. Bu beklenti Hatemi ve arkadaşlarını, halkın ihtiyaçlarını karşılayacak bir program oluşturma yükümlülüğü altına itti. Bu bağlamda hem iç hem de dış politika alanında atılacak adımlar büyük bir özenle belirlendi.

Büyük bir oy farkıyla seçimi kazanan Hatemi kimdi ve siyaseti hayata nasıl adım atmıştı. Muhammed Hatemi, 1943 yılında Yezd eyaletinde doğdu. Babası Yezd Cuma İmamı ünlü din adamı Ayetullah Ruhullah Hatemi olan Muhammed Hatemi dini eğitimini Kum Medresesi'nde yaptı. 1965'te İsfahan Medresesi'nde dini eğitimine devam eden Hatemi, aynı dönemde İsfahan Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde eğitim gördü. Siyasi faaliyetlerine aynı yıllarda başlayan Hatemi, İran İslam Devrimi'nin ardından 1980'deki ilk milletvekili seçimlerinde doğum yeri olan Erdekan ve Meybod'dan milletvekili seçilerek meclise girdi. 1982 yılında Başbakan Musavi tarafından İslami İrşad ve Kültür Bakanlığı'na getirildi. Haşimi Rafsancani de kendisini iki kez yanı görevle kabinesine aldı. 1992 yılında 'çok liberal' olduğu gerekçesiyle muhafazakarların baskısı sonucu istifa etti. Böylelikle Hatemi, İran İslam Cumhuriyeti içinde görevinden istifayla ayrılan ilk bakan olma unvanını kazanmış oldu. İstifasının ardından Rafsancani tarafından kültür danışmanlığına ve İran Milli Kütüphane Başkanlığı'na atanan Hatemi, 1996'da Dini Lider Hamaney tarafından Kültür Devrimi Yüksek Konseyi üyeliğine atandı.²⁰⁸ Batı'nın siyasi düşüncelerinin dile getirmesine rağmen Hatemi, Batı tarzı bir politikacı olarak tam anlamıyla tanımlanamaz. Her ne kadar kendisi Batı'daki ekonomik gelişme ve çoğulcu anlayışı takdir etse de insanın manevi yönüne olan duyarsızlığı eleştirmiştir. İslam Devriminden itibaren önemli

---

²⁰⁸ Ali Safavi, "Who is Mohammad Khatami?", **Iran Under Khatemi: The Myth of Moderation**, National Council of Resistance of Iran Foreign Affairs Committee, 1998, <http://www.nepr.us/Who-is-Khatami.pdf> (02.05.2009).

görevlerde bulunan Hatemi, kimi yazarlarca sistemin iyileşmesinin savunan ancak sistemin de bir parçası olarak tanımlanmıştır.²⁰⁹

Hatemi İktidarının İç Politika Hedefleri

Hatemi, seçim vaatleri boyunca basın özgürlüğü, sivil toplumun desteklenmesi, bireysel ve kolektif özgürlükler, hukuk ilkesi, siyasal hoşgörü ve halk iradesine vurgu yaptı. Bu sebeple iktidardaki ilk yıllarında, sivil toplum ve medeniyet temaları üzerinde hareket etti. İslam ve demokrasiyi bağdaştırma, siyasal liberalleşme, hukukun üstünlüğü, kadınların hakları konularında adımlar atıldı. Ancak bu adımları atmak her daim kolay olmadı.²¹⁰ Zira her ne kadar Hatemi büyük bir halk desteğiyle iktidara gelse de karşısında yer alan muhafazakâr yapı ve Dini Lider Hamaney büyük bir katman olarak sistemin ve Hatemi'nin karşısında yer aldı. Bu anlamda reformcular atacakları adımları İran İslam Devrimi kapsamında açıklamaya, İslam üzerinden tanımlama yoluna gittiler. Zira Şii geleneği üzerinden tanımlanan sivil toplum ve demokrasi, Batılı anlamları dışında İran için daha anlaşılır hale getiriliyordu.²¹¹ Hatemi ekonomi alanında kötü bir mirası devraldı. Zira Rafsancani dönemi liberalleşmeyi esas alan ekonomik politikalarla İran'ı altından kalkamayacağı sorunlara itmişti. Ekonomik alandaki bu başarısızlık sebebiyle Rafsancani döneminde başlayan ancak tamamlanamamış olan 6050 proje bulunmaktaydı. Hatemi'min iktidara geldiği yıl işsizlerin sayısı 2.8 milyonu bulmuştu.²¹²

Hatemi İktidarının Dış Politika Hedefleri

Rafsancani dönemiyle başlayan İran'ın dış dünyadan izole yapısını kırmaya yönelik politika üretme çabası, Hatemi dönemiyle doruğa ulaştı. Gerek çevre ülkelerle ilişkiler gerekse başta ABD, AB, Japonya, Rusya ve Çin'le olan ilişkiler konusunda

---

²⁰⁹ Ray Takeyh, **Gizli İran: İslam Cumhuriyetinde Güç ve Paradox**, 1. Basım, Ekvator Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.57.

²¹⁰ Shireen T. Hunter, "İran Perestroikası Köklü Değişim Olmaksızın Mümkün Mü?", **Avrasya Dosyası**, Cilt. 5, Sayı. 3, Güz 1999, ss.65-66.

²¹¹ Moustafa Torkzahrani, "Iran After Khatami: Civil Society and Foreign Policy", **The Iranian Journal of International Affairs**, Cilt. 9, Sayı. 4, 1997-98, s.500.

²¹² Nasser Kashaf Asl, "Hatemi Döneminde AB-İran İlişkileri", **Kaosa Doğru İran: Güncel İran İncelemeleri**, **Kaosa Doğru İran, Güncel İran İncelemeleri**, Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya (Ed.), 1. Basım, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s. 301.

adımlar atılması beklenmekteydi. Öte yandan Salman Rüşdi olayı, İran'ın desteklediği öne sürülen terörist faaliyetler, nükleer enerji mevzusu, İran'ın çözmesi gereken sorunlar olarak varlığını koruyordu. Tüm bu sorunları çözme adına, halkın büyük bir desteğini arkasına alan Cumhurbaşkanı Hatemi, dış politika alanında değişim yanlısı bir vizyon benimsedi. Hatemi'nin dış politika anlayışı ve Hatemi dönemi dış politikasını ilerleyen kısımlarda ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Büyük bir zaferle seçimleri geride bırakan Hatemi, resmen göreve başladığı günün bir hafta sonrasında kabine listesini, muhafazakâr sağ kanatın etkin olduğu meclise sundu. Ancak bu olay, Hatemi ve farklı ideolojik görüşlere sahip gruplar arasında yaklaşık 2,5 ay süren bir toplantılar silsilesinin ardından gerçekleşebilmişti. Tüm bu toplantılar sonrası, kabine listesi şekillendi ve liste açıklanana kadar kabinede kimlerin yer aldığı özellikle basından gizlendi.²¹³ Buradaki gizlemenin asıl amacı, daha liste açıklanmadan spekülasyonları önleme ve basının eline koz vermemeye isteğine dayanıyordu.

Hatemi'nin destekçileri seçim kampanyası boyunca duydukları ve inandıkları seçim vaatlerine göre oldukça büyük beklentiler içindeydi. Ancak bu beklentiler kabine listesinin açıklanmasıyla sekteye uğradı. 12 Ağustos'ta açıklanan kabine listesinde hayal kırıklığını yaratan en önemli olay, kabinede hiç kadının yer almamasıydı. Özellikle kadınların toplumsal ve siyasal alanda daha geniş bir yer bulmaları gerektiğini sıklıkla dile getiren Hatemi, kabinesinde kadınlara yer vermemişti.²¹⁴ Bu yer vermeyişin önemli bir etkeni olarak 'meclis' gösterildi. Zira Hatemi, geleneksel sağın etkin olduğu mecliste kadın bir adayın yer aldığı listenin reddedilebileceğinden korktu.²¹⁵

Meclis incelemesinin ardından Hatemi'nin tüm listesini onayladı. Peki, geleneksel sağın bu derece etkin olduğu bir mecliste, Hatemi listeyi geçirmede nasıl başarılı oldu? Elbette listenin geçmesinde en önemli etken Hatemi'nin elde ettiği seçim zaferiydi. 21 milyon seçmenin oyunu alan Hatemi, arkasındaki kitleye güvenerek hareket etti. Öte yandan büyük bir azim ve kurnazlıkla, geleneksel sağ ile direkt bir temas kurmaktan kaçındı. Daha çok ekonomik ve sosyal mevzularda konuştu ve

²¹³ Buchta, Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic, s.39.

²¹⁴ Fairbanks, s.18.

²¹⁵ Buchta, Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic, s.39.

hazırladıkları programı anlatmayı başarabildi. İşsizlik, ekonomik krizle mücadele eden İranlılara, ideolojik politikalardan çok ekonomik-sosyal politikalar anlatıldı. Hatemi, böylece halkın duymak istediklerini aktarmış oluyordu.

Hatemi'nin yeni kabinede yaptığı en önemli iki değişiklik Rafsancani dönemi İstihbarat Bakanı olan Ali Fallahiyan ve Dışişleri Bakanı olan Ali Ekber Velayeti'nin görevden alınması oldu. Her iki isimde, Dini Lider Hamaney'in, Rafsancani hükümetindeki en göze çarpan müttefikleriydi. 1989 yılında beri bu görevi yürüten Fallahiyan'ın yerine beklenmedik bir isim geldi. Fallahiyan'ın yerine geçen Kurban Ali Duri Necefabadi, meclisin geleneksel sağ kanattan bir üyesiydi.²¹⁶ Hatemi'nin geleneksel sağdan bir isim yerine yine aynı gruptan birini seçmesi, muhaliflerine karşı bir 'uzlaşma' isteği olarak yorumlandı. Diğer yandan yine geleneksel sağın önemli bir ismi olan ve uzun bir süre Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Velayeti'nin görevden alınması da dikkate değerdi.* Zira Velayeti, seçim kampanyaları boyunca Hatemi'nin en büyük rakibi Natic Nuri'yi açıkça desteklemişti. Öte yandan Hatemi'nin zaferinin ardından, özellikle İran dış politikasındaki karar alma sürecini ve mevcut yapının sınırlarını anlamamız açısından şu önemli açıklamayı da yaptı: 'Hatemi'nin seçilmesinin ardından, İran dış politikasına hiçbir değişiklik olmayacak.'²¹⁷ Hatemi, Velayeti'nin yerine İran'ın BM temsilcisi Kemal Harrazi'yi atadı. Velayeti'nin 'dış politikada değişiklik olmayacak' söyleminin aksine Harrazi yaptığı açıklamada şunları söyledi: "Seçimlerdeki yüksek katılıma verilen uluslararası tepkiyle İran'ın bölge ulusları ve tüm dünya ile ilişkilerinde köklü bir değişiklik göreceğiz".²¹⁸

Hatemi son olarak geleneksel sağın bir diğer ismi, eski İran Deniz Kuvvetleri Komutanı Ali Şamhani'yi de Savunma Bakanlığı görevine getirdi. Şamhani, 1985-88 yılları arasında Kara Kuvvetleri Komutanlığı yapmıştı. O dönemde, İran-İrak savaşının, Irak'ın en önemli müttefikleri olan Suudi Arabistan ve Kuveyt'e kadar genişletilmesi gerektiğini söylüyordu. Ancak bu radikal söylemin zaman geçtikçe değiştiği

---

²¹⁶ Menashri, s.88.

* Kimi yazarlar bu durumu Hatemi'nin dış ilişkiler konusunda kendi yetkilerinde vazgeçmediğinin bir göstergesi olarak da yorumlamıştır. Buna göre, 'Dış politikada bir değişiklik olmayacak' diyen bir ismin kabineye alınmaması aslında dış politika alanında yapılmak istenen bir dönüşümün de göstergesidir. Dönüşümün ne kadar başarılı olduğu ise ilerleyen kısımlarda açıklanacaktır.

²¹⁷ Buchta, Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic, s.41.

²¹⁸ Takeyh, s.130.

görülebilir. Zira Şemhani ilk mesajında, Basra Körfezi'ndeki amaçlarının 'detente-yumuşama' sağlamak olduğunu vurguladı.

Hatemi, Rafsancani hükümetinden 5 bakanı değiştirmeden bıraktı. Bunlar, Adalet Bakanı İsmail Şuştari, Çalışma Bakanı Hüseyin Kamali, Tarım Bakanı İsa Kalantari, Enerji Bakanı Bijan Namdar Zanganeh, Kooperatif Bakanı Gulam Reza Şafi'ydi. Hatemi'nin kabine listesi, radikal bir reform hareketinden çok, mevcut konsensüsün sürmesinin istendiği gösteriyordu. Kabinedeki tüm bakanlar, bundan önceki Rafsancani ve Musavi hükümetlerinde bürokrat, yerel yönetici ya da bakan olarak çalışmış isimlerdi.²¹⁹

Hatemi, modernleşme ve ekonomik liberalizasyon destekçilerini 6 bakanlıkla ödüllendirdi. Öte yandan Hatemi'nin de içinde bulunduğu grup olan İslami sol, sahip olduğu idari ve yönetsel tecrübesiyle yeni hükümette 13 bakanlıkta yer buldu. Hatemi'nin kabinesindeki belki de en tartışmalı isim, Rafsancani döneminin başkan yardımcısı Ataullah Mohacerani'nin Kültür ve İrşad Bakanı olarak atanmasıydı. Mohacerani kültürel anlamda dışa açılmayı açıkça destekleyen biriydi. Bu desteği 1990 yılında yaptığı ve ABD'yle siyasi diyalogu yeniden kurulması gerektiğini belirten konuşmalarında da açıkça görülyordu. Hatemi yalnızca kabine anlamında değişikliği de gitmedi. 16 yıl boyunca Devrim Muhafızları Komutanlığı yapan General Muhsin Rezai'de Hatemi'nin yoğun isteği üzerine Dini Lider Hamaney tarafından görevden alındı. Bu görevden alınış, birçok yazara göre Hatemi'nin Hamaney'in otoritesi üzerinde bir kırılma gerçekleştirebildiğinin açık bir kanıtıdır. Zira General Muhsin Rezai, Irak-Irak savaşı boyunca yaptığı tüm askeri hatalara karşın görevde kalmayı başarmıştı. İran yönetimindeki en önemli isim olan Dini Lider Hamaney'den her durumda koşulsuz bir destek alan Rezai'nin görevden alınması, Hatemi'nin gücünün bir göstergesi olarak yorumlanabilir.²²⁰

---

²¹⁹ Menashri, s.89.

²²⁰ M. Turgut Demirtepe, "Tahran'da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi", **Avrasya Dosyası**, Cilt. 5, Sayı. 3, Güz 1999, s.20.

3.2. İran’da Bir Güç Mücadelesi Alanı olarak Dış Politika ve Karar Alma Süreci

Kabinesini ortaya koyduktan sonra göreve başlayan Hatemi, hem geleneksel sağın ağırlıklı olduğu meclisle hem de kendisinin başarılı olamayacağını düşünen radikal ve muhafazakar yapılarla çevrili bir ortamda çalışmak durumundaydı. Rakipleri, Hatemi’nin başarılı olması bir yana başarılı gibi gözükmesinin bile istemiyorlardı. İktidar mücadelesinin en keskin yaşandığı alanlardan biri de dış politikaydı. Zira plüralist bir bakış açısıyla dış politikaya baktığımızda, yalnızca hükümetin değil hükümet dışı birçok faktörün dış politika yapım sürecini etkilediğini görmüştük. Bu anlamda Hatemi dönemi dış politikası da, yalnızca İran’ın çıkarları açısından değil yönetime talip olan gruplar, iktidar gücünü elinde tutan Dini Lider açısından da büyük bir mücadele alanı olarak varlığını sürdürmüştür.

Hatemi dönemi dış politika anlayışına baktığımızda, yeni yönetimin önceki dönemlere nazaran farklı bir bakış açısı benimsediği görülmektedir. Hatemi’nin seçim kampanyası boyunca dile getirdiği büyük güçlerle tansiyonu düşürme sözü, İran’ın ekonomik ve diplomatik anlamda yaşadığı izolasyonu bitirme amacıyla Batı’yla diyalog kurma çabaları, Dini Lider Hamaney’a yakın bir isim Velayeti yerine Dışişleri Bakanlığı’na, İran’ı BM’de başarılı bir şekilde temsil eden Kemal Harrazi’yi ataması bu bakış açısının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.²²¹ Hatemi’nin özellikle muhafazakâr olarak adlandırılan grup tarafından benimsenen, ‘İslam ümmetinin aşağılanmasına neden olan ABD ile bütün yaklaşımlardan kaçınma’ siyasetine karşı diyalog kurma isteğini belirtmiştir.²²²

Hatemi, İran’ın bölge ülkeleriyle ilişkilerinde özellikle Basra Körfezi’ndeki ‘barış ve güvenliğin’ devam ettirilmesi yönünde bir anlayış benimsedi. Basra Körfezi’ndeki komşu ülkelerle bağları güçlendirme, sıklaştırma anlamında politika üretmeyi amaçladı. Bu anlamda İran’ın, Aralık 1997’de İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)’nün 8. Zirve Toplantısı’na ev sahipliği yapması büyük bir fırsatı doğurdu. Zira İran toplantılar boyunca, ikili ilişkilerin kötü olduğu ülkeler dâhil olmak üzere Körfez

²²¹ Anoushiravan Ehteshami, “The Foreign Policy of Iran”, **The Foreign Policies of Middle East States**, Raymond Hinnebusch ve Anoushiravan Ehteshami (Ed.), Lynne Rienner, London, 2002, s.294.

²²² Demirtepe, s.13.

lkeleriyle yakınlaşma kurdu.²²³ Arap dünyasıyla bir tür uzlaşma elde edildi. Filistin-İsrail Barış Sürecine olan muhalif tavrıyla başta ABD olmak üzere farklı ülkelerin tepkisini çeken İnan, barış sürecinin çıkmaza girmesi sonucu Arap devletleriyle ortak bir zeminde buluşabildi.²²⁴ Devrimin lideri Humeyni tarafından ‘Mini Şeytanlar’ ve ‘Amerikan işbirlikçisi’ olarak nitelendiren Körfez lkeleri ve Arap devletlerine diyalogu esas alan bir anlayışla yaklaşılması, Hatemi iktidarının benimsediği farklı dış politikanın bir yansımasydı.

İslam Zirvesi’nde gerçekleşen bir olay bizlere Hatemi ve Dini Lider’in dış politika alanında yaşadığı g mücadelesini anlamamız için önemli bir örnek teşkil edebilir. Zirvede protokol gereği Hatemi’nin yapması gereken açılış konuşması, Hamaney’in son dakika verdiği kararla bir nevi sabote edildi. Hatemi yerine açılış konuşmasını Hamaney yaptı. Hamaney konuşmasında; Batı emperyalizmi, siyonistlerin komploları, Siyonist rejim ve Amerika’ya karşı ortak bir mücadele yürütme mesajları verdi. Sosyalizmden, liberalizme bütün Batılı ideolojilerin ktgn belirten Hamaney, esas çözümün İslam’da olduğu söyledi. Öte yandan İK başkanı sıfatıyla bir konuşma yapan Hatemi oldukça farklı konulara değindi. Konuşmasında, düşünce zgrlg, sivil toplumun önemi, daha çok demokrasinin gerekliliği ve asıl önemlisi ‘Müslümanların Batı kültürünün iyi incelemesi ve onun olumlu kazanımlarını İslami değerleri geliştirmek yolunda kullanması gerektiğini’ vurguladı. İki liderin yaptığı konuşmalar, esasında vizyon anlamında ne kadar farklı olduklarını gösteriyordu. Bu farklılaşma çatışma ortamını da beraberinde getirdi.²²⁵

Diğer yandan Hamaney’in Hatemi yerine açılış konuşması yapması zedelenen prestijini geri kazanma çabası olarak değerlendirildi. Dini Liderin yaşadığı prestij kaybının ilk nedeni elbette kendi destekledi aday Natık Nuri’nin büyük bir farkla yenilmesi ve yerine reformist bir aday olan Hatemi’nin geçmesiydi. İkinici nedeni ise

---

²²³ Torkezhrani, s.504.

²²⁴ Mehmet Durmuş, ‘‘Şahtan Hatemi’ye İnan Dış Politikası’’, 2005, <http://www.turksam.org/tr/a653.html> (15.08.2009).

²²⁵ Demirtepe, ss.13-14.

* İnan İslam Devrimi Lideri Humeyni tarafından önce kendi halefliğine seçilen ardından bu görevden azledilen Montazeri, muhafazakârların, reformcuların bazı kesimlerince reddedilen iddialara göre Humeyni tarafından siyasetle uğraşması yasaklanmıştı. 1990’lı yılların ortalarına kadar tamamen yalıtılmış ve sıkı kontrol altında tutulan Montazeri, eğer azledilmesiydi, Hamaney’in yerine Dini Lider olacaktı.

çok daha büyük ve Dini Liderin meşruluğunu zayıflatacak cinstendi. Devrimin lideri Humeyni'nin haleflğine seçilen ancak Humeyni ölmeden bir kaç ay önce bu görevden azledilen merci-i taklid Hüseyin Ali Montazeri* önemli bir vaaz verdi. Vaazında, Dini Lider Hamaney'in liderlik yeterliliğine sahip olmadığını ifade etti.²²⁶ Ayrıca Montazeri, Dini Liderin devleti yönetmekten çok kılavuzluk yapması gerektiğini, seçimle iş başına gelmiş cumhurbaşkanının gerçek iktidara sahip olması gerektiğini belirtti.²²⁷ Bu konuşmanın hemen ardından Montazeri'nin vatana ihanet suçlamasıyla tutuklanacağı yönünde söylentiler yayıldı. Üst üste yaşanan bu gelişmeler, Hamaney'in pozisyonunu zorlayan gelişmeler olarak yaşandı.

Hatemi'nin dış politika alanında getirdiği en büyük değişikliklerden biri de ABD'ye yönelik yaptığı 'diyalog' çağrısıydı. Ancak bu çağrıyı dile getirmeye çalışan Hatemi, iç ve dış çevreden tepkilerle karşılaştı. Cumhurbaşkanının, CNN aracılığıyla ABD halkına sesleneceğinin duyulmasının ardından ilk tepkiler muhafazakâr gazetelerden geldi. Hamaney'e bağlı bir gazete olan Cumhuri İslami, bu tür bir konuşmanın ancak Dini Lider sıfatıyla Hamaney tarafından yapılabileceğini belirtti. Aynı gazete, 'İran İslam Devrimi düşmanlarına karşı –Amerika-Siyonistler- hiç bir şeyin değişmediğinin altının çizilmesi gerektiğini' yazdı. Risalet gazetesi de, yapılacak konuşmayla Washington ile herhangi bir ilişkinin mümkün olmadığını açığa çıkarılması gerektiğini belirtti.²²⁸ Dış politika karar alma sürecinde tek karar alıcının devlet olmadığı, devletin yanında medya, iç ve dış kamuoyunda karar alma sürecini yönlendirdiği görüşünü, bu durumda açık bir şekilde görebiliyoruz. Özellikle muhafazakâr gazeteler yazdıkları yazılarla, cumhurbaşkanını yapacağı konuşma konusunda yönlendirmeye çalışmıştır. Öte yandan yazılan yazılar, karar alıcıyı direkt etkileyen 'Kamuoyunu' da yönlendirme amacı taşımaktadır.

Hatemi 8 Ocak 1998 yılında CNN International'da yayımlanan konuşmasında ABD'yle siyasi bir diyalog başlatmaktan ziyade halklar arası bir diyalog başlatmak gerektiğini belirtti. Hatemi şunları söyledi: “ Ben diyalogdan bahsettiğim zaman, kültürler ve uygarlıklar arası diyalogu kastediyorum. Bu diyalogu ekseni düşünürler ve

---

²²⁶ Mir-Hosseini, Tapper, s.35.

²²⁷ Montazeri'nin konuşmasının metni için bkz. Oğuz, Çakır, ss.149-15.

²²⁸ Demirtepe, s.14.

entelektüellerdir. Böyle bir diyalog ve hatta Amerika ve İran vatandaşları arasındaki iletişim için bütün yolların açılması gerektiğine inanıyorum, böylece uluslarımız arasındaki büyük bir anlayış yoluyla her iki ülke ve ulus içinde daha iyi bir geleceğe doğru gidilebilir”. Konuşmasında ‘Büyük Amerikan halkı’ hitabını kullanan Hatemi, ABD’yi meydana getiren Amerikan uygarlığından övgüyle söz etti. İslam’ın hiç bir ülke ya da dine düşman olmadığını dile getiren Hatemi, tüm uluslarla diyalog, barış ve uzlaşma aradığını vurguladı.²²⁹

ABD’nin son 50 yılda demokrasi, özgürlük ve insanlık onuru üzerine kurulu olan Amerikan uygarlığı ile uyumlu bir dış politika yürütmediğini belirten Hatemi, komünizmin yıkılmasının ardından İslam’ın yeni düşman olarak görme isteğinden duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Hatemi’ye konuşması sırasında, ‘Amerika’ya Ölüm’, Amerikan bayraklarının yakılması ve Rehine Krizi’yle ilgili olarak ne düşündüğü soruldu. Hatemi, 1979’da yaşanan Amerikan Elçiliği’nin basılması olayının Amerikan ulusunun duygularını yaralamasına üzülüğünü dile getirdi. Hatemi konuşmasında bir ilki gerçekleştirerek, ‘düşmanlığı esas alan söylemin terk edilmesi’, ‘ABD bayrağının yakılmasının durdurulması’ gerektiğini dile getirerek ABD’yle ilişkileri geliştirmek istediğini söyledi.

Hatemi’nin konuşmasının ardından, ülke içinden ve ülke dışından birbirinden farklı odaklardan tepkiler geldi. Başta Amerikan yönetimi, Hatemi’nin olumlu mesajını takdir ettiklerini belirtirken, resmi bir diyalogdan yana görüş bildirmemesinden dolayı hayal kırıklığı yaşadıklarını ekledi. Ülke içindeyse, konuşmanın yankısı iki farklı mecrada yer buldu. Hamaney’i destekleyen gazeteler Hatemi’yi, ‘İslam devrimini satma’ ve ‘Amerikan işbirlikçileri ile aynı platformu paylaşma’ iddiasıyla ağır bir biçimde eleştirdi. Öte yandan Devrim Muhafızları da, rehine olayını savundu ve Hatemi’nin ‘üzüntüsünü’ anlayamadıklarını belirtti.²³⁰ Görüldüğü üzere Hatemi’nin İran dış politikasında farklılaşma adına ortaya koyduğu bir çaba, medyadan, devlet biriminin içinde yer alan orduya kadar farklı örgütsel kurumlarca eleştirilmiştir. Hatta

---

²²⁹ Sami Oğuz, **Gülümseyen İslam: Hatemi’nin Ağızından İran’da Değişim**, 1. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, ss.87-91.

²³⁰ Demirtepe, s.16.

muhafazakârlar tarafından ‘devrime ihanet edildiği’ belirtilmiş ve devrimci güçlerin buna asla izin vermeyeceği de söylenmiştir.

Devrim Muhafızları örneğini esas aldığımızda, bu kurumun, İran İslam Devrimi sonrası bizzat devrimin lideri Humeyni tarafından kurulması yönünde emir vermesiyle oluşturulduğu görülmektedir. Devrim sonrası kargaşayı sonlandırma ve asayişi sağlama adına çalışan Devrim Muhafızları, devrimin sıcak günlerinin ardından, kendi ayrı kara, deniz, hava kuvvetleri ve kendi genelkurmayı olan profesyonel bir orduya dönüştü.²³¹ Devrim Muhafızlarının Hatemi’nin konuşmasının ardından tavındığı tavrı, bizi Graham T. Allison’ın ilk bölümde ele aldığımız ‘Örgütsel Süreç Modeli’ne götürmektedir. Allison, Örgütsel Süreç Modeli’nde bir devletin aldığı kararı anlamak adına öncelikle o devleti meydana getiren örgütsel kurumlara bakmak gerektiğini belirtir. Allison’a göre bu kurumlar, bir uluslararası sorunu algılamakta, elindeki bilgiyi kullanarak kendine hareket alanı oluşturmaktadır. Tıpkı Devrim Muhafızları örneğinde olduğu gibi, Hatemi’nin yaptığı bir açıklama bu örgüt tarafından onaylanmamış, örgüt kendi içinde durumu değerlendirmiştir. Hemen ardından ise Hatemi’nin söylemine ters bir açıklamayla, kendine bir hareket alanı oluşturmuştur. Böylece kurumun aldığı kararlar, benimsediği anlayış, karar alıcıyı bu durumdaki Hatemi’yi sınırlamaktadır.²³²

Hatemi’nin halklar düzeyinde de olsa ABD’yle diyalog başlatma isteği, Dini Lider Hamaney tarafından da sert bir dille eleştirildi. Hamaney yayınladığı mesajda, ‘Büyük Şeytan’ olarak nitelendirdiği ABD’yle herhangi bir diyalogun ya da gizli-açık bir ilişkinin mümkün dahi olmadığını açıkladı. Kasım 1998’de Tahran’daki ABD büyükelçiliğinin kuşatılmasının 19. yıldönümünde yaptığı konuşmada, “Büyük şeytanla her türlü münasebetin faydasız ve günah” olduğunu söyledi.²³³ Öte yandan Hatemi yalnızca basın, Dini Lider ya da muhafazakâr gruplarca eleştirilmedi. Hatemi’ye meclis içinde de şiddetli bir muhalefetle karşılaştı. Hatemi’nin büyük bir yenilgiye uğrattığı Natic Nuri yaptığı konuşmada, ABD’yle ilişki kurma düşüncesinde olanları ve Hatemi’nin politikasını sert bir dille eleştirdi. Yapılanlar bunlarla da sınırlı değildi.

---

²³¹ Ray Takeyh, s.45.

²³² Allison, s.80.

²³³ Fırat Purtaş, “İran Dış politikasının Değişmeyen Yapısı ve Rusya-İran Ortaklığını Niteliği”, **Kaosa Doğru İran, Güncel İran İncelemeleri**, Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya (Ed.), 1. Basım, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s. 317.

200'e yakın milletvekili, Dini Lider Hamaney'in tavrını destekleyen bir bildiri imzaladı. Kum'daki mollalardan, Genelkurmay Başkanı Hüseyin Firuzabadi'ye kadar birçok farklı isim Hamaney'in ABD'yle ilgili bu sözlerine övgüler dizdi.²³⁴

Hatemi'nin konuşmasına gelen tepkiler iki anlamda iyi birer örnek olmaktadır. Bunlardan ilki, İran siyasal sisteminde Cumhurbaşkanlığının görev ve yetkileri konusunda bizlere önemli bir örnek sunmasıdır. Zira 1989'daki anayasal değişiklikle başbakanlık makamı kaldırılarak cumhurbaşkanlığının yetkisi arttırılmıştı. Ancak, cumhurbaşkanının etkisi Dini Lider ile uyumlu olması ölçüsünde devlet mekanizmasına yansımaktadır. Sahip olduğu üstün niteliklerle sistemin üzerinde büyük bir katman olarak duran Dini Lider, cumhurbaşkanını etkisizleştirip, tasfiye edebilmektedir. İran siyasal sisteminde var olan bu geleneksel güç merkezli yapı, cumhurbaşkanının siyasi karar mekanizması üzerindeki kontrolünü kısmen ya da mümkünse tamamen önlemeyi amaçlamaktadır. Anayasal anlamda yetkilere sahip olsa da, cumhurbaşkanlığı görev-yetkileri kullanırken Dini Liderin üstün otoritesi altında hareket etme durumunda kalmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde ele aldığımız 'Bürokratik Politika Modeli', Hamaney'e verilen bürokratik desteği anlamamız adına yardımcı olacaktır. Allison, karar alma sürecini anlama adına ortaya koyduğu son model olan 'Bürokratik Politika Modeli'nde liderler dışında bürokratik aktörlerin karar almaya hangi açıdan etki ettiğini açıklamaktaydı. Buna göre bürokratik kurum ve aktörler öncelikle kendi çıkar ve hedeflerini esas almaktadır. Çıkar ve hedefler, uygulanan bir politika karşısında aktörlerin nasıl bir duruş sergileyeceğini göstermektedir.²³⁵ Natık Nuri örneğinde olaya baktığımızda Hatemi karşısında büyük yenilgi elde eden Natık Nuri, kendi ve meclisteki grubunun çıkarlarına göre hareket etmiştir. Yaptığı konuşmada Hamaney'i desteklerken, büyük bir rakip olarak gördüğü Hatemi'yi de eleştirmiştir. Bu anlamda her bir aktörün içinde yer aldığı grup- örgütün çıkarları, kişisel çıkarları bu anlamda, kendisini yönlendiren etmenlerdendir.

---

²³⁴ Demirtepe, s.18.

²³⁵ Allison, Essence Of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis, s.167.

Genel anlamıyla Hatemi dönemi dış politikasında karar alma sürecine bakmadan önce Hatemi dönemi İran'ın nasıl bir dış politika görünümüne sahip olduğunu incelemekte yarar var. Bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştiren, ABD'yle diyalog kurmaya hazırlanan bir isim olarak Hatemi, İran'ın dış dünyadaki mevcut imajını değiştirmede etkili oldu. Ancak bu imajın değiştirilmesinde Hatemi'ye yardımcı olan çeşitli faktörlerde vardır. Bunlardan ilki, Rafsancani dönemiyle başlayan ve Hatemi dönemiyle de devam eden 'devrim ihracı' politikasının bir yana bırakılmasıdır. Öncelikle bu politikanın İran'a getiriden çok zararı olduğu söylenebilir. Diğer yandan değişen dünyayla birlikte İran, İslam'ın devrimci ruhunun ana kaynağı olma özelliğini yitirmiştir. Artık, Afganistan'dan Kafkaslara birbirinden farklı gruplar İslam adına mücadele sürecine etki ettiklerini düşünmektedir.²³⁶

İkinci olarak, İran'ın Basra Körfezi'nde halen etkin bir rol oynayabileceği bir ortam doğmuştur. İran-Irak savaşı boyunca Irak'a güvenlik sağlayan bu bölge, Irak'ın Kuveyt'i işgali ve sonrasında yaşananlarla tekrar İran için bir avantaj alanına dönüştü. Hatemi'de bu anlamda Basra Körfezi güvenliğine oldukça önem vermiştir. Başta Suudi Arabistan olmak üzere bölge ülkeleriyle yaptığı görüşmelerde, Körfez'de istikrar ve güvenliğin sağlanması gerektiğini belirtmiştir.²³⁷ Üçüncü olarak zayıflamış bir Irak, İran'ın bölgesel güvenliği açısından bir tehdit oluşturuyordu. Irak'la sekiz yıl süren bir savaşta mücadele veren İran için, Bağdat'taki totaliter bir rejimin varlığı büyük bir bölgesel tehdit demektir. Ayrıca, Basra Körfezi'ndeki güvensizliğin bir etmeni olarak Saddam Hüseyin'in varlığı, İran adına dışarıdaki imajını düzelter bir durumdur.

Dördüncü olarak, İran'ın dış dünyada imajını etkileyen etmenlerden biri de Hazar Denizi'ni de kapsayan ve İran'ın topraklarını da içeren bölgedeki enerji rezervlerinin varlığıdır. Bu anlamda İran büyük oranda petrol-doğal gaz rezervlerine sahiptir. Ayrıca sahip olduğu jeostratejik konumuyla, gelecekte bu kaynakların transit taşımacılığında önemli bir konuma oturacaktır hatta oturmaktadır.²³⁸ Son olarak da uluslararası dünyada İran'a karşı davranışlardaki değişim, İran algısının değişmesinde

---

²³⁶ R.K.Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and the Islamic Republic, **Iran's Foreign Policy: from Khatami to Ahmadinejad**, Anoushiravan Ehteshami ve Mahjoob Zweiri (Ed.), 1. Basım, Ithaca Press, Berkshire, 2008, s.10.

²³⁷ Roshandel, "Evolution Of The Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy 1979-1999, s.133.

²³⁸ Iran Country Profile, 2008, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf> (15.02.2009), ss.3-4.

bir etmen olarak gösterilebilir. Bu değişim başta Batılı ülkeler olmak üzere ABD'yi de kapsayan birçok ülkede görülebilmektedir. Buna göre Basra Körfezi'nde sürekli sorun çıkaran bir Irak'ın varlığı, Ortadoğu bölgesinde yıllarca İran'ın sorun çıkardığı algısının değişmesine zemin hazırlamıştır.²³⁹

İran'ın dış politikasında değişime yardımcı olan öğeleri anlatmanın ardından dış politikadaki karar alma sürecine bakabiliriz. Hatemi Dönemi İran Dış Politikasında karar alma sürecine odaklandığımızda öncelikle yeni bir ortamın oluştuğunu söyleyebiliriz. Yukarıda sıraladığımız ve İran'ın dünya konjonktüründeki algısını değiştiren koşullar, yeni ortamın oluşmasına katkı sağlamıştır. Geleneksel gücün karar alma sürecinde de etki ettiği düşünöldüğünde, Hatemi farklı yollardan etkinliğini sağlamaya çalışmıştır. Hatemi, dış politika adına ilk adım olarak muhafazakâr kanadın güçlü ismi Velayeti yerine Kemal Harrazi'yi atadı.²⁴⁰ Farklı grupların desteklediği bir isim olarak Harrazi'nin atanması öncelikli olarak Hatemi'ye bu gruplar gözünde bir güvenilirlik sağladı.

Öte yandan Velayeti'nin tekrar Dışişleri Bakanı yapılmamasının ardından Dini Lider Hamaney, kendisini 'Uluslararası İlişkiler Danışmanı' olarak atadı. Velayeti başkanlığında kurulan yeni danışma kurulu, Dini Lidere dış politika konusunda bilgi ve öneri sunmakla görevliydi.²⁴¹ Bu yeni kurulun, özellikle Batı'yla ilişkilerde acele karar alınmasını önlemede veya sürecin güvenli olup-olmadığını incelenmesine kadar süreci durdurma amaçlı çalıştığı söylenebilir. Harrazi göreve başlamasını ardından Dini Lider ve Hatemi arasında bir köprü görevi gördü. Muhafazakâr ve geleneksel yapının esas adamı olan Dini Lider Hamaney ve reformistlerin bir numaralı ismi Hatemi arasındaki dış politika ilişkinin gelişmesine yardımcı oldu. Ancak Harrazi'nin başlangıçtaki uzlaşmacı tavrı, kendisine karşı gerçekleştirilen ilk büyük saldırıyla yara aldı. İran'da yapılan konferans ve toplantılara katılma üzere ülkeye gelen bir grup ABD'liyi taşıyan otobüs, Tahran'da saldırıya uğradı. Saldırının ardından meclise çağrılan Harrazi, geziyle ilgili bir rapor sunmak durumunda kaldı. Harrazi mecliste yaptığı savunmada, muhafazakârların yoğun bir tepkisiyle karşılaştı.

---

²³⁹ Roshandel, "Evolution Of The Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy 1979-1999, s.134.

²⁴⁰ Menashri, s.90.

²⁴¹ Purtaş, s. 318.

Hatemi'nin özellikle Körfez Bölgesinde barış ve istikrarı sağlamaya yönelik, komşularla iyi ilişkiler kurma esaslı dış politika anlayışı kapsamında Harrazi bir dizi ziyaret gerçekleştirdi. Kilit ülke konumundaki Suudi Arabistan'la gerçekleştirilen üst düzey ziyaretler sonucu Mayıs 1998'de önemli anlaşmalar imzalandı. Bölge ülkeleriyle iyi ilişki kurma anlayışı, Basra Körfezi'ndeki üç ada sorunu nedeniyle ilişkilerin kötü olduğu Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'yle ilişkilere de yansdı. Harrazi, Haziran 1999'da üç kere BAE'ye ziyarette bulundu. Geçekleşen bu ziyaretlere BAE'den bir ziyaretle karşılık gelmemesi eleştirildi.²⁴² Ancak, Hatemi'nin komşularla iyi ilişki kurma yaklaşımı ve Harrazi'nin karar alma sürecine yaptığı etki sayesinde bu eleştiriler bertaraf edilebildi. Harrazi, özellikle meclis içindeki gruplara, yeni dönemdeki dış politikayı anlatma adına oldukça önemli bir görev üstlendi.

Öte yandan Hatemi dönemi karar alma sürecine yapılan bir diğer katkı seslerini, artan basın özgürlüğü sayesinde duyurabilen İranlı yazar ve entellektüellerden geldi. Peki, bu duruma nasıl gelindi? 1994 yılına kadar basın, kamuoyu gözünde güvenilir bir kaynak olarak görülüyordu. 1997 yılı seçimlerinin ardından ise hem basın özgürlüğü sağlanmış oldu, hem de toplumun basın eliyle haber alma imkânı genişledi. Hatemi'nin göreve gelmesi sonucu, o zamana kadar yasaklanan kitaplar ve filmlerin neredeyse tamamı serbest bırakıldı. Daha önce basılmayan kitaplar yayımlandı, gazete ve dergi sayısında artış yaşandı. Öte yandan reform hareketi kendi basınını da yaratmayı başardı. Bu yeni reformcu basının özelliği, o güne kadar doğru ve etkili haber kaynağı konusunda sıkıntı yaşayan halka, her şeyin yazıldığı, konuşulduğu bir alan oluşturmasıydı. Halk, artık ülkenin iç ve dış politikalarından haberdardı. Gerek gördüğünde, politikalar konusunda yöneticilere destek veren ya da eleştiren bir niteliğe bürünmüştü.²⁴³

Basın ve yayın alanında yaşanan bu dönüşüm, Kültür ve İrşad Bakanı Ataullah Mohacerani verdiği rakamlarla da kendisini gösteriyor. 1995 yılında gazetelerin toplam tirajı 1.300.000 iken 1998 yılına gelindiğinde bu oran 2.700.000'ü buldu. Ağustos 1997 ve Nisan 1999 arasındaki zaman zarfında 24 bin kitabın basılmasına izin verildi. Basının bu özgürlükçü ortamı yazar ve entellektüellere de yansdı. Çok sayıda isim

²⁴² Çetinsaya, s.319.

²⁴³ Oğuz, Çakır, ss.216-218.

nerdeyse her gün görüşlerini halk ve yöneticilerle paylaşma olanağına sahip oldu. Bu uzmanlar, hem yerel hem de ulusal basınla görüşlerini paylaşıyorlardı. Paylaşılan konular arasında dış politika ilk sıradaydı. Yazar ve entellektüeller, 1998 yazında Taliban’la bir savaşa girilmesinin gerekli olup olmadığı, Afganistan’daki İranlı diplomatların öldürülmesinin ardından doğu sınırındaki birliklerin Afganistan’a gönderilmesinin gerekliliği, ABD’yle olan ilişkinin kaldığı yerden devam etmesi gibi farklı dış politika konularında görüş bildiriyorlardı. Birçok İranlı profesörde, başta CNN ve BBC olmak üzere uluslararası medyada söz sahibi olma hakkını kazanmıştı.²⁴⁴

Hatemi’nin kazandığı seçim zaferinin ardından, ona inanan ve reformcular olarak adlandırılan grup meclisten, üniversitelere, bakanlıklardan, Cuma İmamları* camilerine kadar çok farklı kulvarlarda yer buldular. Hatemi’yi destekleyen reformcular, yer aldıkları konularıyla birlikte özellikle dış politika konusunda Hatemi’nin en büyük destekçileri olarak adlandırıldılar. Seçim sonrası dış politikada atılan adımlar bu anlamda Hatemi destekçileri tarafından olumlu anlamda değerlendirildi. Diğer yandan kimi yazarlar, halkın Hatemi’ye kazandırdığı seçim zaferiyle bizzat karar alma sürecine dâhil olduklarını savunmuştur.²⁴⁵

Hatemi dönemi dış politika yapım sürecine halkın destekleyen katkısı dışında, hükümet dışı kurumların da etkisi oldu. Cuma İmamları’nı ele aldığımızda devlet politikalarının konuşulduğu vaazları veren bu imamlar her Cuma günü on binlerce kişiye ulaşmaktadır. Cuma İmamları’nın bu vaazları yalnızca iç politikayla sınırlı değildir. Dış politikada birçok farklı konu da tartışılıp, değerlendirilebilmektedir. Örneğin, Tahran’ın Cuma İmamları Lideri Ayetullah Seyit Hasan Horramabadi, yaptığı konuşmada İran’ın, Washington’ın son günlerdeki yumuşak sözlerine aldanmayacağını belirtmiştir. Horramabadi sözlerini şöyle sürdürmüştür: “ABD bize bu tür sözler söyleyebilir ancak biz uyanık olmalıyız. ABD dahil ulusumuzun düşmanları yakın bir zamanda düşmanlıklarını bırakmayacaktır”.²⁴⁶

---

²⁴⁴Roshandel, “Evolution Of The Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy 1979-1999, s.135.

* Cuma İmamları ve işlevi için bkz. Çalışmamız s. 54.

²⁴⁵ M aleki, s.13.

²⁴⁶ Roshandel, “Evolution Of The Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy 1979-1999, s.138.

Görüldüğü üzere dış politika yapım süreci yalnızca karar alıcıların yer aldığı hükümet tarafından değil birbirinden farklı ve bağımsız birimlerce etkilenmektedir. Binlerce kişiye ulaşma imkânını sahip bir Cuma İmamı söylediği sözlerle kamuoyunu dolayısıyla İran dış politikasını yönlendirebilmektedir. Öte yandan Hatemi'nin -Cuma İmamları nezdinde olaya baktığımızda- Cuma İmamları Liderlerinin saygısını kazanmada başarısız olduğunu söyleyebiliriz. Hatta, ne o ne de bakanlarından biri haftalık vaazlara konuşmacı olarak davet bile edilmemişlerdir.

3.3. İran'da Bir Güç Mücadelesi Alanı olarak İç Politika ve Karar Alma Süreci

Çalışmamızın ilk kısmında anlattığımız üzere karar alıcılar, karar alma süreci içinde iç çevrelerinden yoğun bir şekilde etkilenmektedir. İç çevre genel anlamıyla, ülkenin siyasi yapısı, bürokratik mekanizması, kamuoyu, ekonomi ve baskı grupları gibi çok farklı etmenlerden meydana gelmektedir.²⁴⁷ İran özelinde konuya baktığımızda mevcut siyasi ve anayasal yapının karar alma sürecini zorlaştırdığını söyleyebiliriz. İran'da seçilmişlerden ziyade atanmış kadroların çoğunluktadır ve anayasal yetki çok katmanlı kurumlar arasında bölüşülmüştür. Sistemin bir tarafında İslami esas alan kurumlar, diğer yanında ise cumhuriyet sistemi içinde yer alan anayasal kurumların varlığı, sistemin çok boyutlu yapısını ortaya koyar. İran'da siyasal iktidar, ulema ile halk tarafından seçilen kadrolar arasında paylaşılmıştır. Buna göre sistemin bir yanını ulema kökenli seçilmiş yöneticiler, diğer yanını ise atanmış yöneticiler meydana getirmektedir. Siyasal sistemin esasını atanmışların, seçilmişler üzerindeki denetimi oluşturmaktadır.

Siyasal yapının bu derece karmaşık olduğu bir ortamda, iç politika nasıl oluşur ve dış politikaya etki eder? Hatemi özelinde konuya baktığımızda, dış politika alanında Hatemi'nin attığı adımların çeşitli kurum ve örgütlerce nasıl değiştirilmeye ve etkilenmeye çalışıldığını gördük. Yalnız kurum ve örgütler değil, medyadan, anayasal kurumlar dışındaki yapılara oradan Dini Lidere kadar çok farklı boyutlardaki mekanizmalar, Hatemi dönemi dış politikasına etki etmeye çabalamıştır. Dış politika alanındaki bu mücadeleyi, iç politika anlamında da büyük bir mücadele takip etti. Zira

---

²⁴⁷ Viotti, Kauppi, ss.207-208.

her ne kadar Hatemi toplumun çeşitli katmanlarından insanların desteğini alarak iktidara geldiyse de, karşısında devrimden beridir gücü elinde tutan gelenekselci bürokratik bir kadro vardı. Muhazafakarların güçlü adayı Natık Nuri'yi eleyerek görev başına gelen Hatemi, geleneksel sağın çoğunlukta olduğu meclisle çalışmak durumundaydı. Hatemi ve hükümeti reformculardan kuruluken, kurulu düzenin diğer kurumları muhafazakârların güç alanı içindeydi.

Birçok İran uzmanına göre, Hatemi'nin iç ve dış politikada herhangi bir değişiklik yapabilmesi öncelikle 'Bürokratik' kadrolar üzerinde kontrol sağlayabilmesiyle mümkündü. Hatemi'de ilk iş olarak, reform konusunda muhalifliğiyle bilinen bürokratik güçlerin otoritesinin sarsma yoluna gitti. Özellikle savunma ve istihbarat alanlarında fazlasıyla bu yola başvurdu. 16 yıl boyunca Devrim Muhafızları Komutanlığı yapan General Muhsin Rezai, Hatemi'nin yoğun isteği üzerine Dini Lider Hamaney tarafından görevden alındı. İran-İrak savaşı boyunca makamını koruyan Rezai, Hatemi'nin isteği üzerine görevden alınmış oluyordu. Yine istihbaratın başındaki isim Ali Fallahiyan, Hamaney ve muhafazakârların yoğun çabalarına rağmen görevinden alındı.²⁴⁸

Hatemi ile Hamaney arasındaki güç mücadelesini anlamak adına 1998 Ocak ayında yapılan bir atama bize önemli bir ipucu vermektedir. Hamaney'in arası bozuk olduğu kardeşi Hadi Hamaney, Hatemi tarafından medya ilişkiler danışmanı olarak atandı. Ağabeyiyle arasının açık olması bir yana Hadi Hamaney, çıkardığı Cihan-ı İslam (İslam Dünyası) gazetesinde Hamaney'i, İran'daki tüm kötülüklerin kaynağı olarak gösteren bir de karikatür yayınlamıştı. Gazete, karikatür sebebiyle üç yıl yayın yasağı aldı. Ancak, Hatemi hükümeti yasağı zamanından önce kaldırdı.²⁴⁹

Meclis dışında Hatemi ve muhafazakârlar arasındaki hemen başlayan mücadeleye iyi bir örnek, devrim sonrası İran'ın ilk Başbakanı Mehdi Bazergan'ın ikinci ölüm yıldönümünde yapılan tören sırasında yaşananlardır. Tahran, Meşhed ve İsfahan'da yapılan törenler sırasında Ensar-i Hizbullah grubunun müdahalesi sonucu çatışmalar çıktı. İçişleri Bakanı Abdullah Nuri grubu kontrol altına almak adına, Hukuk

---

²⁴⁸ Buchta, Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic, s.41.

²⁴⁹ Demirtepe, ss.21-22.

İcra Teşkilatı'nın yönetiminin kendisine verilmesini istedi. Ancak Dini Lider Hamaney, transferi talebini reddederek radikal grupların yaptıklarını meşrulaştırma yoluna gitti. Hatemi'ye karşı girişilen mücadelede önemli domino taşlarından birini de Tahran Belediye Başkanı Gulamhüseyin Kerbasçi adına açılan yolsuzluk davası oluşturmaktadır.²⁵⁰ Hatemi'nin yanında bir isim olarak Kerbasçi'nin tutuklanması, yargı erki ve meclisinin Hatemi'nin yanında yer alan etkili isimlerin birer birer elenme stratejisi olarak değerlendirildi. Kerbasçi'de duruşmalarda, 'davanın tamamen Cumhurbaşkanlığı seçiminin intikamını almayı amaçlayan bir intikam hareketi olduğunu' belirtti.²⁵¹ Yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle suçlanan Tahran'ın bu çok sevilen belediye başkanı, Dini Lider Hamaney'in isteği üzerine tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakıldı. Cumhurbaşkanı Hatemi'nin yoğun çabası sonucu Kerbasçi'nin salıverilmesini sağlayan Hamaney, muhafazakârların isteğinin aksi yönünde hareket etmiş oluyordu. Bu durum, Dini Liderin toplumsal tepkiyi azaltmak adına hareket ettiğinin bir göstergesi olarak adlandırılabilir.

1997-2000 yılları arasında reformcu güçlerin yalnızca Cumhurbaşkanlığı gücünü ellerinde tuttuğu, diğer yandan muhafazakârların diğer anayasal kurumlarda gücü ellerinde bulundurduğu bir dönem olarak önemlidir. Cumhurbaşkanlığı makamı bu dönemde, Dini Liderlik, yargı, meclis ve güvenlik güçlerinin başını çektiği kurumlarca kuşatılmış durumdadır. Kurumlar arasında yaşanan çekişmenin sonucu olarak hükümet, sürekli yaşanan krizlerle iş yapamaz hale gelmiştir.* Muhafazakârlar, Hatemi'nin bakanlarından özellikle ikisinin ismi üzerinde tepkilerini yoğunlaştırdılar. Bu isimler, İçişleri Bakanı Abdullah Nuri ve Kültür ve İrsad Bakanı Ataullah Mohacerani'ydi. İslam Devrimi'nden beri önemi görevler üstlenmiş, Düzenin Yararını Teşhis Heyeti (DYTH) üyeliğine atanmış bir isim olarak Abdullah Nuri, 1998 Haziran'ında mecliste güvensizlik önergesiyle düşürüldü.²⁵² Abdullah Nuri, sonrasında, Velayet-i Fakih üzerine resmi görüşten farklı açıklamalarda bulunmak suçundan hapse atıldı.²⁵³ Hatemi

---

²⁵⁰ Esposito, s.215.

²⁵¹ Oğuz, Çakır, ss.240-241.

* Krizler o kadar fazlaşmıştı ki, Cumhurbaşkanı Hatemi 'Her 9 günde bir krizle uğraşmak zorunda kaldıklarını' ifade ediyordu. Ergun Duman, "Hayatın Renkleri ve Toplumsal Uzlaşma", **Birikim**, Sayı. 149, Eylül 2001, s.97.

²⁵² Başkavak, s.69.

²⁵³ Cihan Aktaş, **Dünün Devrimcileri Bugünün Reformistleri**, 1. Basım, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.176.

ise muhafazakâr cephenin beklentisini tam tersi yönünde davranarak en az Abdullah Nuri kadar liberal olan Abdulvahid Musavi Lari'yi atadı. Öte yandan muhafazakâr meclis, Ataullah Mohacerani hakkında da bir gensoru verdi. Gensoru görüşmelerinde yaptığı güçlü savunmayla muhalifleri bile gensoru aleyhinde oy kullanmaya iten Mohacerani, hakkındaki gensorunun düşmesiyle rahat bir nefes aldı.

Öte yandan asli işlevi Dini Lider olacak kişiyi seçmek olan Uzmanlar Meclisi'nin seçimi de önemli bir mücadele alanı olarak belirmiştir. Uzmanlar Meclisi'nin halkoyu ile seçimi sırasında reformcu kanattan birçok isim, Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından veto edildi. Böylece reformistler elenirken, muhafazakârlar bir kurumda daha güçlerini sabitlemiş oldular.²⁵⁴ Hatemi yönetimini engellemeye yönelik meclis ve bürokratik yapılardan gelen müdahaleler dışında, 1998 yılı sonunda başlayan seri cinayetler dalgası, derin iktidar odaklarının reform cephesiyle mücadelede başarısız kalıp, teröre başvurmalarının ilk örneği oldu. 1998 yılı Kasım ayı sonu ve Aralık ayı başlarında işlenmeye başlayan cinayetlerde aralarında İran Millet Partisi lideri Daryuş Furuhar ve eşi Pervane İskenderi, yazar Muhammed Muhtari, yazar Muhammed Cader Puyende aralarında bulunduğu muhalif isimler öldürüldü. Seri cinayetlerin genel amacının; Hatemi hükümetini başarısız gösterip, onun ülkede kanun hâkimiyetinin sağlama çabalarını engellemek, hükümeti 'gevşek politikalar uygulayarak ülkenin güvenliğini tehlikeye sokmak' fikrini yaymak olarak söylenebilir.²⁵⁵ Her ne kadar Hatemi ve reformistlerin başarısız olmasını hedefleyen seri cinayetler dalgası başladıysa da Hatemi ve ekibi bu dalganın da üstünden başarılı bir şekilde gelmeyi başardı. Hatemi hükümeti, seri cinayetleri işleyen İstihbarat Bakanlığı'ndaki grubu deşifre edip tutuklatmayı başarabildi.²⁵⁶ Hatemi'nin ülkeye büyük bir korku salan cinayetleri başarılı bir şekilde çözülmesi reformcu kanadı cesaretlendirdi.

2000 yılının Şubat ayında yapılan meclis seçimleri de reformcu kanat için büyük bir başarı olarak tarihe geçti. Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin reformcu kanattaki adayların veto etmesi yetkisini sınırlı bir biçimde kullanması sonrasında, çok

---

²⁵⁴ Olivier Roy, "Crisis of Religious Legitimacy in Iran", **Middle East Journal**, Cilt. 53, Sayı. 2, Bahar 1999, s.214.

²⁵⁵ Oğuz, Çakır, s.242.

²⁵⁶ Barry Rubin, "İran'ın İç Politikası Üzerine Bazı Notlar", **Avrasya Dosyası**, Cilt. 5, Sayı.3, Güz 1999, s.20.

sayıda reform yanlısı aday seçime katılabildi. Seçim sonuçları açıklandığında, reform cephesinin başarı kazanarak, mecliste güçlü bir çoğunluk elde ettiği görüldü.²⁵⁷ Altıncı meclis seçimlerinde reformcular, neredeyse 20 yıldır mecliste üstünlüğü bırakmayan muhafazakârlara üstünlük sağlıyordu. İslam Cumhuriyeti'nin en güçlü iki organı olan cumhurbaşkanlığı ve meclis artık Hatemi'yi zafere taşıyan reformcuların elindeydi.²⁵⁸

Bu seçimle birlikte meclis- hükümet çekişmesini sona ermişti. Ancak Hatemi hükümetinin önüne bu kez de Anayasayı Koruyucular Konseyi çıktı. AKK, meclisteki reformcu çoğunlukla uyum içinde çalışan hükümetin çıkardığı yasaları veto etti. AKK ile meclis arasında sorunları çözmekle görevli Düzenin Yararını Teşhis Heyeti, içinde yer alan muhafazlar çoğunlukla uzlaşmazlıklarda AKK lehine tavır aldı. Bu noktada önemli bir örnek, AKK'nin adayları ve seçim sürecini desteklemek adına talep ettiği bütçe artışıdır. Meclis tarafından reddedilen bütçe artışı, konu DYTH'ye taşındığında 'bütçenin iki kattan fazla arttırılması' yönünde karar bağlandı. DYTH'nin bu yönde bir karar almasını kınayan Cumhurbaşkanı Hatemi, toplantıyı terk ederek tepkisini göstermiştir.²⁵⁹ DYTH'nin aldığı karar sonrası 150 reformcu milletvekili, alınan kararlar heyetin yasama faaliyetlerine direkt müdahale ettiğini söyledi. Ayrıca, yasama erkine yönelik böyle bir müdahalenin anayasaya aykırı olduğunu da belirtildi. Mecliste yapılan konuşmalarda, DYTH'nin başkanı Rafsancani'nin gölge bir hükümet gibi çalıştığı söylendi.

DYTH'nin, Hatemi hükümetinin karar almasında bu derece önünü tıkayan bir rol oynamasında elbette kurumun başındaki isim Rafsancani'nin büyük bir etkisi vardı. İran İslam Devrimi'nin en etkili isimlerinden biri olan Rafsancani, uzun yıllar meclis başkanlığı yapmasının ardından 1989 yılında cumhurbaşkanı oldu. Rafsancani, 'Modern Sağ' olarak adlandırılan İslami teknokratları etrafında toplandığı güçlü bir isimdi. İki kez cumhurbaşkanı seçildikten sonra, görev süresinin bitimiyle Dini Lider Hamaney tarafından DYTH'nin başkanlığına atandı. Anayasa ve yasaların şeriata uygunluğu konusunda Meclis ile Anayasayı Koruyucular Konseyi arasında çıkan anlaşmazlıkların son çözüm mercii konumundaki DYTH'nin başkanlığı, Rafsancani'nin

²⁵⁷ A. William Sami, "Iran's 2000 Elections", *Middle East Review of International Affairs*, Cilt. 4, Sayı.1, March 2000, <http://meria.idc.ac.il/journal/2000/issue1/jv4n1a1.html> (15.08.2010).

²⁵⁸ Hamid Dabashi, s.214.

²⁵⁹ Başkavak, s.74.

ülke yönetimindeki etkisini korumasını sağladı²⁶⁰. İran siyasal sistemindeki Rafsancani gibi bir isim, ilk bölümde ele aldığımız Karl Deutsch'un Şelale Modeli'ni adına iyi bir örnek olmaktadır. Deutsch, bu modelinde ulusal karar alma sürecini beş ana grup arasındaki karmaşık ve karşılıklı bağımlılık içeren bir iletişim ağı ile açıklamaktaydı. Modele göre, her bir ana grup ayrı bir kamuoyu ve seçkinler tarafından şekillendirilmektedir. Her bir grup kendi mesaj ve deneyimlerinin karar almada kullanırken dışarıdan gelen girdileri de değerlendirip bir karar olarak sunmaktadır. Dışarıdan gelen bu bilgiler, diğer grupların mesaj ve deneyimlerinden oluşmaktadır. Gruplar tarafından ortaya konan bu kararlar, geri besleme süreciyle kendilerine mesaj olarak dönerek sonraki davranışlarını ve alacakları kararları etkilemektedir.²⁶¹

Deutsch, ortaya koyduğu model içinde kararın yalnızca lider tarafından alınmadığını belirtir. Hükümet içinde ya da bürokratik kurumlarda yer alan 'Siyasi ve HükümetSEL Seçkinler'in karar almada büyük bir etkileri olduğu açıklar. Yüksek kademeli seçilmiş vekiller, yüksek kademeli bürokratlar, askeri-sivil bürokratlar, yasama ve yargı üyeleri gibi alt gruplardan oluşan 'Siyasi ve HükümetSEL Seçkinler', karar alma sürecine buldukları konumları dolayısıyla bire bir etkide bulunmaktadır. Kimi zaman alınan kararı destekleyen bu gruplar, kimi zaman ise alınan kararın karşısında yer alarak kararın değişmesine, farklılaşmasına etki edebilmektedir. Bu anlamda Rafsancani örneği, İran'daki 'Siyasi ve HükümetSEL Seçkinler'in karar alma sürecine nasıl bir etkide bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

AKK'nin adayları ve seçim sürecini desteklemek adına talep ettiği bütçe artışını ele aldığımızda, meclis ve hükümetin desteklemediği bu artış, DYTH'nin verdiği karar sayesinde elde edilebildi. Rafsancani, kurumun başındaki isim olarak bu kararın alınmasında en yetkili isimlerden biriydi. AKK'nin bütçesini, meclise rağmen artırma kararı, hükümet dışı bir kurum ve kişinin, karar alma sürecine nasıl müdahil olduğunun en güçlü kanıtıdır. Karl Deutsch'un da belirttiği gibi, DYTH'nin içindeki bürokratlar, kendi ve kurumlarının doğruları adına hareket etmiş, hükümetin aksi yönünde bir karar vermiştir. Meclisteki milletvekillerinin tepkileri göstermektedir ki,

---

²⁶⁰ A. William Sami, "Dissent in Iranian Elections: Reasons and Implications, **Middle East Journal**, Cilt.58, Sayı.3, Yaz 2004, s.407.

²⁶¹ Deutsch, s.124.

mevcut hükümet dışında, İran sistemindeki ‘Atanmışlar’dan kurulu kurumlar, hükümetin işleyememesi, çalışmaması adına hareket edebilmektedir. Hatta kimi zaman ‘ikinci bir hükümet’ olarak davranabilmektedir. Bu durumda Hatemi hükümetinin, Karar Alma Süreci’nde karşılaştığı zorluklardan en önemlisidir.

Hatemi hükümetini zora sokan alanlardan birini de yargı oluşturdu. Muhafazakâr kanadın etkin olduğu yargı erki, reform hareketinin büyük bir destek gördüğü basına el attı. Hatemi’nin zaferinin ardından yaşanan basın serbestisi, yargının müdahaleleriyle son buldu. Öncelikle alınan yargı kararlarıyla reformist yayınlar kapatıldı, yayınları çıkaranlar hakkında davalar açıldı. 2000 yılının yazına gelindiğinde bir gazete hariç hiçbir reformcu yayın kalmamıştı.²⁶² Diğer yandan kendi kolluk kuvvetlerini de oluşturan yargı, hükümetle Dini Lider arasında devam eden güvenlik kuvvetlerinin sorumluluğu tartışmasına da ortak oldu.

Hatemi hükümeti ve diğer kurumlar arasında yaşanan çatışmanın vuku bulduğu alanlardan biri de ‘Öğrenci Hareketleri’ sırasında yaşananlardır. Hatemi dönemindeki ilk öğrenci olayları, 1999 yılının Temmuz ayında başladı. Öğrenciler, Selam gazetesinin* kapatılmasını ve meclisin onayladığı basını kısıtlayan yasa tasarısını protesto etmek adına gösteri düzenledi. Öğrencilere, polis ve muhafazakâr gruplar müdahale etti. Sonraki günlerde devam eden olaylar sonrası Devrim Muhafızları uzun bir aradan sonra ilk kez kentte güvenliği sağlama yetkisiyle olaylara müdahale etti.²⁶³ Hatemi hükümeti, Tahran Güvenlik Güçleri Komutanı General Ferhad Nazari ve 12’den fazla üst düzey polis şefini görevden aldı. Hatemi ve hükümetindekiler, ilk badireyi yara almadan, kararları kendileri alarak ve bu kararları uygulayarak atlatabilmişti. Ancak 2003 yılının Haziran ayında yaşanan bir başka protesto gösterisinde bu kadar kararlı davranamadılar.

Haziran ayında, üniversitelerin özelleştirilmesi ve öğrencilerden ücret talep edileceği yönünde bir planın hazırlandığı duyan öğrenciler, planı protesto etmek adına

---

²⁶² Başkavak, s.75.

* Cumhurbaşkanı Hatemi’yi destekleyen kanadın önemli gazetelerinden olan Selam, sol kanadın düşüncelerinin halka duyurulduğu bir platform niteliği taşıdı. Ayrıca, gazetede editör, yazar ya da müdür olarak görev yapmış başta Musavi Lari, Said Haccariyan gibi bir çok isim, reformcu partilerin kurucuları arasında yer almış, milletvekili olmuş, bakan olarak da atanmıştır.

²⁶³ Dabashi, ss.214-215.

gösteri düzenledi. Gösterilere, muhafazakâr grupların kontrolündeki Besic güçleri ve Ensâr-ı Hizbullah militanları müdahale etti. Üniversite dışından siyasal gruplar ve halkın desteğiyle olaylar büyüdü. Olaya müdahale etmek isteyen İçişleri Bakanlığı ve yargı arasındaki kurumsal çatışma, öğrenci olayları sırasında belirgin bir biçimde açığa çıktı. Güvenlik güçleri üzerindeki denetimi sınırlı olan hükümet, olaylara müdahale edemedi. İstihbarat Bakanlığı ve yargı erkine bağlı kolluk kuvvetleri, bu denetimin dışında hareket ederek olaylara müdahale ettiler. Olaylar boyunca, sivil Ensâr-ı Hizbullah militanları öğrenci yurtlarına ve öğrencilere destek veren halka saldırdı. Bu militanların yasadışı hareket ettiği söyleyen hükümet, yargı ve diğer güvenlik güçlerinin, militanlara karşı harekete geçmesini sağlayamadı.²⁶⁴

Şimdiye kadar ele aldığımız Hatemi dönemindeki iç politika alanında yaşanan mücadele, bir yandan Hatemi iktidarını yavaşlattı öte yandan halkın gözünde başarısını sorgulatır hale getirdi. Hatemi, hükümeti dışındaki karar alma sistemi içinde önemli mevzilerde yer alan kurumlarla mücadele oldukça zorlandı. İktidarının ilk yıllarında geleneksel sağın etkin olduğu meclisten, hükümetin hazırladığı yasaları geçiremedi. Ardından mecliste reformcuların çoğunlukta olmasından sonra yasaların geçmesi sorunu ortadan kalkarken bu kez de başka bir sorun belirdi. Anayasayı Koruyucular Konseyi (AKK), hükümetin geçirdiği yasaları çoğu kez veto etti. Konu, meclis ve AKK arasındaki son uzlaşma merci olan DYTH'ye taşındığında ise bu kez de sahneye Eski Cumhurbaşkanı Rafsancani çıktı. DYTH'nin bir numaralı ismi, meclisin çıkardığı yasaların önemli bir kısmını onaylamadı.

Geldiğimiz noktada, Hatemi dönemi karar alma sürecini baktığımızda, anayasal kurum ve bürokrasinin hükümetin önünü nasıl kapadığı görülmektedir. Graham Allison'ın da savunduğu üzere liderlerin tek karar alıcı olduğu yönündeki anlayış zamanla geçerliliğini yitirmiş, devleti oluşturan örgütler ve bürokrasinin karar alma sürecine doğrudan müdahil olduğu görülmektedir. Buna göre, İran siyasal sistemine baktığımızda yarı bağımsız, anayasal yetkilerle donatılan örgüt ve kurumların ne derece etkin olduğu görülmektedir. AKK'den DYTH'ye oradan yargı erkine uzanan skalada farklı amaç, hedef ve doğrularla çoğunlukla kendi örgütsel çıkar ve doğruları

---

²⁶⁴ Başkavak, s.80.

yönünde hareket eden kurumlar, hükümetin karar alma sürecini doğrudan müdahale etmektedir.²⁶⁵ Bu kurumların önceden belirlenmiş örgütsel politikaları, bir karar alınması anında ortaya koydukları örgütsel kararları, liderleri kısıtlamaktadır. Bu örgütler, kendi amaçlarına ters düştüğün inandıkları bir konuyu değiştirmeye, lider bu yönde hareket ettiyse hareketini engelleme yoluna girerler. Öte yandan devlet içinde yer alan örgütsel kurumların başlarındaki bürokratik aktörlerde, karar alma sürecine doğrudan etki etmektedir. AKK'nin başkanı, DYTH'nin başkanı bir yandan kendi kurumu adına hükümeti etkilemeye çalışmakta öte yandan alınan kararlara müdahale ederek, kendini ve kurumunu korumaktadır.

Kurumlar arasındaki yetki paylaşımı, kurumlar kendi çıkarlarını esas alacağı için, bir çatışma ortamı da doğurmaktadır. Alınan bir kararın örgütsel çıkarına uymadığı inanan örgüt ve bürokratik kadrosu kararı engelleme adına hareket etmektedir. Bu örgütlerin başındaki üst düzey yetkililer, kendilerine bağlı bürokrat ve görevlilerin haklarını korumakla da sorumlu hissederler. Rafsancani örneğinde olduğu gibi, DYTH'nin bir numaralı ismi olarak, hükümeti zora sokarak, yasanın geçişini onaylamış, yargı erki ise hükümet yanlısı basını sansürleyerek hükümeti yalnızlaştırma adına önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Bu noktada İran ve Hatemi Dönemi, iktidarın mevcut kurumlar yoluyla karar alamaz hale geldiği, yetkisinin kısıtlandığı bir hükümete oldukça yerinde bir örnektir. Buna göre, her ne kadar Hatemi halkın oylarıyla seçildiyse de, diğer anayasal kurumlar Hatemi yönetiminin önünü tıkayarak karar almasını engellemiştir. Lider ve lider yönetiminin tek başına bir devleti oluşturmadığı, karar alma sürecini yalnızca lider ve hükümetinin aldığı kararlardan kurulu bir süreç olmadığı Hatemi örneğinde kendini ortaya koymaktadır. Şimdi sırasıyla Hatemi Dönemi İran-Batı ilişkileri ve Filistin-İsrail Barış Süreci'nde İran'ın rolüne bakabiliriz.

---

²⁶⁵ Carlsnaes, s.337.

3.4. Hatemi Dönemi İran Dış Politikasında Uygulama ve Örnekler

3.4.1. Hatemi Dönemi İran-Batı İlişkileri

Hatemi dönemi İran-Batı İlişkilerinde esas olarak Hatemi Dönemi ABD-İran İlişkileri ve Hatemi Dönemi İran- Batı Avrupa İlişkileri olmak üzere iki kıymda incelenecektir.

3.4.1.1. Hatemi Dönemi ABD-İran İlişkileri

İran ve ABD ilişkilerinin evrimine baktığımızda ilişkilerin 1950'lili yılların başından beri sürmekle beraber, ilişkilerin gelişmesinin esas itibariyle 1971'de başladığı söylenebilir. Soğuk Savaş dünyasının etkin olduğu uluslararası arenada ABD, SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)'nin olası bir saldırısına karşı İran'ın, saldırıyı bir sürede olsa engelleyecek bir devlet olarak görmüştür. Diğer yandan ABD için hayati öneme sahip Körfez bölgesinin güvenliği adına da İran'a büyük bir önem verilmiştir. ABD'nin İran'a verdiği önemin artmasında Vietnam Savaşı sonrası oluşan ortamın da büyük bir etkisi vardır. Vietnam Savaşı sonrası benimsenen, askeri müdahalelerden ziyade müttefiklere ekonomik ve askeri yardım yapma politikası İran'a yönelik uygulandı.

1970'li yıllarda ortaya çıkan enerji krizi sonrası petrol gelirleri büyük oranda artan İran, başta ABD olmak üzere Batılı devletlerden silah alımını hızlandırdı. Silah alımlarının bir sonucu olarak çok sayıda Amerikan asker ve sivil danışman İran'a geldi.²⁶⁶ İran'daki bu uzman ve danışmanların konumu o kadar önemli hale gelmişti ki, İran meclisi bu kişilere diplomatik dokunulmazlık verilmesi konusunda bir yasa bile çıkarttı.

İran Şahı, 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar ABD'nin bölgedeki en büyük müttefiki olarak varlığını sürdürdü. Şah'ın yakın müttefiki olarak ABD, bir yandan en büyük düşmanı SSCB'yi yakından takip ediyor öte yandan Basra Körfezi'nde hâkimiyet kurabiliyordu. 1979 yılında yaşanan İran İslam Devrimi, ABD ve İran arasındaki sıcak

---

²⁶⁶ Tayyar Arı, **2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi**, 4. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.75.

müttefikliğin sonu oldu. Devrimin lideri Humeyni önderliğinde ayaklanan halk, Şah'a başkaldırmış ve onu devirmeyi başarmıştı. İslam Devrimi, ABD açısından iki yönden zarar getirdi. Bunlardan ilki, ABD'nin kısa bir süre önce Afganistan'ı işgal eden SSCB karşısında, bölgedeki en büyük müttefikini yitirmiş olmasıydı. Bir diğer ise, İran'la yakın ilişkiler sayesinde güvenlik altında olan Basra Körfezi böylelikle de petrolün riske girmesiydi.²⁶⁷

ABD için İran devrimi yalnızca bir müttefik yitirme sürecini doğurmadı. Aynı zamanda büyük bir düşman edinme sürecine de sebep oldu. Devrimin lideri Humeyni, devrim sonrası ABD'den 'Büyük Şeytan' olarak bahsederken, tüm kötülüklerin sorumlusu olarak ABD'yi gösteriyordu. ABD'yi İran'ın yaşadığı tüm ekonomik ve siyasi sorunlardan sorumlu tutan Humeyni, İran halkına karşı ABD'yi Şah rejimini desteklemekle suçluyordu. İran'ın yeni yönetiminin bu tavrı, icraatlarına da yansdı. 1955 yılında imzalanan ve ABD'li şirketlere İran'ın yer altı kaynaklarını kullanma yetkisi veren anlaşma iptal edildi. Hemen ardından askeri anlaşmalar feshedildi ve tüm ABD'li uzmanlar İran'dan çıkarıldı.

Yeni İran yönetiminin sert tavrı 'Rehinler Krizi'yle birlikte iyice belirginleşti. 4 Kasım 1979'da İslam devrimi sonrası ülkeyi terk eden İran Şahının tedavi amacıyla ABD'ye sığınmasını protesto eden bir grup öğrenci, ABD elçiliğini basarak içeride bulunanları rehin aldı.²⁶⁸ Humeyni tarafından çok beğenilen ve 'birinciye kıyasla daha büyük ikinci bir devrim olarak' adlandırılan bu olay sonrası, 8 Kasım 1979 tarihinde ABD, İran tarafından alınan teknolojinin, yedek parçaların ve askeri malzemelerin satışını durdurdu. 12 Kasım günü İran petrolünün ithalini durdurduğunu açıkladı. İki ülke arasında ticari ilişkilerin bittiği bildirildi. 14 Kasım günü ABD'deki tüm İran mali kaynakları (12 milyar dolar) donduruldu.²⁶⁹

1980 yılında Irak'la başlayan savaş ve ABD'nin dondurulmuş haldeki İran mali kaynaklarını serbest bırakacağını söylemesi üzerine 444 gün süren 'Rehinler Krizi' son buldu. Aynı gün ABD'nin yeni başkanı Ronald Reagan ise yemin ederek göreve

---

²⁶⁷ Nihat Ali Özcan, **İran Sorununun Geleceği**, TEPAV Yayınları, İstanbul, 2006, s.11.

²⁶⁸ Mustafa Nail Alkan, "İran'ın Batı İle İlişkileri", **Avrasya Dosyası**, Cilt.2, Sayı.1, İlkbahar 2005, s.23.

²⁶⁹ Charles Kurzman, "ABD-İran İlişkilerinde Sorunlar: Şeytan Konusu", **Avrasya Dosyası**, Cilt. 5, Sayı. 3, Güz 1999, s.364.

başlıyordu. Rehineleri kurtarmakta başarısız olunmasının başlıca sorumlusu olarak gösterilen Başkan Carter'ı mağlup edip göreve başlayan Reagan, yaptığı ilk açıklamalarda, İran'a karşı daha sert tedbirler alacağını söyledi.²⁷⁰ 1980 yılında başlayan İran-İrak savaşı boyunca her iki devleti de açıktan desteklemeyen ABD, 1982 yılında savaşın İran'ın lehine dönmesi üzerine, Irak'ı açıktan desteklemeye başladı. Zira, bir İslam devrimim gerçekleştirmiş ülke olarak İran, yanı başındaki Irak için ABD çıkarları açısından oldukça kötü örnekti. Irak'ın geniş petrol yataklarının İran'a geçmesi, ABD için deyim yerindeyse 'felaket'le eş değerd. ABD'nin bu düşüncelerle Irak'ı desteklediği İran-İrak savaşı sekiz yılın sonunda kazananın belli olmadığı bir sonla bitti.

1989 yılında devrim lideri Humeyni'nin ölümünün ardından göreve gelen Rafsancani, bir önceki bölümde gördüğümüz üzere İran'ın dünyadan izole yapısını kırmayı amaçlayan bir dış politika yürüttü. Özellikle komşu ülkelerle güven verici ilişkilere dayandırılan dış politikada hem Körfez ülkeleri hem de Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerin parametrelerini yeniden tanımladı. Bu ülkelerin endişe duyduğu noktaları açıklığa kavuşturmak adına çaba gösterdi. Gerek komşu devletlerle gerekse hegemon güçlerle iyi geçinme adına ortaya konan pragmatist politikalar, ABD söz konusu olduğunda başarılı olamadı. Her ne kadar Rafsancani, ABD'yle iyi ilişkiler kurma adına konuştuysa da, bu konuşmalar Washington'dan duyulmadı. Rafsancani, Hatemi döneminde söylem anlamında da yaşanan ABD'yle ilişkileri düzeltme isteğinin somut adım olarak gerçekleştirmek adına hareket etse de bunu başaramadı. Gerek Dinin Lider cephesinden gelen sert karşılık, gerekse ABD yönetiminde bir karşılık gelmemesi Rafsancani'yi yolundan döndürdü. Zira ABD için İran, Soğuk Savaş sonrası dönemde önemi kalmayan, ekonomik anlamda ABD'ye muhtaç bir ülkeydi. Buna göre İran, Irak ve Körfez ülkeleriyle kıyaslandığında daha az önemli olan bir ülkeydi.²⁷¹

1993 yılında göreve gelen Clinton yönetimiyle birlikte ABD-İran ilişkileri daha da sertleşti. Yeni yönetimin belirlediği 'İkili Tecrit' siyaseti, Ortadoğu'daki ABD çıkarlarına ve bölgesel güvenliğe karşı Irak ve İran'ın yönelttiği tehditle başa çıkmayı

²⁷⁰ Tayyar Arı, 2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi, s.172.

²⁷¹ Çetinsaya, s.316.

* Kimi İranlı yazarlarca, bu politikanın kurgulanmasında Washington'daki İsrail lobisinin büyük bir etkisi olduğunu söylemektedir. Bkz. Torkzahrani, s.504.

kapsıyordu.* Bu zaman kadar ABD yönetiminin benimsediği ‘çevreleme’ politikasına son verilmiş olundu.²⁷²

İran’ı terörizmi desteklemek, nükleer silah programı yürütmek, insan haklarını ihlal etmek ve Ortadoğu Barış Süreci’ne karşı çıkmakla suçlayan Clinton yönetimi, İran’ın İsrail-Filistin barış sürecine muhalefeti arttıkça politikalarını sertleştirmiştir. 1980’den beri İran’a yönelik süren ticari ambargo, 1995’te Amerika’daki özel şirketlerin İran’a olan her türlü ticareti yasaklanarak genişletilmiştir. 1996’da D’Amato yasası çerçevesinde yaptırımlar artırılarak İran’a 20 milyon dolardan fazla yatırım yapan uluslararası şirketlerin cezalandırılması kararlaştırılmıştır. D’Amato Yasası ile öngörülen yaptırımlar, özellikle İran’ın petrol ve doğalgaz yataklarına yatırım yapmak isteyen Avrupalıların tepkisine yol açmıştır. 1998 baharında yapılan bir değişiklikle söz konusu müeyyidelerden Avrupalı şirketler muaf tutuldu.

Tezimizinde ana konusunu oluşturan Hatemi Dönemi ABD-İran ilişkilerine baktığımızda, Hatemi’nin kullandığı ‘medeniyetler arası diyalog’, ‘dış politikada iyi ilişkiler kurma’ söylemlerinin ABD’de ilk bakışta olumlu bir hava estirdiği söylenebilir. Zira Hatemi göreve başlamasının hemen ardından, İKÖ zirvesinde, ‘büyük Amerikan halkı ve milletine’ seslenmiş, ‘özenli diyalog’ ve ‘diplomaside yumuşama çağrısı’ yapmıştı. Clinton yönetimi, Hatemi’nin iktidara gelişini ‘umut vaadeden’ bir durum olduğunu söylerken, hızlı bir şekilde mevcut politikaların değiştirilmesi gerektiğini de eklemiştir. Bir önceki kısımda gördüğümüz gibi Hatemi’nin CNN’ aracılığıyla ABD halkına sesleneceğinin duyulması, İran’da çok farklı tepkilere neden oldu. Hatemi konuşmasında, devrim lideri Humeyni’nin ‘Büyük Şeytan’ sözüne karşılık, ABD halkına ‘Büyük Ulus’ diye seslendi. ABD halkını, bağımsızlık ve dindarlıkla özdeşleştiren Hatemi, bu kavramların İran İslam Devrimi’ne de ilham verdiğini söylemiştir. Siyasi bir diyalogdan önce, halklar arasında bir diyalog başlatmak gerektiğini belirten Hatemi’ye ABD yönetiminden karşı bir adım gelmedi. Amerikan yönetimi, Hatemi’nin olumlu mesajını takdir ettiklerini ancak resmi bir diyalogdan yana görüş bildirmemesinden dolayı hayal kırıklığı yaşadıklarını da belirtti. Amerikan yönetimi; karşılıklı diyalogun başlayabilmesi için İran yönetiminin terörizme desteğine

---

²⁷² Şatlı Amanov, **ABD’nin Orta Asya Politikaları**, 1. Basım, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007, s.336.

son vermesi, Ortadoğu barış sürecine muhalefet etmemesi ve kitle imha silahları üretmeye son vermesi gibi bilinen şartları öne sürdü.²⁷³ İslam devriminin en büyük düşmanı ABD karşısında büyük bir riske girerek adım atan Hatemi, yaptığı konuşmayla bir ‘diyalog’ kapısı aralamak niyetindeydi. Dış politika alanında önemli bir adım atmaya çabalayan Hatemi, bu anlamda büyük bir tepki gördü. Bir önceki kısımda incelediğimiz gibi konuşma, Dini Liderden meclis içindeki milletvekillerine, siyasi gruplardan Devrim Muhafızlarına kadar çok farklı güç odaklarının tepkisini çekti.

İran siyasetinde güç dengelerinin tepesinde oturan isim, Dini Lider Hamaney, ABD’yle ilişkileri değiştirmeyi amaçlayan bir cumhurbaşkanına yanıt verircesine, ‘ABD ile diyalogun gizli ya da açık mümkün dahi olamayacağını’ söyledi. ABD’yle ilişkiler konusunda oldukça katı olan İran iç siyaseti yalnızca Hatemi’nin konuşmalarına değil, milletvekillerinin açıklamalarına da müdahale etme gereği duymuştur. Hatemi dönemi cumhurbaşkanı yardımcılarında olan Muhacerani, dört yıl önce ‘belli şartların yerine getirilmesi halinde ABD’yle diyaloga geçilebileceği’ ni savunduğu bir makalesi sebebiyle suçlandı. Mecliste kendisine yöneltilen suçlamayı Muhacerani, ‘zaman içinde şartların çok değiştiği’ belirtmiş ve ‘mevcut durumda ABD’yle görüşme yapılışı gereğini bile reddettiğini’ söyleme durumunda kalmıştır.²⁷⁴

İran dış politikası adına atılmaya çalışılan bir adım görüldüğü üzere İran iç siyasetinin engellemesiyle karşılaşmıştır. Zira Graham T. Alison’ın da Örgütsel Süreç ve Bürokratik Politika Modelleri’nde görüldüğü üzere, dış politika alanında alınacak bir karar, devlet içinde yer alan örgütler ve bürokratik kurumlarca çoktan hazırlanmış ve alınmıştır. Hükümetlerin başındaki liderler çoğu kez alınan bu kararları yalnızca uygulamakla görevlidir. Bu anlamda, ABD örneğinin ele aldığımızda Hatemi’nin ‘diyalog’ başlatma girişimi baştan engellenerek, ABD’ye yönelik sert politikaların sürmesi sağlanmıştır. Öte yandan Hatemi’nin açıklamalarına ABD yönetimi tarafından bir destek gelmemesi de önemlidir. Zira ABD yönetiminden gelecek bir destek sözü belki de Hatemi’nin daha ABD’yle ilişkiler konusunda daha etkin ve farklı bir dış politika anlayışı belirlemesini sağlayabilirdi. Ancak beklenen olmadı ve ABD-İran

²⁷³ R.K.Ramazani, “Iran’s Foreign Policy: Independence, Freedom and the Islamic Republic, s.10.

²⁷⁴ David Menashri, “Whither Iranian Politics? The Khatami Factor”, **Iran Under Khatami: A Political, Economic and Military Assessment**, Patrick Clawson ve diğerleri, Washington Institute for Near East Policy, Washington, 1998, ss.46-47.

ilişkileri, Hatemi'nin meşhur 'gülümsemesi'ne rağmen yumuşamadı. Bu durumun önemli bir nedeni de elbette dış politika alanında İran'ın keskin çizgilerinin varlığıdır. Örgütsel Süreç Modeli'nde gördüğümüz üzere, devlet içinde yer alan kurumların belirlediği 'Standart Çalışma Yöntemleri', bir konuda alınacak kararın esaslarını, kararın hangi çizgiler içinde kalması gerektiğini gösteriyordu. Yani ABD'ye yönelik Hatemi'nin alacağı bir karar, İran'ın var olan 'Standart Çalışma Yöntemleri' tarafından zaten sınırlanmaktaydı. İslam devriminden beri 'Büyük Şeytan' diye anılan ve dünyadaki tüm kötülüklerin ABD politikasının bir sonucu olduğunu savunan İran devleti, bu anlamda politikalarını buna göre belirlemişti.

2000 yılının Şubat ve Mayıs aylarında yapılan meclis seçimlerinde reformistlerin galip gelmesi ve mecliste ağırlık kazanması, Clinton yönetiminin İran'a karşı uyguladığı sert politikaları gözden geçirmek zorunda bıraktı. Dönemin Dışişleri Bakanı Madeleine Albright yaptığı açıklamada, ABD'nin Musaddık'ın* 1953'te bir darbeyle devrilmesindeki rolü için ülkesi adına özür diledi. Ancak İran cephesinden yanıt oldukça sert bir yanıt geldi. Dini Lider yaptığı açıklamada şunları söyledi: "Böyle bir kabulleniş bize şimdi ne fayda sağlayabilir. Benzer şunları belki şimdi bile işliyorlarken, suçun işlenmesinden yıllar sonra gelen itiraf, İran ulusuna hiçbir fayda sağlamaz".²⁷⁵

ABD'nin politikalarını gözden geçirmesinin bir sonucu olarak, Amerikan şirketlerinin İran'a gıda, ilaç ve tıbbi malzeme satışına müsaade edildi. 2000 yılının Mart ayında ise, İran'dan halı, fıstık ve havyar ithaline izin verildi. Böylece, İran'a karşı uygulanan katı ambargo bir nebze olsun delinmiş oluyordu. Bu anlamda Hatemi dönemi, İran'a yönelik katı ambargonun bir nebze olsun delindiği bir süreç olarak belirdi.

Clinton yönetimiyle yumuşama eğilimine girmeyen, ABD-İran ilişkileri, 2000 yılı sonunda yönetime gelen 'Yeni muhafazakâr' iktidarla birlikte derin bir yola girdi.

---

* İran'daki İngiliz petrol tesislerini millileştiren isim olan Musaddık, 1951 yılında Meclis'in önerisiyle Şah tarafından başbakanlığa getirildi. Musaddık'la ciddi bir iktidar mücadelesi içine giren Şah, Ağustos 1953'te başbakanı görevden alma girişiminde bulundu. Ancak Musaddık yanlılarının gösterileri sonucu bu girişimde başarısız oldu. Birkaç gün sonra ise ABD'nin de yardımıyla düzenlenen bir darbeyle Musaddık yönetimden uzaklaştırıldı.

²⁷⁵ Takeyh, s. 135.

Başkanlığı kazanan George W. Bush, Amerikan dış politikasını oluşturan mevkilerin başına ‘Yeni Muhafazakâr’ olarak adlandırılan isimleri getirdi. Yeni yönetim dış politikada nasıl bir seyir izleyeceğini ABD Başkanı Bush şöyle açıklıyordu: ‘ABD’nin terörle mücadelesinde diğer ülkeler ABD’yle birlikte ya da ABD’nin karşısındadır.’ Yeni yönetim, ABD’ye yönelik gerçekleştirilen 11 Eylül saldırıları sonrası dış politikada daha müdahaleci ve sert bir söylem benimsedi. Bu sertlik İran’la ilişkileri de doğrudan etkiledi. Zira, 11 Eylül sonrası yaptığı ve sonrasında ‘Bush Doktrini’ olarak adlandırılan konuşmalarda Kuzey Kore, Irak ve İran’ı ‘Şer eksenli’ olarak adlandırmıştır.²⁷⁶ Bush Doktrini ile İran, kitle imha silahlarını ve uluslararası terörizmi destekleyen ülkeler arasında dolayısıyla ‘Şer eksenli’ içinde yer almıştır. Bush yönetimi 11 Eylül sonrası gerçekleştirdiği Afganistan ve Irak saldırılarıyla Ortadoğu’daki etkinliğini gösterirken, İran için ezeli bir düşmandan kurtuluş anlamına geliyordu. Saddam Hüseyin’in yönetimindeki Irak’la sekiz yıl boyunca savaşan İran, her ne kadar bölgedeki tedirginlik verici bir düşmandan kurtulsa da, bir kez daha ABD gerçeğiyle yüzleşmek durumunda kaldı. ABD, Irak işgaliyle bölge ülkelerinden biri haline gelmiş ve İran’ın bölgedeki hareket alanını sınırlayan bir süreç doğmuştur.²⁷⁷

3.4.1.2. Hatemi Dönemi İran-Batı Avrupa İlişkileri

İran- Batı Avrupa ilişkilerine baktığımızda, İran için Avrupa’nın geçmişte İran’ın ulusal güvenliği adına bir tehdit olarak görüldüğü gözükmektedir. Öte yandan Avrupa, İran’ın dış düşmanları için bir kalkan görevi de görmüştür. 19. yüzyıla baktığımızda, İran’ın ülkeyi kendi nüfus alanlarına bölen İngiltere ve Rusya için Fransa kartını dengeleyici bir unsur olarak kullanmış olduğunu görüyoruz. 20. yüzyıla gelindiğinde ise İran’ın, öncelikle Rusya sonrasında SSCB tehdidine karşı İngiltere’nin diplomatik desteğini aradığı görülmektedir. 1960 ve 70’li yıllarda Pehlevi Hanedanlığı’nın ABD’yle olan ekonomik ve siyasi bağımlılığı azaltmak adına Avrupa ile yakınlaştığı görülmektedir.²⁷⁸

²⁷⁶ Ray Takeyh, “Iran at a Crossroads”, **Middle East Journal**, Cilt.57, Sayı.1, Kış 2003, s.53.

²⁷⁷ Anoushiravan Ehtesmani, “Iran’s International Posture After the Fall of Baghdad”, **Middle East Journal**, Cilt. 58, Sayı. 2, Bahar 2004, ss.180-181.

²⁷⁸ Kenan Dağcı, “AB-İran İlişkileri ve Parametreleri”, **Satranç Tahtasında İran ‘Nükleer Program’**, Kenan Dağcı ve Atilla Sandıklı (Ed.), 1. Basım, Tasam Yayınları, İstanbul,2007,s.126.

İslam devriminin lideri Humeyni'nin ölümünün ardından iktidara gelen Rafsancani, dış politikada uyguladığı yeni fırsatlar yaratma politikası Avrupa'yla ilişkilere de yansıtı. Avrupa ile ilişkiler İran'ın Kuveyt krizinde takındığı 'olumlu' hava nedeniyle iyi bir seyir izlemeye başladı. 1990'da AB, İran üzerindeki tüm ambargoyu kaldırdı ve İran'da daimi bir temsilcilik açma kararı aldı. 1992'de yaşanan 'Mikanos olayı', Rafsancani'nin Avrupa devletleriyle iyi ilişkiler kurma politikasına büyük bir darbe vurdu. 1992'de Berlin'de dört İranlı Kürt muhalife, Mikanos adlı restoranda düzenlenen saldırı ve iddialara göre suikastçıların İran istihbaratınca saklanması büyük bir kriz doğurmuştu.²⁷⁹

1997 yılına gelindiğinde Alman mahkemesi suikastlarda İranlı üst düzey bürokrat ve siyasilerin de parmağının olduğuna karar verdi. Böylece başta Almanya olmak üzere AB ülkeleri büyükelçilerini İran'dan geri çektiler. Karşılıklı ziyaretler durduruldu ve İranlı bürokratların Avrupa'ya ziyaretlerine kısıtlamalar getirildi. Olumlu bir havada ilerleme eğiliminde olan AB ile ilişkile böylece bir çıkmaza girmiş oluyordu.²⁸⁰ 1997 yılında Muhammed Hatemi'nin iktidara gelişi, Avrupa devletleri tarafından olumlu karşılandı. Hatemi tüm seçim süresince seslendirdiği, insan hakları, demokrasi, siyasi reform söylemleri AB'nin İran'la sürdürdüğü 'eleştireli diyalog' sürecinde ele alınan konular arasındaydı. Hatemi'nin seçilmesiyle başlayan olumlu hava, 1997 yılının Kasım ayında AB büyükelçilerinin Tahran'a geri dönmeleriyle sonuçlandı.

Hatemi iktidarının ilişkileri yumuşatma adına attığı önemli adımlardan biri, Salman Rüşdi hakkında verilen fetvaya son verileceğinin açıklanmasıdır. Bilindiği üzere, Humeyni, 1989'da İngiliz yazar Salman Rüşdi'nin 'Şeytan Ayetleri' kitabında Hz. Muhammed'e hakaret ettiği iddiasıyla, yazar hakkında ölüm fetvası vermişti. Sonrasında İran'daki çeşitli vakıflar, Hintli yazar üzerine konan bedeli artırdılar. Hatemi dönemine gelindiğinde ise, İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin yaptığı açıklama oldukça önemlidir. 1998 yılının Eylül ayında Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, BM Genel Kurulu için New York'a gitmeden önce İngiltere Dışişleri Bakanı Robin Cook'la

²⁷⁹ Shahrar Sabet Saeidi, "Iranian-European Relations: A Strategic Partnership?", **Iran's Foreign Policy: from Khatami to Ahmadinejad**, Anoushiravan Ehteshami ve Mahjoob Zweiri (Ed.), 1. Basım, Ithaca Press, Berkshire, 2008, s.58.

²⁸⁰ Moshaver, ss.185-186.

yaptığı görüşmeler sonrasında Rüşdi olayının kapandığını ilan etti. Rüşdi hakkında fetvayı kaldırmamakla birlikte, İran'ın fetvayı uygulamaya niyetli olmadığını açıkladı. Hintli yazarın yaşamını tehdit eden herhangi bir hareketin içinde bulunmayacaklarını ve herhangi bir kuruluşu da bu konuda teşvik etmeyeceklerini belirtti.

Harrazi'nin yaptığı bu açıklama iki açıdan çok önemlidir. Bunlardan ilki, hükümetin kendisini, fetvayı uygulamak isteyen kuruluşlardan uzaklaştırma çabasıdır. Bir önceki bölümde incelediğimiz üzere, Hintli yazar üzerine konan ölüm bedelini yükselten 15. Hordad Vakfı için Rafsancani, “15. Hordad Vakfı resmi bir kurum değildir. Dolayısıyla kararları bağlayıcı değildir” açıklaması yapmıştı. Harrazi'nin açıklaması da bir önceki Rafsancani hükümetiyle benzer bir yönde ilerlediklerinin göstergesidir. Öte yandan Harrazi'nin açıklamasının hemen ardından gelen bir cevap İran'daki farklı güç odaklarının, İran dış politikasında ne kadar belirleyici olduklarını gösterir niteliktedir.

Harrazi'nin yaptığı açıklamanın hemen ardından Anayasayı Koruyucular Konseyi Başkanı Ayetullah Cenneti, söylenenlere karşın fetvanın halen geçerli olduğunu açıkladı.²⁸¹ Muhafazakâr gazetelerden Cumhuri İslami ve Risalet, ‘Hükümetin fetvadan geri adım atamayacağını’, ‘Fetvanın, İslam Cumhuriyeti'nin resmi görüşünü yansıttığını’ yazdılar. Yine Cumhuri İslami’de yayımlana bir başyazıda, ‘İmam Humeyni tarafından verilen bir fetvanın kimse tarafından değiştirilemeyeceği’ özellikle vurgulandı. Açıklamayı yapan Dışişleri Bakanı Harrazi suçlanarak, İngiltere’yle varılan anlaşmanın tüm detaylarıyla açıklanması istendi.²⁸² Salman Rüşdi hakkındaki fetvanın uygulanmayacağını açıklanması İran'daki farklı güç odaklarının dış politika üzerindeki etkisini göstermesi açısından çok önemlidir. Anayasayı Koruyucular Konseyi, resmi olarak yasaların anayasaya uygunluğunu ve yasama – yürütme organlarını denetlemekle görevlidir. Ancak, AKK Başkanı Cenneti'nin yaptığı açıklama, İran resmi hükümetinin açıklamasını reddetmekte, önceden belirlenmiş politikanın değişmeyeceğini bildirmektedir. Yine muhafazakâr gazetelerin yazıları da İran'da asıl gücün kimin elinde olduğunu açık bir biçimde ortaya koymasından oldukça önemlidir.

---

²⁸¹ A.g.m., s.187.

²⁸² Demirtepe, s.19.

Hatemi hükümetinin Batı Avrupa'yla bozulan ilişkiler konusunda attığı ve kriz doğuran adımlardan biri de İngiltere'yle, 1979 İslam devriminde beri ilk kez imzalanan anlaşma sonrasında yaşandı. Eylül 1998'de New York'ta biraraya gelen İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi ve İngiltere Dışişleri Bakanı Robin Cook yaptıkları anlaşmayla diplomatik ilişkilerin düzeyini büyükelçilik seviyesine çıkardılar.²⁸³ Buna göre İran'daki İngiliz maslahatgüzarı Nick Browne ve Londra'daki İran maslahatgüzarı Gulamreza Ansari, büyükelçilik seviyesine yükseltildiler.²⁸⁴ Muhafazakârların en önemli gazetelerinden biri Cumhuri İslami, Nick Browne'in büyükelçilik seviyesine yükseltildiğini söylemesinin ardından, önceki yıllarda kendisinin Şah rejimini savunduğunu, İran'a yönelik Irak saldırısını desteklediğini de yazdı. Gazete, Browne'nin büyükelçi olarak kabul edilmesinin, İran'ın ulusal çıkarlarına karşıt bir hareket olacağını da ekledi. Anlaşmanın 3 Mayıs'ta onaylamasını ardından aynı gazete, Browne'nin İngiliz İstihbaratı'nın bir adamı olduğunu, büyükelçi olarak kabulüyle İran ulusal çıkarlarına büyük bir zarar verileceğini yazdı.²⁸⁵ Bu yaşananlar bizlere, muhafazakâr cephenin Hatemi'nin dış politika alanında atacağı herhangi bir adımı nasıl engellemeye çalıştıklarını göstermektedir.

Hatemi iktidarının Salman Rüşdi olayını kapatması ve 'Medeniyetler diyalogu' çağrısı, Avrupa Birliği devletleriyle ilişkilerin kuvvetlenmesi yönünde önemli bir etki oluşturdu. AB, üye devletler ile İran arasındaki üst düzey resmi ilişkilerin kurulmasını kapsayan yasağı kaldırdı. Bunun sonucu olarak, Avrupa devletleri uzun bir aradan sonra İran'a resmi ziyaretlerde bulunmaya başladılar. İtalya Başbakanı Romano Prodi, Avusturya ve Yunanistan cumhurbaşkanları İran'ı ziyaret etti. Hatemi de, İtalya ve Fransa ziyaretlerinde bulundu. İslam devrimi sonrası ilk kez bir İran Dışişleri Bakanı, Brüksel'e bir ziyaret gerçekleştirdi. Eylül 2001'de gerçekleşen ziyaret AB-İran ilişkileri açısından bir dönüm noktası oldu. Avrupa Parlamentosu (AP)'ndan bir grup parlamenter, 2002 Temmuz'un da İran'ı ziyaret etti. Ardından ise 2003 Şubat ayında Kemal Harrazi, AP'de konuşma yapan ilk İran Dışişleri Bakanı oldu. Aynı yılın Haziran ayında ise İran Meclisi Dışişleri Komitesi Başkanı Muhsin Mirdamadi başkanlığında bir grup delege,

---

²⁸³ Saeidi, s.63.

²⁸⁴ "Middle East British Envoy Takes up Iran Posting", 1999, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/397470.stm (26.09.2010).

²⁸⁵ Roshandel, "Evolution Of The Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy 1979-1999, s.136.

AP'yi ziyaret etti. AB-İran ilişkilerinde İran için iki önemli gelişmede yine bu dönemde yaşandı. Bunlardan ilki, AB'nin, Halkın Mücahitleri Örgütü'nü 2002 yılında terörist bir grup olarak ilan etmesidir. Diğer ise, BM nezdinde İran'daki insan hakları ihlallerinin eleştiren önerileri müzakere etmemeye karar vermesidir.²⁸⁶

AB-İran ilişkilerinde esas alınan 'yapıcı diyalog' süreciyle ekonomik alanlardan, terörizm, insan haklarını içeren uluslararası mevzulara ve son olarak da Irak, Körfez, Ortadoğu Barış Süreci gibi bölgesel alanlarda işbirliğini kapsıyordu. AB-İran ilişkilerinin gelişmesine etki eden alanlardan en önemlilerinden biri ekonomidir. Zira İslam devriminin ardından ABD'nin İran'a yönelik uyguladığı ekonomik yaptırımlar, AB şirketleri için avantajlı bir sonuç doğurmuştur. Bu anlamda AB'nin İran'a ithalatı 1999 ile 2000 yılları arasında ikiye katlanmıştır. İran'ın ithalat yaptığı ülkeler ve ihracat yaptığı ülkeler arasında AB ilk sıra yer almıştır. Hatemi iktidarıyla birlikte tekrar hareketlenen siyasi gelişmeler sonrası AB, İran açısından çok iyi bir ticaret ortağı haline geldi. İran, ABD ambargolarının yarattığı olumsuz atmosferi AB ile ilişkileri çerçevesinde aşmayı hedeflemiştir.²⁸⁷

Batı Avrupa-İran ilişkileri görüldüğü üzere Hatemi iktidarı döneminde, İran açısından ilklerin gerçekleştiği dönem olmuştur. Ekonomik alanda, her iki kesim içinde büyük avantaj sağlanmıştır. Ancak, İran'ın iç siyasi mekanizmalarının müdahalesi, AB ile ilişkilerde de yaşanmıştır. İran'ın kırmızı çizgileri arasında yer alan Salman Rüşdi fetvasının uygulanmayacağı açıklanmış, hemen ardından gelen tepkiler hükümeti zor bir duruma sokmuştur.

3.4.2. Hatemi Dönemi İsrail-Filistin Sorununa Bakış

3.4.2.1. İsrail-Filistin Sorununun Geçmişi

İsrail-Filistin sorunun kökeninde, Yahudiler'in 'Vadedilmiş Toprak' olarak adlandırdıkları Filistin toprakları üzerinde devlet kurma isteği yatmaktadır. Yahudiler, bu amaçla bir araya gelerek, dini esas alan ve vadedilmiş topraklar üzerinde bir Yahudi devleti kurmayı amaçlayan 'Siyonizm' hareketi adı altında siyasi olarak

---

²⁸⁶ Dağcı, s.130.

²⁸⁷ Moshaver, ss.187-188.

örgütlenmişlerdir. 19. yüzyılla birlikte, Filistin topraklarını satın almaya başlayan Yahudiler, bu topraklar üzerine yerleşmeye başladılar. 20. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iç karışıklık ve imparatorluğun yavaş yavaş dağılma sürecine girmesi, Siyonizm hareketinin Filistin'de gelişmesine zemin hazırladı.

Birinci Dünya Savaşı sonrası bölgenin hâkimiyetini ele geçiren İngiltere, bir manda yönetimi kurdu. Bu anlamda 2 Kasım 1917 tarihli 'Balfour Deklerasyonu' oldukça önemlidir. İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un imzasını taşıyan mektup, İngiltere'nin Siyonist harekete desteğini açıkça göstermektedir. Mektupta, İngiliz hükümetinin, 'Filistin'de Yahudi halkı için bir ulusal yurt kurulması konusunda elinden gelen çabayı destekleyeceği' ifade edilmektedir. İngiliz manda yönetimindeki Filistin topraklarında, Yahudiler önemli görevlere getirilmiş, her türlü toprak alımına ve Yahudiler'in bölgeye yerleşmesine izin verilmiştir. Manda yönetimim süresince, bölgenin demografik dağılımı Arapların aleyhine, Yahudiler'in lehine olacak şekilde değiştirilmiştir.²⁸⁸

Filistin topraklarındaki İngiliz yönetimine karşı Araplar çeşitli ayaklanmalar çıkardı. Sorunun altında ezilen ve çıkan çatışmalarda can kayıpları vermeye başlayan İngiliz hükümeti, bu yükten kurtulmak amacıyla sorunu BM'ye taşıdı. BM, 1947 yılında aldığı 181 sayılı karar ile iki ayrı devlet kurulmasını kabul etti. İngiltere'nin konuyu BM'ye havale ederek aradan çekilmesi sonrası 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kurulduğu ilan edildi. İlanın ertesi günü son kalan İngiliz Birlikleri'nin de bölgeden ayrılmasıyla, Arap Birliğine dâhil olan Mısır, Ürdün, Suriye, Irak ve Lübnan'ın ordularının bölgeye girmesiyle ilk Arap-İsrail savaşı başlamış oldu. 15 ay süren çatışmalar sonrası, İsrail galip gelmeyi başardı.

Mayıs 1967'de bir Arap saldırısından kuşkulanan İsrail önleyici müdahale ile 6 günde Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Gazze şeridi dâhil bütün Filistin'i ele geçirdi. Savaştan sonra tarafları ayıran bir BM gücünün olmaması karşılıklı saldırıların devam etmesine neden oldu. 6 Ekim 1973'e gelindiğinde ise Mısır ve Suriye ordularının sürpriz bir saldırısıyla savaş yeniden başladı. Biri Suriye diğeri Sina cephesi olmak üzere iki ayrı cephede savaşan İsrail ağır kayıplar verse de büyük ölçüde sınırlarını

---

²⁸⁸ Hasgüler, Uludağ, ss.117-118.

korudu. Arap – İsrail ilişkilerinde sorunların çözülemeyişi, 1967'deki savaşta İsrail'in topraklarını genişletmesi ve işgal ettiği topraklardan çekilmeyişi, sorunların büyümesine yol açtı.²⁸⁹

1978'deki ABD'nin öncülük ettiği Camp David barış görüşmeleri, Mısır'ın işgal altındaki Sina topraklarını geri almasını sağlarken, Filistinlileri tatmin edecek bir sonuç doğurmamıştır. Tırmanan gerilim 1980'li yıllarda da sürmüş ve süreci 1987'de gerçekleşen ilk Filistin İntifadasına getirmiştir. Gazze şeridinde başlayan halk hareketi kısa sürede Filistinlilerin yaşadıkları tüm topraklara yayılmış ve İsrail tanklarına taş atan çocuk görüntüleri ile özdeşleşmiştir. 1990'lı yıllar ise, İsrail-Filistin sorununda barış görüşmelerinin damga vuracağı yıllar olarak tarihte yerini almıştır.

3.4.2.2. İran Açısından İsrail-Filistin Sorunu

“Bizi şahla karşı karşıya getiren noktalardan biri, onun İsrail'e yardımlarıdır. Ben daima söylemişimdir bunu, İsrail'in ortaya çıktığı ilk günden itibaren Şah onunla işbirliğine girdi ve Müslümanlarla İsrail arasındaki savaş en kritik noktaya vardığı zamanda da şah, Müslümanlara ait olan bu petrolü gasbederek İsrail'e vermeye devam ediyordu ki, benim Şah'a karşı çıkmamın nedenlerinden biri de budur.”²⁹⁰

Şah'a karşı halkı ayaklandırarak İran İslam Devrimini gerçekleştiren Humeyni, İsrail'le ilgili böyle düşünüyordu. İsrail'in yayılmacılık politikasının devam edeceğinin savunan Humeyni, İsrail'in yayılmacılık hedefini inkâr ederek Müslüman dünyayı kandırmaya çalıştığını düşünüyordu. Humeyni, devrim öncesi ve devrim sonrası yaptığı konuşmalarda Filistin için gerçek kurtuluş yolunun, İslam ümmetinin birleşmesiyle mümkün olduğunu belirtmiştir. Asıl amacının İslam'ı yok etmek olduğunu belirttiği İsrail'e karşı bütün Müslümanların hemen birleşmesi gerektiğini söylemiştir.²⁹¹

Başta Humeyni olmak üzere, devrimi gerçekleştiren kadrolar, İsrail'in, İran ve diğer Müslüman ülkeler arasında sorun yaratmaya çalıştığına inanmaktadır. Zira İran gerçekleştirdiği İslam devrimiyle İsrail'in siyonist çıkarlarına nasıl zarar

²⁸⁹ Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, 1. Basım, Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2003, ss.192-198.

²⁹⁰ **Filistin : İmam Humeyni Açısından**, Müessese-i Tanzim ve Neşri Asar, Tahran, s.19.

²⁹¹ A.g.e.,s.26.

verilebileceğini gözler önüne sermiştir. Buna göre İsrail'in esas amacı, tıpkı Humeyni'nin belirttiği gibi Müslüman dünyasının güçsüzleşmesidir.

İran'ın İsrail'e bakış açısını yansıtmak adına Aralık 1997 yılında ABD'nin İsrail büyükelçisi Edward Walker'ın yaptığı bir konuşma iyi bir örnek olacaktır. Walker konuşmasında, Mısır'da 60 turistin öldürülmesi olayından İran'ın sorumlu olduğunu söylemiştir. Konuşmanın ardından ABD Dışişleri Bakanlığı, konuşmanın gerçeği yansıtmadığını açıklamak durumunda kalmıştır. İran ise konuşmayı bir İsrail komplosu olarak değerlendirmiştir.²⁹²

Devrimci gerçekleştiren bu kadroların görüşleri, 1990'lı yıllarla birlikte yumuşamaya başladı. Önce Rafsancani ardından Hatemi'yle başlayan dış politikada yapıcı ilişki kurma, İran'a yönelik izolasyonu kırma çabaları İsrail'le ilişkilere de yansdı. Zira İran bir yandan İsrail'e karşı söylemini devam ettirirken diğer yandan da uluslararası dünyadan kopmamaya çalışıyordu.

1993 yılında İsrail-Filistin tarafları arasında imzalanan Oslo Barış Anlaşmasıyla başlayan süreçte İran, bir yandan bölgenin gerçeklerinin göz önüne alarak davranmaya çalışıyor diğer yandan iç politikasını da göz önüne alarak söylemlerinin sertleştiriyordu. Zira İran siyasetindeki en etkili grup olan radikaller, İsrail-Filistin Barış Sürecine muhalif tavırlarıyla biliniyordu. Bu anlamda İran yönetimi, ülke içindeki tepkiden de çekinerek süreci desteklemedi.

İran yönetimi, bölgedeki asıl problemin İsrail'in varlığı ve İran'a karşı politikalar uygulaması olduğunu savunmaktadır. Buna göre, İsrail'in bu tür politikalar uygulamasındaki en önemli etken, ABD'deki İsrail'i destekleyen güçlü kurumlar ve ABD yönetimi ve kongredeki İsrail destekçileriydi. Bu kişiler verdikleri desteklerle İran'ın makul politikalar uygulamasını engellemektedir. İran'a göre barış sürecinin yürümemesinin önünde iki neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki, İsrail Başbakanı Netanyahu'nun* yapıcı olmayan tavrı, diğeri ise Clinton yönetiminin İsrail'i bir türlü müzakere masasına oturtamamasıdır.

---

²⁹² Bülent Aras, "Turkish-Israeli-Iranian Relations in the Nineties: Impact on the Middle East", **Middle East Policy**, Cilt.7, Sayı. 3, 2000, s.153.

Humeyni'den itibaren yönetime gelenler İsrail-Filistin sorunun tüm Müslüman dünyanın bir sorunu olduğuna inanmıştı. Özellikle iç politikanın bir yansıması olarak Filistin sorununu sahiplendi. Ancak, gelinen noktada İran'ın İsrail karşıtı söylemleriyle uluslararası camiayı etkileyememektedir. Diğer yandan artan İsrail gücü, İran'ı Filistin sorununda İslami hareketleri desteklemeye yöneltmiştir. Bu anlamda Irak'la sekiz yıl süren savaşın hemen ardından iki temel unsura ağırlık verildi. Bunlardan ilki, Filistin meselesine olağanca güçle ağırlık verme, diğeri ise devrim ihraç faaliyetlerini yalnızca Şii dünyayla sınırlamayıp Sunni bölge ve ülkelere de yayma.²⁹³

Filistin İslami Cihad liderinin 1988 yılında Lübnan'a sürülmesi ve örgüt merkezinin Şam'a yerleşmesi İran için beklediği fırsatı doğurdu. İran, örgütle Beyrut ve Şam elçilikleri vasıtasıyla direkt temas geçti. Hizbullah'ın da yardımıyla bu örgütü parasal, siyasi ve askeri yönden kontrol altına almaya başladı. Zira, İslami Cihad'ın lideri Fethi Şikaki'de 1993 yılında verdiği bir röportajda, 1987 yılından beri İran'dan yardım aldığını itiraf ediyordu. İntifada hareketi sonrası İran yönünü Hamas'a çevirdi. Başlarda Sunni bir örgüt olan Hamas'la ilişki kurulmasında zorlanılmışsa da, Hamas'ın İsrail'in varlığı toptan reddetmesi ve bu devletle her türlü görüşmeye karşı olduğunu bildirmesi İran'la yakınlaşma sürecini doğurdu.²⁹⁴

Hamas'la yakınlaşma o kadar ilerledi ki 1992 yılının Ekim ayında Hamas heyeti İran'a gelerek Dışişleri Başkanı Velayeti ile görüştü. Bu görüşmenin hemen ardından İran, Hamas'a 30 milyon dolarlık yardım ve 3000 Hamas militanını eğitime sözü vermiştir. Ayrıca Hamas için bir radyo kurulması ve Hamas'la Hizbullah'ın İsrail'e karşı saldırılar düzenlemesi kararlaştırılmıştır. Bu görüşmeler, aynı yılın sonlarında Kum şehrinde yapılan bir anlaşmayla resmiyet kazandı. Anlaşmanın sonrasında ise Hamas, Tahran'da bir büro açmıştır.

1998 Mayıs ayında Hamas'ın manevi lideri Şeyh Ahmed Yasin'in İran'a gerçekleştirdiği seyahat iki açıdan oldukça önemlidir. Bunlardan ilki, ziyaretle İran'ın

---

*1996'da İsrail'in en genç başbakanı olan Benyamin Netanyahu, İsrail-Filistin Barış Sürecine muhalif isimlerden biridir.

²⁹³ Serkan Talıoğlu, "İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci", **Avrasya Dosyası**, Cilt. 5, Sayı.1, 1999, s.44.

²⁹⁴ A.g.m.,s.45.

Filistin direniş hareketlerine yaptığı yardımı açıkça ortaya konulmuştur. İkincisi ise, Yasin'le görüşen Dini Lider Hamaney'in açıklamalarıdır. Hamaney, İran yönetimi haklı gerekçelerle Filistinlileri desteklediğini, Filistin silahlı mücadelesine mümkün olduğu kadar destek verileceğini ve bu desteğin devam edeceğini belirtmiştir. Ayrıca, İran'ın terörizmi desteklemediğini, ülkesine saldırılmış bir halkın mücadelesine destek olduklarını özellikle belirtmiştir.²⁹⁵

İran'ın başta devrimi gerçekleştiren Humeyni olmak üzere devrimci kadroların çoğu yukarıda özetlediğimiz üzere İsrail'i Müslüman dünya için bir tehdit olarak algılamakta ve işgalci olarak görmektedir. Bu kadrolar, her ne kadar dış dünyadan tepki gelse de İsrail-Filistin Barış Sürecini desteklememişlerdir. Barış sürecine olan bu tavır, özellikle ABD'yle ilişkilerde İran'ı zor duruma sokmuş, İran bu muhalif tavrıyla eleştirilmiştir. Öte yandan, İran'ın İslami Hareketlere verdiği destekte ortaya çıkmıştır. Başlarda yalnızca Şii eksenli grupları destekleyen İran, Filistin sorununda Sunni Hamas'a yardım etmekten geri durmamıştır. ABD tarafından sıklıkla terörizmi desteklemekle suçlanan İran, bu gruplara destek vermeye devam edeceğini de açıklamıştır.

Hatemi göreve gelmesinin ardından 'Medeniyetler Diyalogu'nun bir yansıması olan 1998 yılında CNN'e verdiği röportajda anti-Semitizmi reddeden açıklamalar yaptı. Hatemi şunları söyledi: "Doğu'da despotluk ve diktatörlük var ama faşizm ve Nazizm asla". Ortadoğu Barış Süreci'ne neden karşı olduklarını da açıklayan Hatemi, sürecin başarılı olmayacağına inandıkları için muhalefet ettiklerini söylüyordu. Hatemi sürece engel olmadıklarını belirten şu sözlerini ekledi: "Fikirlerimizi başkalarına dayatma ve onları engellemek isteğimiz yok". İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hamit Asefi de benzer görüş belirterek şunları söyledi: "İran, Filistinli grupların aldığı kararlara karışmayacaktır. Filistin halkının çoğunluğunun alacağı karara saygılıyız".²⁹⁶

İran'ın Filistin'deki soruna katkı yapacağını gösteren bir diğer açıklanma 2002 yılındaki Arap Birliği Toplantısı'nda meydana geldi. İsrail'in işgal ettiği bölgelerden çekildiği takdirde onu tüm Arap ülkeleri olarak tanımalarını öneren Suudi Kralı Prens

²⁹⁵ Bülent Aras, "Turkish-Israeli-Iranian Relations in the Nineties: Impact on the Middle East", s.158.

²⁹⁶ Oğuz, Gülümseyen İslam: Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim, s.97.

Abdullah'ın barış önerisiyle dikkat çeken toplantıda, Hatemi uzlaşma mesajı verdi. Yaptığı açıklamada: “ Filistinli insanlar neyi kabul ederse onu onurlandıracamız” dedi. Dışişleri Bakanı Harrazi de “ Arap devletlerinden gelen en cömert barış teşvikiydi ve en iyi ihtimalle bu plan BM çözümlerinin bir tekrarı olur” diyerek Arap Birliği görüşmesinin benzer bir şekilde değerlendirdi.²⁹⁷

Görüldüğü üzere Hatemi'nin dış politika alanında benimsediği diyalog söylemi, İsrail'le ilişkilere de yansımıştır. Her ne kadar İran, doğrudan İsrail-Filistin Barış Görüşmelerini desteklediğini beyan etmese de Hatemi yaptığı açıklamalarla alınan kararlara saygı duyacaklarını belirtmiştir.

Hatemi Dönemi İran Dış Politikasında karar alma sürecini ele aldığımız çalışmamızın son kısmında öncelikle Hatemi'nin seçim zaferi, iç ve dış politika hedefleri ele alınmıştır. Hemen ardından Hatemi dönemi karar alma süreçlerinin etkileyen içi ve dış politikadaki gelişmeler ve gelişmelerin karar alma sürecine yansımaları işlenmiştir.

Hatemi dönemi dış politikasında karar alma süreçlerini anlamak adına dış politikada iki kısım ele alınmıştır. İlk olarak İran ve Batı ilişkileri, ABD-İran ve İran-Batı Avrupa olmak üzere iki bölümde incelenmiştir. Hemen ardından İsrail-Filistin Barış Sorunu ve İran'ın bu sorunda benimsediği politikalar işlenmiştir.

---

²⁹⁷ Takeyh, s.244.

SONUÇ

Hatemi Dönemi İran Dış Politikasında karar alma sürecini ele aldığımız çalışmamızda öncelikle dış politikada karar alma süreçleri ele alınmıştır. Dış politikayı anlamak adına ortaya konan çalışmalara baktığımızda tek bir teorik perspektifin dış politikayı anlama adına yeterli olmadığı görülmüştür. Bu alanda birden çok çalışma ortaya konmuş ve dış politika yapım süreci açıklanmaya çalışılmıştır. Biz de tezimizde bu çalışmalardan belli başlılarını seçerek Hatemi dönemi İraan dış politikasını anlamaya çalıştık.

Çalışmamızda esas olarak devletlerin iç politik süreçlerinin dış politikayı doğrudan etkilediği varsayımından yola çıktık. Buna göre devletler içinde yer alan örgütler, kurumlar ve bu kurumların başındaki isimler dış politika yapım sürecini etkilemektedir. Alınan kararlara doğrudan müdahil olan gruplar ve kurumlar devletlerin başındaki liderleri yönlendirmektedir. Liderlerin tek başına karar aldığı fikri bu anlamda geçersiz kalmaktadır.

Hatemi dönemine baktığımızda açık bir şekilde benzer durum ortaya çıkmaktadır. Hatemi büyük bir zaferle kazandığı seçimlerin ardından dış politikada ‘diyalog’ bakış açısıyla hareket etmiş ardına aldığı halk desteğiyle dış politikaya yeni bir açılım getirmiştir. Ancak ortaya konan bu çaba çoğu kez İran’ın yerleşik kurumlarınca engellenmiştir. Farklılaşma adına ortaya konan politikalar etkisizleştirilmiştir.

Hatemi’nin başta ABD olmak üzere diğer devletler ve komşularla iyi ilişkiler kurma düşüncesi çok başarılı olamadan son bulmuştur. Hatemi, Rafsancani dönemiyle başlayan komşularla ilişkileri düzeltme politikasını sürdürse de devriminden beri kırmızı çizgilerle sınırları çizilmiş olan ABD’yle ilişkilerde belirgin bir etki oluşturamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A. KİTAP VE MAKALELER

Abootalebi, Ali. "The Struggle for Democracy in the Islamic Republic of Iran's", **Middle East Review of International Affairs**, Cilt.4, Sayı.3, Eylül 2000.

Abrahamian, Ervand. **Modern İran Tarihi**, Dilek Şendil (çev.), 1. Basım, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Ahmed, Ishtiaque. **Iranian Politics Intellectuals & Ulama**, 1. Basım, Vista International, Delhi, 2006.

Aktaş, Cihan. **Dünün Devrimcileri Bugünün Reformistleri**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.

Alkan, Mustafa Nail. "İran'ın Batı İle İlişkileri", **Avrasya Dosyası**, Cilt.2, Sayı.1, İlkbahar 2005.

Allison, Graham T.. "Conceptual Models and The Cuban Missile Crisis", **International Relations Theory: Realizm, Pluralizm, Globalizm and Beyond**, Paul Viotti ve Mark Kauppi (Ed.), 3. Basım, Macmillan, New York, 1999.

Allison, Graham T. **Essence Of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis**, 1. Basım, Harper Collins, New York, 1971.

Amanov, Şatlı. **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, 1. Basım, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul, 2007.

Ansari, Ali M. **Iran, Islam and Democracy: The Politics of Managing Change**, 1. Basım, Royal Institute of International Affairs, London, 2000.

Aras, Bülent. "Transformation of The Iranian Political System: Towards A New Model", **Middle East Review of International Affairs**, Cilt.5, Sayı.3, Eylül 2001.

Aras, Bülent. "Turkish-Israeli-Iranian Relations in the Nineties: Impact on the Middle East", **Middle East Policy**, Cilt.7, Sayı. 3, 2000.

Arı, Tayyar. **2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi**, 4. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

Arı, Tayyar. **Geçmişten Günümüze Ortadoğu (Siyaset, Savaş ve Diplomasi)**, 3. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

Arı, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 2. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002

Başkavak, Yetkin. “İran’da Değişim Sancıları”, **Değişen Toplamlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, Fulya Atacan (hızl.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004.

Behrooz, Maziar. **Nasıl Yapılamadı, İran’da Solun Yenilgisi**, 1. Basım, Epos Yayınları, Ankara, 2007.

Beşiriye, Hüseyin. **İran’da Devlet,Toplum ve Siyaset**, 1. Basım, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2009.

Brown, Chris ve Kristen Ainley. **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, Arzu Oyacıoğlu (çev), 3. Basım, Yayın Odası Yayınları, İstanbul, 2007.

Buchta, Wilfried. **Taking Stock of a Quarter Century of the Islamic Republic of Iran**, 1. Baskı, The President and Fellows of Harvard College, USA, 2005

Buchta, Wilfried. **Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic**, 1. Baskı, Washington Institute for Near East Policy, Washington, 2000

Carlsnaes, Walter. “Foreign Policy”, **Handbook of International Theories**, Walter Carlsnaes, Thomas Risse ve Beth A. Simmons, 1. Basım, SAGE, London, 2007.

Cenneti, Muhammed Ali (hızl.) . **İran İslam Cumhuriyeti’nin Anayasası**, İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi (çev.), 1. Basım, 1996.

Checkel, Jeffrey T.. “Constructivism and Foreign Policy”, **Foreign Policy Theories, Actors, Cases**, Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne (drl.), 1. Basım, Oxford University Press, New York, 2008.

Çamurcu, Kenan. **Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet**, 1. Basım, Şehir Yayınları, İstanbul, 2000.

Çetinsaya, Gökhan. “Rafsanjani’den Hatemi’ye İran Dış Politikasına Bakışlar”, Türkiye’nin Komşuları, **Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel** (drl), Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

Dağcı, Kenan. “AB-İran İlişkileri ve Parametreleri”, **Satranç Tahtasında İran ‘Nükleer Program’**, Kenan Dağcı ve Atilla Sandıklı (Ed.), 1. Basım, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007.

Dağı, İhsan. **Ortadoğu’da İslam ve Siyaset**, 1. Basım, Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.

Demirtepe, M. Turgut. “Tahran’da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi”, **Avrasya Dosyası**, Cilt. 5, Sayı. 3, Güz 1999.

Deutsch, Karl. **The Analysis of International Relations**, 3. Basım, Prentice Hall, New Jersey, 1988.

Dougherty, James E. ve Robert L. Pfaltzgraff. **Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey**, 5. Basım, Addison Wesley, New York, 2001.

Duman, Ergun. “Hayatın Renkleri ve Toplumsal Uzlaşma”, **Birikim**, Sayı. 149, Eylül 2001.

Ehteshami, Anoushiravan. “The Foreign Policy of Iran”, **The Foreign Policies of Middle East States**, Raymond Hinnebusch ve Anoushiravan Ehteshami (Ed.), Lynne Rienner, London, 2002.

Ehtesmani, Anoushiravan. “Iran’s International Posture After the Fall of Baghdad”, **Middle East Journal**, Cilt. 58, Sayı. 2, Bahar 2004.

Esposito, John. **The Islamic Threat: Myth or Reality?**, Oxford University Publication, New York, 1992.

Fairbanks, Stephen C.. “Theocracy Versus Democracy: Iran Considers Political Parties”, **Middle East Journal**, Cilt. 52, Sayı. 1, Kış 1998.

Fığlalı, Ethem Ruhi. “Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran’da Din- Siyaset İlişkisi”, **Avrasya Dosyası**, Cilt.13, Sayı. 3, 2007.

Filistin : İmam Humeyni Açısından, Müessesesi-i Tanzim ve Neşri Asar, Tahran.

Fred Halliday, “İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm”, **İran Devrimi: Din, Anti-emperyalizm ve Sol**, Serpil Üşür (drl.), 1.Basım, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

Göka, Erol. “Velayet-i Fakih İnancının Toplumsal Psikolojisi”, **Avrasya Dosyası**, Cilt.5, Sayı.3, Sonbahar 1999.

Gönlübol, Mehmet. **Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar**, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1978.

Gülmez, Serhat. “Büyük bir Düşün Sonu: Natık Nuri’nin Yenilgisi”, **Birikim**, Sayı. 101, Eylül 1997.

Haghayegni, Mehrdad. “İran İslam Cumhuriyeti’nde Siyaset ve ideoloji”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt. 21, Sayı.198.

Halliday, Fred. **İslam ve Çatışma Miti**, 1. Basım, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1998.

Hasgüler, Mehmet ve Mehmet B. Uludağ, **Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler**, 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2004.

Holsti, Ole R. “Crisis Decision Making”, **International Relations Theory: Realizm, Pluralizm, Globalizm and Beyond**, Paul Viotti ve Mark Kauppi (Ed.), 3. Basım, Macmillan, New York, 1999.

Hudson, Valerie M. ve Christopher S. Vore. “Dış Politika Analizinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, **Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi**, Erol Göka ve Işık Kuşçu (drl.), 1. Basım, Asam Yayınları, Ankara, 2002.

Hunter, Shireen T. “İran Perestroikasını Köklü Değişim Olmaksızın Mümkün Mü?”, **Avrasya Dosyası**, Cilt. 5, Sayı. 3, Güz 1999.

Hunter, Shireen T. **Iran after Khomeini**, The Center for Strategic and International Studies, Washington, 1992.

İnat, Kemal ve Ali Balcı. “Dış Politika: Gelenekselden Postmodern’e Teorik Perspektifler”, **Uluslararası Politikayı Anlamak, ‘Ulus-Devlet’ten Küreselleşmeye**, Zeynep Dağı (drl.), 1. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

İzzeti, İzzetullah. **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005.

Khosrokhavar, Farhad ve Olivier Roy, **Bir Devrimin Tükenişi**, Metis Yayınları, 2000.

Kurzman, Charles. “ABD-İran İlişkilerinde Sorunlar: Şeytan Konusu”, **Avrasya Dosyası**, Cilt. 5, Sayı. 3, Güz 1999.

Light, Margot. “Foreign Policy Analysis”, **Contemporary International Relations: A Guide to Theory**, A.J.R. Groom, Margot Light (drl.), 1. Basım, Pinter Publishers, London, 1994.

Maleki, Abbas. “Decision Making in Iran's Foreign Policy: A Heuristic Approach”, **Journal of Social Affairs**, Cilt:19, Sayı.73, 2002.

Menashri, David. “Whither Iranian Politics? The Khatami Factor”, **Iran Under Khatami: A Political, Economic and Military Assessment**, Patrick Clawson ve diğerleri, Washington Institute for Near East Policy, Washington, 1998.

Menashri, David. **Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, Society and Power**, 1. Basım, Frank Cass, London, 2001.

Mingst, Karen. **Essentials of International Relations**, W W Norton & Co, New York, 2004.

Mirbaghari, Farid. **Shi’ism and Iran’s Foreign Policy**, The Muslim World, Vol.94, 2004.

Mir-Hosseini, Ziba ve Richard Tapper, **Islam and Democracy in Iran**, 1. Basım, I.B.Tauris, New York, 2006.

Moin, Baquer. **Son Devrimci Ayetullah Humeyni**, Osman Cem Önertoy (çev.), 1. Basım, Elips Kitap, Ankara, 2005.

Moshaver, Ziba. "Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications for Iran-EU Relations", **Analyzing Middle East Foreign Policies and the Relationship with Europe**, Gerd Nonneman (Ed.), 1. Basım, Taylor & Francis, New York, 2005.

Moslem, Mehdi. "The State and Factional Politics in the Islamic Republic of Iran", **Twenty Years of Islamic Revolution: Political and Social Transition in Iran Since 1979**, Eric Hooglund (Ed.), 1. Basım, Syracuse University Press, New York, 2002.

Oğuz, Sami ve Ruşen Çakır, **Hatemi'nin İran'ı**, 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Oğuz, Sami. "İran'da Monarşist Dalganın Yükselişi", **Birikim Dergisi**, Sayı.180, Nisan 2004.

Oğuz, Sami. **Gülümseyen İslam: Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim**, 1. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.

Özcan, Nihat Ali. **İran Sorununun Geleceği**, TEPAV Yayınları, İstanbul, 2006.

Purtaş, Fırat. "İran Dış Politikasının Değişmeyen Yapısı ve Rusya-İran Ortaklığını Niteliği", **Kaosa Doğru İran. Güncel İran İncelemeleri**, Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya (Ed.), 1. Basım, Fark Yayınları, Ankara, 2006.

Ramazani, R. K. "Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and the Islamic Republic", **Iran's Foreign Policy: from Khatami to Ahmadinejad**, Anoushiravan Ehteshami ve Mahjoob Zweiri (Ed.), 1. Basım, Ithaca Press, Berkshire, 2008

Ramazani, R. K. "Khumayni's Islam in Iran's Foreign Policy", **Islam in Foreign Policy**, Adeed Dawisha (Ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

Ramazani, R. K. "Iran Foreign Policy: Both North and South", **Middle East Journal**, Cilt. 46, Sayı. 3, 1992.

Rose, Gregory. 'Velayat-e Fakiq and the Recovery of Islamic Identity in the Thought of Ayatollah Khomeini', **Religion and Politics in Iran: Shi'ism from Quietism to Revolution**, Nikki R. Keddie (Ed.), 1. Basım, Yale University Press, New Haven, 1983.

Roshandel, Jalil. "Evolution of the Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy 1979-1999", **Twenty Years of Islamic Revolution: Political and Social Transition in Iran Since 1979**, Eric Hooglund (Ed.), 1. Basım, Syracuse University Press, New York, 2002.

Roshandel, Jalil. "How the Decision-Making Process Evolved, Security Dialog", **Iran's Foreign and Security Policies**, Cilt. 31, No. 1, 2000.

Roskin, Michael G.. **Countries and Concepts: Politics, Geography, Culture**, Prentice Hall, New Jersey, 2006.

Roy, Olivier. "Crisis of Religious Legitimacy in Iran", **Middle East Journal**, Cilt.53, Sayı. 2, Spring 1999.

Rubin, Barry. "İran'ın İç Politikası Üzerine Bazı Notlar", **Avrasya Dosyası**, Cilt. 5, Sayı.3, Güz 1999.

Saeidi, Shahriar Sabet. "Iranian-European Relations: A Strategic Partnership?", **Iran's Foreign Policy: from Khatami to Ahmadinejad**, Anoushiravan Ehteshami ve Mahjoob Zweiri (Ed.), 1. Basım, Ithaca Press, Berkshire, 2008.

Samii, A. William. "Dissent in Iranian Elections: Reasons and Implications", **Middle East Journal**, Cilt.58, Sayı.3, Yaz 2004.

Samii, Abbas William. "It's Who You Know- Informal Networks in Iran", **Leadership Dynamics and Nuclear Decision-Making in the Islamic Republic of Iran**, Institute For Defense Analyses, USA, June 2005.

Sanasarian, Eliz. **Religious Minorities in Iran**, 1. Basım, Cambridge University Press, New York, 2000.

Sevindi, Nevval. **Daha Fazla Özgürlük, Türkiye'de Toplumsal Uzlaşmanın Son On Yılı**, 1. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.

Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 2. Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005.

Takeyh, Ray. "Iran at a Crossroads", **Middle East Journal**, Cilt.57, Sayı.1, Kış 2003.

Takeyh, Ray. **Gizli İran: İslam Cumhuriyetinde Güç ve Paradox**, 1. Basım, Ekvator Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Talıoğlu, Serkan. "İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci", **Avrasya Dosyası**, Cilt. 5, Sayı.1, 1999.

Tayfur, M. Fatih. "Dış Politika", Atilla Eralp (drl.), **Devlet ve Ötesi**, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Torkzahrani, Moustafa. "Iran After Khatami: Civil Society and Foreign Policy", **The Iranian Journal of International Affairs**, Cilt. 9, Sayı. 4, 1997- 98.

Turan, Ömer. **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, 1. Basım, Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Üstün, İsmail Safa. **İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi**, 1. Basım, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Viotti, Paul ve Mark Kauppi. **International Relations Theory: Realizm, Pluralizm, Globalizm and Beyond**, 3. Basım, Macmillan, New York, 1999

White, Brian. “Analysing of Foreign Policy: Problems and Approaches”, Michael Clarke and Brian White (Ed.), **Understanding Foreign Policy, The Foreign Policy Systems Approach**, Edward Elgar Publishing, England, 1995.

Winder, Herbert R. ve J.Bellows, Thomas. **People and Politics**, 1. Basım, John Wiley & Sons, Canada, 1977.

Wohlforth, William C. “Realism and Foreign Policy”, **Foreign Policy Theories, Actors, Cases**, Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne (drl.), 1. Basım, Oxford University Press, New York, 2008.

Wright, Robin. **Son Büyük Devrim, Humeyni'den Bugüne İran**, Şeniz Türkömer (çev.), 1. Basım, Doğan Kitap, İstanbul.

Zonis, Marvin. “İran’da Demokrasi”, **İslam ve Demokrasi**, Yurdakul Fincancıoğlu (hzl.), 2. Basım, Tüses Yayınları, İstanbul, 2002.

Zubaida, Sami. **İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar**, Burcu Koçoğlu, Hasan Hacak (çev.), 1. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Zubaida, Sami. **İslam, Halk ve Devlet**, Sami Oğuz (çev.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

B. TEZLER

Poorbagher, Gholamreza. “İran’da 1979 Devriminden Sonra Egemenlik ve Siyasal İktidar”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

C. GAZETELER

İlknur, Miyase. “Mollaların Gölgesinde”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ağustos 2009.

İlknur, Miyase. Mollaların Gölgesinde, **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Ağustos 2009.

D. İNTERNET KAYNAKLARI

Bahçeşehir Üniversitesi BÜSAM Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, “İran Niçin Nereye?”, İstanbul, 2009,
<http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/Iran-nicinnereye.Pdf> (01.05.2009).

Durmuş, Mehmet. “Şahtan Hatemi’ye İran Dış Politikası”, 2005,
<http://www.turksam.org/tr/a653.html> (15.08.2009).

Erboğa, Abdullah, “Kamuoyu ve Dış Politika İlişkisi: Lübnan Krizi Sürecinde İsrail”, *BİSAV Bülten*, 2000, No.66,
http://www.bisav.org.tr/yayinlar/bulten_makale_detay.cfm?makaleId=461&yayin_sayi=30 (02.12.2008).

Iran Country Profile, 2008, <http://rs6.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf> (15.02.2009).

Keskin, Arif. “İran Nasıl Yönetiliyor?”, TÜRKSAM Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, 2007, <http://www.turksam.org/tr/a1310.html>, (28 Haziran 2007)

Middle East British Envoy Takes up Iran Posting”, 1999,
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/397470.stm (26.09.2010).

Şahin, Mehmet. “İran Dış Politikası’nın Dini Retoriği”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Sayı.4, <http://www.akademikortadogu.com/6/m4e2.htm> (1 Şubat 2010).